

A regionális tudományok integrálása a felsőoktatásba

**Területi szemlélet
a közgazdaságtudományban,
avagy
van-e regionális gazdaságtan
Magyarországon?**

A regionális tudományok integrálása a felsőoktatásba

**Területi szemlélet a
közgazdaságtudományban, avagy
van-e regionális gazdaságtan
Magyarországon?**

Győr

1992.

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia
Regionális Kutatások Központja

A könyv kiadását a Széchenyi István Műszaki Főiskola támogatta.

Szerkesztette: Lados Mihály – Kocsis Zsolt

ISBN 963 8371 66 8

Felelős kiadó: Illés Iván
Nyomdai munkák: G-Nyomdász BT
Felelős vezető: Gálos László

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék	3
I. A regionális tudományok integrálása a felsőoktatásba	7
Lackó László: A regionális tudományok új lehetőségei előtt	8
Illés Iván: A regionális tudományok integrálása a felsőoktatásba	14
Bánlaky Pál - Zichy László: Régió egyetem - Felsőfokú gazdaság- és társadalomszervező szakemberképzés	18
Forray R. Katalin: A regionális oktatáskutatás lehetőségei a felsőoktatásban	26
Szörényiné Kukorelli Irén: Településgazdász képzés a Széchenyi István Műszaki Főiskolán	33
Horváth Gyula: Regionális politikai szakképzés a Janus Pannonius Tudományegyetemen	36
Nemes Nagy József: A "regionális tudomány" oktatása a regionális tudományok között	41
Zichy László: Az akciókutatási módszerek szerepe a regionális átalakulásban	45
Csefkó Ferenc: Önkormányzati ismeretek oktatása a regionális tudományok képzési rendszerében	50

Kovács Géza:		
Regionális tudományok - más tudományok regionális aspektusai		54
Perczel György:		
Szükségletek és lehetőségek a regionális ismeretek alkalmazására		58
Rechnitzer János:		
Regionális gazdaságtan, vázlatpontok egy kézikönyvhöz		62
Tóth József:		
A tértudományokra épített integrált képzési rendszer eredményei és lehetőségei Pécsset		68
László Mária:		
Településpolitikai, településgazdaságtan az oktatásban (a helyi kapcsolatrendszerek szerepe)		73
Antal Zoltán:		
A regionális kérdések oktatása és fejlesztés kérdései az ELTE TTK Általános Gazdaságföldrajzi Tanszékének munkájában		78
Csatári Bálint:		
Az új földrajzi irányzatok helye a regionális tárgyak oktatásában		82
Süli-Zakar István:		
Törekvések a "Tájvédő és területfejlesztő szak-geográfus" képzés beindítására a Kossuth Lajos Tudományegyetemen		85
Vuics Tibor:		
Rendszerváltás a regionális társadalomföldrajz oktatásában		88
Pál Ágnes:		
A regionális kutatások alkalmazása a felsőoktatásban		94
Meggyesi Tamás:		
Az urbanisztikai oktatás helyzete a főiskolán		97

Csemez Attila:	
Regionális tervezés helye a táj- és kertépítész mérnök képzésben	99
Koppány Attila:	
A településmérnöki szak képzési koncepciója Győrött	103
Rácz Lajos:	
A természeti környezet és a társadalom kapcsolatáról	105
Magyar György:	
A tanítóképző főiskolák felvételi alkalmassági és oktatási rendszerének testnevelési és sportproblémái	110
Zala György:	
Vélemény és javaslat a saját tervezői tapasztalatok alapján	114
Agg Zoltán:	
A COMITATUS Önkormányzati Szemle első éve - további terveink	116
Hozzászólások	119
Hajdú Zoltán:	
A regionális politikai földrajz oktatása a közgazdász képzésben a JPTE Közgazdaságtudományi Karán	119
Jáki Katalin:	
Egy régiós kísérlet indulása	122
Timár Judit:	
Regionális tudományok és az általános szakemberképzés	126
Körmendy János	128
Kőszegfalvi György	130
Zárszó	132

Területi szemlélet a közgazdaságtudományban, avagy van-e regionális gazdaságtan Magyarországon?	135
Bartke István: Közgazdasági szemlélet a magyar területi kutatásokban (Gondolatok a területi gazdaságtan létéről, megnyilvánulásairól)	136
Faragó László: A térszemlélet változó tartalma	155
Horváth Gyula: Válaszút előtt a regionális politika	168
Kiss Lajos: A településgazdálkodás helye és szerepe a regionális gazdaságban	180
Lengyel Imre: A háztartások megtakarításainak regionális jellemzői	188
Nemes Nagy József: A hazai regionális gazdaságtan és társadalmi környezete	193
Szendrényi Péter: A területi szemlélet a közgazdaságtudományban, avagy van-e regionális gazdaságtan Magyarországon	196
Miklóssy Endre: Államszocializmus és regionális gazdaságtan	201
Hozzászólások	205
Klekner Péter	205
Papp József	207

A regionális tudományok integrálása a felsőoktatásba

(1992. március 19-20.)

**A tanácskozást az
MTA Regionális Tudományos Bizottsága, az
MTA Regionális Kutatások Központja, a
Széchenyi István Műszaki Főiskola és a
VEAB Környezettudományi és Területfejlesztési
Szakbizottsága Regionális és Területfejlesztési
Munkabizottsága szervezte**

A regionális tudományok új lehetőségek előtt

Feltételezem, sokan egyetértünk abban, hogy számos jel mutat napjainkban a regionális ügy felfelé ívelésére. E folyamatot a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Tudományos Bizottsága is igyekszik támogatni a maga szerény eszközeivel, felkarol kezdeményezéseket, esetleg javaslatokat tesz. Az igazi elmozduláshoz azonban arra van szükség, hogy a szakterület képviselői minél szélesebb körben és minél több helyen hallassák a hangjukat. Ilyen alkalom ez a konferencia is, ezért örömmel vettem Rechnitzer János kezdeményezését és személyes megtiszteltetésnek tekintem a lehetőséget, hogy elmondhassak néhány gondolatot a regionális tudományról.

Morzsák a múltból

Legyen szabad egy rövid visszapillantással kezdeni. 1951-ben vette rá Loyd Rodwin Walter Isard-ot arra, hogy hagyja ott a Harvard Egyetemet és menjen át a MIT-re (Massachusetts Institute of Technology), mert úgy gondolta, Isard alkalmas lesz arra, hogy az ott folyó regionális tervezési oktatás társadalomtudományi háttérét erősítse és lökést adjon a szak továbbfejlesztésére. Isard már ekkor is azt vallotta, hogy a regionális elméleti munkáknak minden esetben kísérleti, gyakorlati elemzésekre kell támaszkodnia, szoros kapcsolatban kell lenniök a politikai elemzésekkel és egy olyan diszciplínát indított el már ekkor, mely 1956-ban odáig jutott, hogy a University of Pennsylvania-n megalakult az első regionális tudományi tanszék. Időközben Walter Isard - aki ennek a tudománynak koronázatlan királya - megalapította a Regionális Tudományi Társaságot (RSA-t) 1954-ben.

* Egyetemi tanár (Közigazgatási Főiskola, Budapest)

A regionális tudomány tartalmára és felfogására vonatkozóan 1965-ben Isard és Reiner egy, az RSA 5. európai kongresszusán elhangzott előadásban máig is érvényesen fogalmazta meg a legfontosabb vonásokat. "A társadalomtudományok rendszerében a regionális tudomány új, interdiszciplináris terület (1965!), amely felhasználja más társadalomtudományok elméletét és megállapításait. Gyűjtőpontjába az emberi tevékenységek intézményes struktúráját és funkcióinak megfelelő települési, elhelyezkedési dimenzióját, továbbá ezeknek a társadalmi magatartásban és társadalmi formákban betöltött jelentőségét állítja. A telepítési dimenzió nemcsak azokat a térbeli kapcsolatokat tárja fel, amelyek az embereket és tevékenységeiket a földfelszínen lévő természetes és ember által kialakított fizikai környezethez fűzik. A regionális tudomány elméleti hátterének kidolgozása során messzemenően támaszkodik matematikai modellekre".

Az 50-es és 60-as években a matematikai modellek alkalmazása egyoldalúságot eredményezett és egyre többen berzenkedtek az RSA ülésein az ellen, hogy a bemutatott modellek nagyon egzaktak, javarészüik azonban gyakorlati feladatok megoldására nem alkalmas, a regionális tudomány túlzottan elméletieskedővé, elvonttá válik. A hetvenes években megtartott konferenciákon egyre többen adtak hangot ennek az elégedetlenségnek, elsősorban olyan aspektusból, hogy a problematika és azok kezelése nem európai, hanem amerikai maradt. (Magam is készítettem egy elemzést az 1970-1976 közötti regionális tudományi termésből még annak idején, és azt állapíthattam meg, hogy a tanulmányoknak mintegy kétharmada kimondottan elvont elméleti konstrukcióval foglalkozik.)

A változások irányába ható egyik folyamat az RSA-n belül indult el. Ennek az élére az a Peter Nijkamp holland professzor állt, aki azután az önállóvá váló európai szekciónak is az első elnöke és mondhatom mindmáig meghatározó személyisége lett.

Volt egy másik, ennél kevésbé hatásos, de mindenféleképpen létező elmozdulási vonal. Ezt az akkori szocialista országok tervehivatalai és azok háttérintézményei kedvezményezték, létrehozta egy - mondjuk - szocialista RSA-t, amely ugyancsak tartott évente összejöveteleket. Ez meg inkább a gyakorlathoz és túlzottan erősen a tervehivatalokhoz kötődött.

Mindenféleképpen elmondhatjuk azt, hogy a 80-as években a regionális tudomány, annak szervezetei alapvetően megújultak. Az európai felfogás önálló szervezetté válhatott és rendszeres publikációval is rendelkezik már. Erre a folyamatra R. Funck német professzor a közelmúltban megjelent tanulmányában úgy emlékezik vissza, hogy 15 évvel ezelőtt ő is arról írt, milyen jó lenne, ha a regionális tudomány megújulása során a regionális politika és tervezés kerülne előtérbe és mennyire szükséges lenne, ha a regionális tudomány túljutna a l'art pour l'art felfogáson. Funck ma is meglehetősen kételkedő választ ad arra a kérdésre, hogy vajon ez a folyamat bekövetkezett-e igazából. Azt azért elismeri, hogy az elmozdulás, a változás mindenféleképpen ezekben az irányokban következett be.

A jelen változásai

A változás általában nagyon kellemes dolog akkor, ha ennek a jellege folyamatos. Mivel ekkor a múlt tapasztalatai jó vezetőként szolgálhatnak ahhoz, hogy a jelen, illetve a jövő problémáit megragadhassuk. Más a helyzet az ugrásszerű, nem várt változásokkal. George Bernard Shaw is több ízben emlegeti azt, amikor az ún. ésszerűtlen, szokatlan gondolkodásra, a fejtetetejére állított logika alkalmazására van szükség. Az Európában, ezen belül is főleg Kelet-közép-Európában jelenleg végbemenő folyamatok és változások mindenféleképpen olyanok, amelyek diszkontinuitást jelentenek és így a korábitól eltérő, másfajta gondolkodást kényszerítenek ki.

A gondolkodás megváltoztatásának kényszere - úgy gondolom - egyértelműen nyomaszt mindannyiunkat. Nem kerülhetünk a manapság sokat emlegetett "főtt béka" helyzetébe. A főtt béka ugyanis úgy keletkezik, hogyha a békát hideg vízbe teszik és közben a vizet lassan melegítik, akkor a béka hagyja magát megfőzni. Mi sem érezhetjük úgy, hogy tulajdonképpen nagyon jó helyzetben vagyunk, mondunk valamit a regionális vagy települési folyamatokról, és majd csak lesz valahogy. Nem. Meg kell újulnunk.

Melyek a kényszerítő körülmények? **Először** is vannak a globális folyamatok, amelyek a Föld környezeti állapotával függenek össze (üveg-

ház-hatás, melegedés) és az erre megfogalmazott új magatartási forma, a fenntartható fejlődés követelményei.

Másodikként említem a politikai-társadalmi átalakulási folyamatoknak azt a vonását, amelyek különösen Kelet-közép-Európában ábrázolják a térképet, új és új országok keletkeznek, de egyidejűleg a régiók Európájának a gondolata kerül előtérbe.

Vannak **továbbá** regionális fejlődési törvényszerűségek, amelyeket szintén valamennyi tevékenységünkben szem előtt kell tartani (ilyen a fejlődés egyenlőtlensége, lassúsága, illetve ciklikus vonása).

Hazai körülményeink

Az ország társadalmi-politikai, gazdasági folyamatainak és térszerkezetének számos jellemző vonása a regionális tudományok számára nagy kihívást jelentenek. Csak nagyon röviden és csak felsorolásszerűen említek ilyeneket: az ország nyugati és keleti, illetve északi és déli területei közötti különbségek fokozódása, a Budapest és az ország többi része közötti igen erőteljes ellentmondások, a társadalom gyors anyagi differenciálódása, az elszegényedés, a válságtérségek terjedése, a termelés erőteljes és tartós csökkenése, a külföldi tőke beáramlásának sajátos térbeli eloszlása, a gazdaság számos szektorának mind erőteljesebbé váló kiszolgáltatottsága a külföldi tőkének, a kvaterner szektor válsága, amely többek között egy kifelé irányuló és egyre erőteljesebbé váló brain drain-nel párosul, a mezőgazdasági termelés előreláthatólag több évre elhúzódó tulajdoni, termelési és foglalkoztatási zavarai; a fejlődés jeleinek és a gazdaság kis területekre történő koncentrációja. Azután van néhány olyan projekt is a láthatáron, amelyek a regionális viszonyok szempontjából talán fontosak és előnyösek lehetnek: EXPO'96, déli autópálya, stb.

A harmadik csoportban említem a szakterületünkhöz kapcsolódó tudományos-szakmai háttér állapotát. Annak ellenére, hogy van a Magyar Tudományos Akadémiának Regionális Tudományos Bizottsága és ami még fontosabb, működik az MTA Regionális Kutatások Központja, a regionális tudomány szervezeti és intézményi rendszere távolról sem tekinthető kialakultnak. Úgy gondolom, hogy noha a tudományos-műszaki

bázis néhány elemével rendelkezünk, ezek csak kiinduló pontoknak, fogódzóknak tekinthetők, többnek nem.

A regionális tudománynak a földrajztudományhoz fűződő kapcsolatai hagyományosan roppant fontosak. A természeti földrajz erősödő környezeti orientációja kedvező a mi szempontunkból is, miként az is, hogy újra kibontakozóban van a magyar geográfiában a település-, a társadalom- és a politikai földrajz. A szűkebb értelemben vett gazdasági földrajz pedig - úgy tűnik - egyre érzékenyebbé válik a gyakorlati kérdések iránt. A településtudomány keresi önmagát, terrénumát, én úgy érzem, hogy a településtudomány képviselőiben kifejezésre jut a megújulási akarat, miközben a városépítési és városrendezési diszciplína meglehetősen hagyományos és sok esetben eléggé szűkreszabott úton jár továbbra is. Az akadémiai kutatóintézetek állapota meglehetősen válságos, a felsőoktatási intézmények tanszékei talán ennél egy árnyalatnyival jobb helyzetben vannak.

Ami azonban biztató lehet mindannyiunknak, akik a regionális tudományért aggódunk, az az, hogy a gyakorlati szféra (mind a központi, mind az önkormányzati szervek) igen sok megbízással keresi meg a különböző regionális tudományi műhelyeket.

Mit kell tenni?

Utolsó gondolatként tekintsük át azt, hogy a magyar regionális tudománynak mit kellene tennie annak érdekében, hogy ne legyen fött béka.

1. Az ars poétikát szükséges meghatározni, amelyhez a következő szempontok érvényesítését ajánlom: a térbeli jelenségek, a társadalmi, a gazdasági folyamatok vizsgálata, törvényszerűségeinek feltárása tudományközi felfogásban, szoros együttműködésben a közgazdaságtudománnyal, a szociológiával, a földrajzzal és a településtudománnyal. A vizsgálati módszereket illetően én azt ajánlom most is, mint annak idején, hogy az a legkorszerűbb, amely a legmegfelelőbbben illeszkedik az adott témához. Ne majmoljuk a korszerű módszereket minden áron. (Akik azt kipróbáltuk, tudjuk jól, hogy ezek sokszor csalódást hoznak, néha még olyan eredményeket sem lehet velük elérni, mint az igen egy-

szorú szorzás-osztás, meg egyszerű kartogramok készítésével.) Érdemes lenne viszont foglalkozni a scenáriók, illetve portfóliók alkalmazásával.

Fontos még az is, hogy a döntéshozatal, a befolyásolás igényeire és annak szolgálatára is legyünk figyelemmel, amikor kialakítjuk a tere-numot.

2. A regionális tudományi munkák felfogásában, minden téma megközelítésében, a természeti, környezeti, közgazdasági, földrajzi, szociológiai, politikatudományi, építészeti-műszaki aspektusokat ötvözzük. A vizsgálandó tématerületeket illetően a meghatározó jelenségek, folyamatok és törvényszerűségek mellett nagyobb figyelmet kellene szentelnünk újra a telephelynek, a telepítés kritériumainak, a térbeli magatartásoknak, identitásoknak, valamint a térbeli terjedés problematikájának. A nagytérégi integrációk, illetve egyes dezintegrációs folyamatok problematikáját sem szabad szem elől téveszteni.

3. Sok energiát kell fordítani arra, hogy minél gyorsabban kialakuljanak a "regionalista" képzés intézményi feltételei. Nem kisebbítve a posztgraduális oktatás fontosságát és eddigi eredményeit, én mégis erősen aláhúzom a graduális képzés, az ehhez szükséges felsőoktatási tanzsékek megszervezésének jelentőségét. Külön kiemelném a közigazgatás igényeit, ezen belül a településmenedzser-képzés szükségességét.

Mindezek valóra váltásához legfontosabb a szakemberek és az érintett intézmények összefogása.

Irodalom

- Funck, R.:** Regional Science in Transition. Papers in Regional Science. Vol. 70. No. 1. 1991.
- Handy, Ch.:** The Age of Unreason Business Books Ltd., London, 1991.
- Isard, W. - Reiner, T.:** A regionális tudomány (fordítás). Az RSA 5. európai kongresszusán elhangzott előadás. Krakkó 1965. (kézirat)
- Lackó L.:** Changing Relations between the RSA and Regional Planning (Policy). Paper for the RSA Congress. Budapest, 1976.

A regionális tudományok integrálása a felsőoktatásba

1. Fellapozva a "The World of Learning" című a világ egyetemeit, főiskoláit ismertető enciklopédiát, több, mint 1000 olyan tanszéket, szakot találunk, amelyek, bár nem pontosan azonos elnevezéssel, de valami olyan fogalommal fedhető le, hogy regionális tudomány. A Regionális Tudományi Társaság (RSA), amely valamikor az ötvenes években néhány külön egyesületként jött létre, ma világméretű tudományos szervezet, amelyet már a túlnövekedés és szerteágazásból fakadó hatékonyságsökkenés fenyeget. Feltételezésekkel élhetünk arra vonatkozólag, mi az ami a világméretű érdeklődésnövekedést előidézte:

- a regionális kutatások, elemzések, oktatási anyagok nagyon sok forrásból indultak. A földrajz elsődleges terepének tekintette, de bizonyos módszertani és szemléletbeni akadályokat nehezen tudott legyőzni. A közgazdaságtan, a szociológia, a néprajz, a történelem, a városépítési-mérnöki tudományok, a környezettudomány ugyancsak saját metodikai, szemléleti kereteiben mozgott, amelyben a térbeliség harmadrangú körülménynek számított. Idő kellett ahhoz, hogy rájöjjenek: a térbeniség, a térbeli létezés közös törvényszerűségeinek megismerése, feltárása, valamennyiük tudományát és kutatásait gazdagítja.
- a másik ok annak felismerése, hogy az országos szintű politika, gazdaságpolitika, adminisztráció és a vállalati szintű gazdálkodás, adminisztráció között van még egy szint, amely mindkettőtől lényeges vonatkozásokban különbözik, külön szakmát jelent. Több, mint a mikroszintű gazdálkodás, irányítás, de éppen a térbeli közelségi egymássallettség miatt más törvényszerűségek és másként érvényesülnek, mint makroszinten.

E középső szint szakember-szükséglete pedig az utóbbi évtizedekben halatlan mértékben megnövekedett. Valószínűleg ezek a tényezők voltak azok, amelyek egyrészt a regionális és városgazdaságtant önálló tudománnyá, a regionális és település "management"-et pedig önálló szakmává tette és ezáltal természetszerűleg ez irányú igényt támasztott a felsőoktatással szemben.

* Főigazgató (MTA RKK, Pécs)

2. Magyarországon a fenti két általános tényezőn túlmenően a kérdést a jelenlegi időszakban további két körülmény teszi aktuálissá:

- az egyik a piacgazdaság törvényszerűségeinek szabadabb érvényesülése, kibontakozása. A regionális gazdasági törvényszerűségek csak ott érvényesülnek, ahol a termelési tényezőknek (munkaerőnek, földnek, nyersanyagoknak) térben differenciált ára van, ahol a termék eladhatóságát és árát a telephely befolyásolja és ahol a térbeli szerkezet nagy számú önálló vállalkozó döntéseinek eredőjeként alakul ki. De magának a vállalkozónak is csak most válik igazán meghatározóvá: hol folytatja tevékenységét, honnan veszi nyersanyagait és hol adja el termékeit. A térbeli telepítés és működés kérdése a Tervhivatal néhány hivatalnoka helyett sok ezer vállalkozó személyes ügyévé vált. De nemcsak a vállalkozók, hiszen a fogyasztó számára is döntési kérdéssé vált: a városközpontban vásárol-e, vagy egy mellékutcában x százalékkal olcsóbban. A regionális törvényszerűségek mindenki számára érzékelhetővé és ezért fontossá válnak;
- a másik körülmény az önkormányzati rendszer létrejötte. Először tudnak a városok, községek autonóm módon gazdálkodni erőforrásaikkal. Sok ezer megyei képviselő ismerkedik a város- és községpolitika elemeivel. De az apparátus számára is az önkormányzati tevékenység és gazdálkodás egész rendszere átalakult, új ismereteket igényel.

A regionális ismeretek súlypontja a makroszintről fokozatosan átkerült a mezo- és mikroszintre, ahol lényegesen nagyobb számú szakembernek van szüksége - igaz, kiegészítő és nem "főhivatású" jelleggel - azokra.

3. A megnövekedett igény tehát egyértelműen jelentkezik. Ehhez képest azonban a magyar felsőoktatás nincs igazán felkészülve ezen igények kielégítésére:

- a "regionális tudománynak" nincs tanszéke sem a magyar egyetemeken, főiskolákon. A Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem a hetvenes évek elején átkeresztelt Gazdaságföldrajz és Regionális Gazdaságtan Tanszéke is "visszavedlett" Gazdaságföldrajzi Tanszékké anélkül, hogy a Regionális Gazdaságtan elnevezés a tanszék elmúlt évtizedbeli oktatási tevékenységében maradandó nyomokat hagyott volna. (A regionális tudományok nem keverendők össze a számos tanszéknek nevet adó "Regionális Földrajzzal", amely a kontinensenkénti, illetve országonkénti leíró földrajz megjelölésére szolgál)
- nincs korszerű magyar nyelvű tankönyve, kézikönyve a regionális tudományoknak (a "Regionális gazdaságtan" című jegyzet is utóljára 1974-ben született). A regionális tudomány klasszikusainak egyetlen műve sincs magyar fordításban kiadva (miközben orosz, lengyel, szerbhorvát, sőt román nyelven is megjelent néhány ilyen mű);
- az egyetemeken, főiskolákon - az utóbbi időben öröndetesen - az ilyen jellegű tantárgyak, szakok, posztgraduális tanfolyamok száma meg-

növekedett. Hiányoznak azonban az egymáshoz kapcsolódások, a megközelítés az indokolt diverzifikációt megközelítő mértékben eltér, a különböző szakmák nem érintkeznek egymással, hiányzik az igazi regionális tudományi megközelítés;

- egyszerre fenyeget a túlképzés és az alulképzés veszélye. Egyfelől ugyanis az egyetemek, főiskolák érdekelt tanszékei önálló szakokat kívánnak indítani, - egzisztenciájukat és óraszámukat ezáltal garantáltan biztosítandó - holott nyilvánvaló, hogy főállású "regionalistákra" csak igen korlátozott számban van szükség, és így ezáltal a túlképzés veszélye fenyegethet. Másfelől viszont kisebb a hajlam alternatív és kiegészítő tárgyként való meghirdetésére más fő szakmai profilú hallgatók - mérnökök, közgazdászok, jogászok, tanszékek, stb. - számára, részben félve attól, hogy más irányokkal szemben nem bizonyulnak elég vonzóknak, érdeklődés felkeltőnek;
- végül hiányoznak az alapvető információk az egyes egyetemek, főiskolák között az oktatási programok, tananyagok, "rejtőzködő nyersfordítások" tekintetében:

4. Milyen egyetemekre és főiskolákra gondolunk az együttműködés tekintetében

- közgazdasági jellegű egyetemek és főiskolák;
- jogi egyetemeken és főiskolákon a közigazgatási szakemberek képzése;
- építői, közlekedési, közmű- és vízepítő, hírközlési, környezetvédelmi mérnökök, szakmérnökök, üzemmérnökök;
- szociális munkások, szociológusok;
- agrármérnökök, kertépítő és tájrendező mérnökök;
- tudományegyetemek és tanárképző főiskolák;
- orvosi és állatorvosi egyetemek;
- honvédtiszt- és rendőrtiszt- főiskolák.

Természetesen az említett értelmiségi szakmákban közel sem azonos mélységű és profilú regionális, város- és községgazdálkodási ismeretekre van szükség;

- bizonyos várospolitikai ismeretek egyszerűen a vidéki értelmiségi lét velejárói, annál is inkább, mivel az értelmiség esélye a legnagyobb, hogy az önkormányzatokban képviselői vagy vezető pozícióhoz jusson. Ez esetben nyilvánvalóan nem szakmáról, hanem általános tájékozódásról van szó;
- orvosok, állatorvosok, szociális munkások, agrármérnökök esetében ez nyilvánvalóan párosulhat orvosföldrajzzal, a szakma specifikus regionális ismereteivel;
- közigazgatási szakembereknek, táj- és városrendező mérnököknek, tervező közgazdászoknak szélesebb körű, komplex regionális és településgazdálkodási ismeretekre van szükségük, noha természetesen szakmától függően az oktatás profilja, a tantárgyak összetétele más;

- végül a regionális kutatással és tervezéssel főhivatásszerűen foglalkozók számára a tudományos továbbképzés útjai és intézményei állnak nyitva.

5. A regionális ismeretek oktatásával foglalkozó felsőoktatási intézmények együttműködésének formái is természetesen nagyon különbözőek. Nem célszerű kötelező sémákat, uniformizált tanterveket ráoktrojálni a felsőfokú intézményekre, hanem az adott igényeknek megfelelő rugalmas együttműködési formák részesítendőek előnyben:

- a legkézenfekvőbb a kölcsönös információ és tájékoztatás. Tájékoztatás az indítandó kurzusokról, azok céljáról, az adandó képesítésről, a tantárgyi összetételről, stb.);
- magasabb szintű együttműködést jelent közös kézikönyvek, szövegek, tankönyvek kidolgozása, közösen megrendelendő és felhasználandó szakmai fordítások, a szakmai könyvtárak között megvalósítandó csere;
- a tanárok vendégelőadásai és a hallgatók "áthallgatásának" megvalósítása. Ez lehetővé tenné az oktatók mélyebb szakosodását, és az így szerzett ismeretek, szélesebb körű szakosítását;
- az "Athaeneum", azaz kutatóintézetek és felsőoktatási intézmények együttműködésének megvalósítása a regionális tudományok területén. Ennek több formája lehet; az egyik, amikor felsőoktatási intézmények "kihelyezett tanszékeket" hoznak létre kutatóintézetekben. Erre példa a győri Széchenyi István Főiskola és az MTA RKK Észak-dunántúli Osztálya között megvalósult együttműködés, ahol az intézet osztálya egyidejűleg a főiskola Regionális és Településgazdasági Tanszékét is alkotja. A másik forma az akadémiai kutatóhelyek létesítése egyetemeken és főiskolákon. Erre ugyancsak az MTA RKK szolgáltat példát, ahol kihelyezett kutatócsoportot kívánnak létrehozni a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen és a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskolán;
- a "TEMPUS" pályázat ugyancsak együttműködési lehetőséget nyújt. Több ilyen irányú kezdeményezés van a regionális szakma területén, és van már sikeresen megvalósult is, az ELTE, a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, az Ybl Miklós Főiskola, az MTA Földrajztudományi Kutatóintézete és az MTA RKK között;
- az együttműködés legfejlettebb foka a közös oktatási programok megvalósítása lenne, amelyeket egyidejűleg több egyetem és főiskola együtt szervezne. A közbenső lépések azonban aligha ugorhatók át.

Az MTA Regionális Kutatások Központja vállalja, hogy az együttműködés első lépésének, az információcserének központjává és szervezőjévé válik. Ezt a feladatot az intézet győri Észak-dunántúli Osztálya - a konferencia szervezője - vállalja magára. Ehhez szeretnének kérni az MTA és a művelődési kormányzat támogatását.

Régió egyetem - Felsőfokú gazdaság- és társadalomszervező szakemberképzés

Szakmai és szervezeti keret-koncepció

A koncepció:

1. A képzés célja

Olyan szakemberek kiképzése, akik

- a régiók (gazdasági-társadalmi vonzaskörzetek) problémáit mélységben és komplexitásában tudják megérteni, és ennek alapján hatékony regionális fejlesztési stratégiát képesek kidolgozni;
- már meglévő ismereteikre építve, a komplex képzésen belül tevékenységük iránya által meghatározottan szakosodva olyan ismeretegyüttesre tesznek szert, amellyel motorjaivá válhatnak a helyi (regionális) műszaki-gazdasági-társadalmi-szellemi innováció valamely területének;
- a képzés során elsajátított integratív szemléletükkel és a csoportmódszerekben való jártasságukkal képessé válnak helyi alkotóközösségek létrehozására és működtetésére, önszerveződések indukálására, ezáltal a civil társadalom funkcióinak hatékony működtetésére;
- komplex kiképzésük, integratív szemléletmódjuk alapján, a team-munkában szerzett jártasságuk révén meghatározóivá válhatnak egy-egy térség hatékony és gyors fejlődésének.

* Osztályvezető (Népjóléti Minisztérium XIV. Főosztály, Budapest)

** Főmunkatárs (Népjóléti Minisztérium Családpolitikai Osztály, Budapest)

2. A képzés jellege

A képzés integratív céljából következően **felsőfokú (egyetemi szintű) posztgraduális képzés**. A képzésben tehát felsőfokú (egyetemi, főiskolai) végzettséggel vehetnek részt. A képzés komplexitása ugyanakkor lehetővé teszi, hogy bármilyen szakirányú alapképzésre ráépüljön.

Tekintettel arra, hogy a hallgatók céljaink szerint zömmel vidékiek és már munkában állók, a képzés kizárólag **levelező tagozatú** formában valósítható meg. (A mindenkori levelező tagozatra vonatkozó jogszabályok szerinti időkeretben.) A képzés három éves (6 szemeszter).

3. A hallgatók összetétele (kiválasztása)

A képzés tartalmilag és gazdaságilag akkor igazán hatékony, ha abban egyidejűleg többen - teljes 30-50 fős évfolyam vagy minimálisan 15-20 fős tanulói csoport - vesznek részt egy-egy térségből. (Vagyis egy évfolyam vagy teljes egészében egy térségből, vagy legfeljebb - két csoportban - két térségből áll.) Így ugyanis lehetővé válik, hogy a képzés során közös munkával, az egyetem oktatógárdája segítségével, kimunkálják egy-egy térség komplex helyzetelemzését és a megoldási stratégiákat. A kezdeti tanulmányi szakasz után bekapcsolódnak a megoldások szervezésébe és kivitelezésébe is.

A fentiek miatt

- egy-egy évfolyamot (tanulócsoportot) egy-egy térségből kiválasztott hallgatókkal kívánunk indítani; ez továbbá a képzés mellett egyben team-építés is;
- a mérítés földrajzi koncentrációja mellett minél többféle alapképzéssel rendelkező személyeket kívánunk bevonni, mivel így a team-építés során egymástól is nagy mennyiségű ismeretet szereznek a hallgatók. Ily módon esély van arra is, hogy megtanulják a különböző szakmák gondolkodásmódját, a különböző egyéni stílusokat egy-egy térség gondjait. Továbbá egységes szemléletet visznek vissza a térségbe, úgy azonban, hogy egymás között is kialakulhat a belső munkamegosztás;
- a térségben ezáltal szakértői hálózat alakulhat ki, és mindezek nyomán kialakulhat az integrált helyi problémakezelés.

Fentiek következtében a beiskolázás nem egyéni jelentkezés alapján történik - bár a tervezett létszám kisebb hányada esetén erre is lehetőséget kívánunk adni -, hanem alapvetően egy térség (az önkormányzatok) küldik el a képzésre saját "tervezett csapatukat". (A képzés színvonalának biztosítása érdekében természetesen az egyetemnek - speciális, később kidolgozandó módszerű "felvételi vizsga" alapján - szelekciós lehetősége, pontosabban "vétő-joga" van.)

4. A képzés szerkezete és tematika-vázlata

4.1. Elvek

A képzés "aktív felnőttoktatás" és irányított egyéni önképzés, azaz

- nagymértékben a résztvevők saját aktivitására épít;
- első lépcsőben, majd folyamatosan segít a hallgatók "akcióképességének" növelésében;
- csoportmódszerekkel katalizálja az "egymástól (is) tanulást", a "kollektív bölcsességet", a team-munkát;
- a szakmai (tárgyszerű) tudás fejlesztése a hallgató helyi igényeihez igazodik, részben fakultatív módon, az irányított egyéni önképzés módszerével;
- a hallgatók konzultánsi ("tutor") rendszerben kapnak segítséget munkájukhoz;
- az egész oktatás egy olyan tanuló folyamat, amelyben a teljes évfolyamnak (tanulócsoporthoz) lehetősége van a saját régiójáról történő komplex együttgondolkodásra, és közös erővel segítik a megvalósulást.

A képzés nem a klasszikus "universitas" diszciplinált alaptantárgyaira épít. Ezt a hallgatók részben saját felsőfokú alapképzettségükből magukkal hozzák, részben (a szükséges kiegészítéseket) egy-egy kérdéskör kidolgozása kapcsán egymástól (is) tanulják, részben - a csoportmunka által kiváltott szükségletből kiindulva - irányított egyéni önképzés során sajátítják el. Így válnak képessé arra, hogy a későbbiekben saját munkájukba más szakmák szempontjait is beépítsék.

A hallgatók - alkalmasint már a képzési folyamat részeként - kiépíthetik és a gyakorlatba is átültethetik helyi problémamegoldó és válságke-

zelő rendszerek együttesét. (Pl.: egy régióban innovációs irodát, szakmai műhelyeket, a szellemi életet mobilizáló klubokat hozhatnak létre.)

A képzés egészének - ezen belül az oktatott ismereteknek - a hatékonyság és gyors gyakorlati megvalósíthatóságot kell szolgálnia. A képzés egésze valójában egy térségre vonatkozó akciókutatás, a helyi fejlődés legkedvezőbb irányainak, stratégiájának kimunkálása. (Ez idő szerint sajnos elsősorban helyi válságmenedzselő stratégia kidolgozása.)

Külön hangsúlyozandó, hogy a képzési folyamat mindvégig együtt kezeli a gazdasági és társadalmi (ezen belül kiemelten a szellemi) paramétereket; leágazás csupán a képzési specializációban, a fakultációban és a témaválasztásban van.

4.2. Felépítés

A posztgraduális képzés három éves (6 szemeszter) és másoddiplomát (esetleg doktori fokozatot) nyújt. A képzés komplex struktúrája következtében olyan ismereteket is közöl, melyre ma külön tanfolyamok vannak. A hallgató egy-egy képzési szakasz lezárása után erről megfelelő bizonyítványt is kap(hat). Pl.: team-vezető, vezetésképző tanfolyamon való részvétel, szervező, értékelemző. (Ezeket pontosabban a részletes tematika kidolgozása után majd meg kell határozni.) Miután a tréning-módszereket, melyek a képzés szerves részét képezik a nemzetközi intézményekben képesítést szerzett trénerok oktatják, lehetőséget látunk egyes blokkok nemzetközi képzésekben történő elismertetésére is.

4.3. Időszerkezet és tematikavázlat

1. félév

Az első alkalom 5 napos nem direktív tréning (C.Rogers módszere).

Tartalma: kommunikációs és kooperációs készségfejlesztés; közösségépítés; csoportos problémafeltárás asszociatív, nem strukturált módon; a kollektív gondolkodás módszerének segítése. Ezeken belül sajátos "tartalom" az önkormányzat működésmódjának elsajátítása: a közösség

kialakítja saját működésmódját és megéli, hogy a differenciálatlan tömegből hogyan válik differenciált, az egyén érdekeit mélyen figyelembe vevő és egymás tudását integrálni képes közösséggé.

A második alkalom (szintén 5 napos tréning) tartalma: a hallgatók gyakorlaton keresztül sajátítják el, hogyan lehet katalizálni (facilitálni) a közösségek működését, hogyan oldhatók fel a parttalan viták kreatív csoportmunkával, mely pontokon mitől akad el a kommunikáció. Az aktuális téma mindig a csoport által leképezett problémamező, tehát a regionális szféra egy-egy gazdasági, társadalmi, szellemi problémászelete.

Ezt követően a hallgatók otthoni munkát írnak "körülöttem a mikrovilág" témában; a konkrét megközelítés teljesen rájuk bízott, célunk itt a "szubjektív világkép" megjelenítése és felszínre hozatala.

Harmadik alkalom (3 nap) tartalma: a hallgatók ezúttal strukturált módszerekkel (brain storming, problémalista, súlyozás, osztályozás, stb.) kísérik meg a térség gondjainak leírását. A különböző szempontú elemzések eredményeit minden hallgató írásban megkapja. (Lehetséges szempontok-metszetek: random módon összeállított csoportok problémalistája, amely a térség egészére ad információt; kisebb térségegységek szerint összeállított csoportok a helyi viszonyokra adnak információt; szakma szerint összeállított csoportok egy-egy szakterület helyzetét határozzák meg a térségben.)

A negyedik alkalom (3 nap) az előző munka folytatása: a problémalisták otthoni elemzésének közös értékelése. A félévzáró dolgozatok témájának megbeszélése; ezek elkészítése a félévi vizsga (gyakorlati jegy) feltétele.

Természetesen az egyes képzési szakaszok között a hallgatók a szakirodalom alapján, a képzés szükségleteinek megfelelően speciálisan kidolgozott "feladatlapok" segítségével, egyéni önképzést is folytatnak. Az így tanultak - esetleg a félévzáró dolgozatba beépítve - szintén a vizsga részét képezik.

Megjegyezzük, hogy az első félév így valójában team-vezetői alapképzés is, és megfelel egy menedzserképző tanfolyam e centrális fontoságú részének.

2. félév

A csoportmunkák természetesen - bár némiképp más jelleggel - tovább folytatódnak, de minden képzési szakaszban már megjelennek az egy-egy kérdéskörrel szülő "tananyagszerű" ismeretek. A folytatódó csoportmunka lényege: a hallgatók kisebb csoportokban egy-egy általuk választott kérdéskört vitatnak meg és dolgoznak ki. Eközben azonban elsajátítják a vitavezetés fortélyait - esetenként a vita egy-egy blokkjának vezetését átveszik az oktatóktól -, új módszereket építenek be.

A csoportmunka egyszerre differenciálódik és integrálódik. A csoportmunka közé ugyanis e félévben már jelentős számú előadás is beépül, amelyek kérdésköreit a hallgatók szemináriumi munkában dolgozzák fel. E szemináriumok összetétele eltér a probléma-elemző csoportoktól; a hallgatók tehát mintegy rá vannak kényszerítve arra, hogy párhuzamosan különböző közegben mozogva megtanulják a "közeg-váltás" technikáit is. (Természetesen a szemináriumi vitákban is a hallgatók egyre fokozódó mértékben töltenek be vitavezető szerepet; az oktató feladata itt a "szupervízió": a vitavezetés módjának kontrollálása.)

Az e félévben megvitásra kerülő fő (elméleti) témakörök:

- szociológia: bevezetés a helyi társadalom és társadalomszerkezet problémáiba;
- társadalomföldrajz: bevezetés a regionális gondolkodásba;
- pszichológia: a mentálhygiéné alapjai;
- szociálpszichológia: a csoportfolyamatok elmélete;
- gazdaság: a mikroökonómia és az értékelemzés alapjai;
- ökológia: a komplex környezetvédelem (környezetgazdálkodás) szemléletének alapvonásai;
- jog: a magyar közigazgatás alapszerkezete és a regionalitással kapcsolatos jogelvek alapjai.

A hallgatók a félév során fokozódó mennyiségű szakirodalmat kapnak; külön ügyelve az aktualitásra és a gyakorlati hasznosíthatóságra. A félévben már mód nyílik a szakosodás megalapozására is: a hallgatók az egyes témák kapcsán megismert előadókhöz, mint konzulensekhez (tutorokhoz) kapcsolódnak.

A félévet lezáró dolgozat kollektív munka: egy-egy mikrorégió szakemberei együtt készítik saját térségük helyzetéről többszemponú szakmai elemzést.

3. félév

(Megjegyezzük, hogy inentől kezdődően tervezetünk az eddiginél is vázlatosabb, csupán a képzés **konceptcionális irányait** jelzi. Egyrészt azért, mert az **induló** év részletesebb, a specifikumokat érzékeltető és a továbbiakat értelemszerűen meghatározó bemutatását tartottuk fontosnak, másrészt azért, mert a következő félévek erősebben szakirányú programja érdemben csak az illetékes szakemberek közreműködésével képzelhető el, akiket - jó lelkiismerettel - már csak a keretkonceptció elfogadása után kérhetünk fel a munkára.)

E félév programja kétirányú. Egyik vonulatában folytatja és részletezi-elmélyíti a 2. félévben elindított (elméleti) témaköröket. A tervezett képzés sajátossága azonban e tekintetben az, hogy nem diszciplinárisan ("tantárgyszerűen") halad, hanem egy-egy - a hallgatók által az 1. félévben "hozott" - **problémaköteg** köré rendezve közvetíti az ismereteket. Tehát: egy adott problémaköteget megvizsgál szociológiai, társadalomföldrajzi, pszichológiai-szociálpszichológiai, gazdasági, jogi, stb. oldalról. Ez természetesen az **oktatók kollektív munkáját** teszi szükségessé. A forma részben csoportmunka - egy problémaelem kisebb csoportban való elemzése -, részben az évfolyam közös munkája, amikor a csoportmunkák eredményeinek integrációjával, a probléma-egészről van szó.

Az e félévi képzés másik vonulatában elkezdődik a **szakirányú képzés**. A hallgatók egy-egy kérdéskör köré csoportosulva magas szinten kezdenek el tanulni egy-egy módszert, illetve tárgycsoportot. Példaként két lehetséges irány:

- Társadalomszervezés, egyén, személyiség, személyiségfejlődés, család. Közösség, csoportdinamika, szociometria. A társadalom belső dinamikája, politológia. Intézmények, hatalom, önkormányzat, közigazgatás.
- Innováció, marketing, értékelemzés, design. Információszerzés, kommunikáció, nemzetközi kapcsolatok. Vállalkozás-gazdaságosság, banki műveletek, tőzsdei alapismeretek. Szellemi innováció, információ-gazdaság, az "információs társadalom".

A félév ugyancsak dolgozattal zárul, amelynek témáját a hallgató akár az első, akár a második képzési vonulattól választhatja. Ez a dolgozat szigorúan egyéni munka, és dominánsan az ismeretszerzés, illetve az ismeretek önálló értelmezésének ellenőrzésére szolgál.

4. félév

A képzés tartalmában és jellegében szerves és egyenes folytatása a 3. félévnek. A különbség annyi, hogy a ráfordított időarányokban is kifejezett hangsúly áttolódik a **szakirányú képzés** felé. Ugyanakkor megint előtérbe kerül a kollektív munka: a félév eredményeiről számot adó dolgozat egy-egy specializációban részt vevők közös munkája, mégpedig **kötelezően** régiójuk egy - szakirányba vágó - problémájának megoldási terve.

Az 5. és 6. félév a "mestermunka" elkészítésének időszaka. A "mestermunka" - amelynek elkészítése természetesen a diploma, esetleg a doktori fokozat megszerzésének feltétele - lehet konkrét **akcióprogram**, de lehet (ez lenne az optimum, minden lehetséges esetben ezt szeretnénk szorgalmazni) ténylegesen véghezvitt akció is. (Tehát megvalósított fejlesztés, beruházás, stb.)

Utóbbi esetben nem feltétlenül terjedelmes írásos mű, hanem a megvalósított akció dokumentálása. A "mestermunka" - ez is az egyetem specialitása - lehet természetesen kollektív alkotás is; sőt alapkoncepciónk szerint ez a kívánatos forma. Ne feledjük, egyik fontos célunk a képzés során "hálózati team"-nek létrehozása.

A "mestermunka" készítése közben természetesen nem szakad meg a képzés folyamatossága sem. A hallgatók (team-ek) rendszeresen **konzultáción** vesznek részt, ahol az oktatókkal (tutorokkal) megbeszélik a munka állását. Ugyanakkor - tényleges akció esetén - rendszerré kívánjuk fejleszteni azt, hogy az okatók (tutorok) a helyszínen, a tényleges akcióban vegyenek részt időről időre a munkában. (Ez a szervezőmód egyébként azzal a nem elhanyagolható előnnyel is jár, hogy az oktatók mintegy rá vannak kényszerítve a "kimozdulásra", lehetetlen pusztán elméleti szakembernek maradniuk.) A képzési folyamat a "mestermunka" közösség (évfolyam) előtti bemutatásával és megvédésével zárul.

A regionális oktatáskutatás lehetőségei a felsőoktatásban

A kérdés, hogyan integrálhatók a regionális tudományok a felsőoktatásban, valószínűleg a legjobb időpontban fogalmazódik meg. Szűkebb szakterületemen, a neveléstudományban is végre úgy tűnik, oldódik az évtizedes merevség, a "hagyományosan" értelmezett pedagógia hegemoniája a felsőoktatásban is visszaszorulóban van. Hozzászólásomban a regionális oktatáskutatás neveléstudományi - pedagógiai diszciplinaként való értelmezéséről beszélek.

A tudományos összefüggések közül kettőt emelek ki. Az egyik a társadalomföldrajz által feltett kérdéseknek, kialakított szemléletmódoznak és módszereknek az oktatásra való specifikálása és adaptálása. Ezen az úton jutott el a regionális oktatáskutatás abba az irányba, amelynek eredményeként a kutatás a képzettség, az iskolázottsági szint regionális eloszlását, e regionális eloszlások időbeli alakulását, továbbá az intézményes képzési kínálatot kartográfiai módszerekkel törekedett megjeleníteni. Ezzel rokonítható az a kutatási irány, amely a társadalmi jelzőszámokra vonatkozó kutatási eredményeket vetítette az oktatásra, s nem elsősorban térképészeti, hanem statisztikai módszerekkel vizsgálta az iskolázás térbeli folyamatait és a képzési kínálat alakulását (**Andorka 1975**).

Akár a társadalomföldrajz, akár a társadalmi jelzőszámok által jelzett kutatási irányra, szemléletre gondolunk, a regionális oktatáskutatásban abból indulunk ki, hogy a társadalomban "horizontális", azaz regionális egyenlőtlenségek léteznek, amelyek megjelennek és mérhetőek a társadalmi csoportok területi megoszlásában, továbbá, hogy ezek a társadalmi egyenlőtlenségek az intézményes kultúraátadás rendelkezésre álló kínálatával mérsékelhetőek. Nemigen szorul bizonyításra, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek egyik fontos "jelzőszáma", indexe az iskolázottság.

* Tudományos főmunkatárs (Oktatáskutató Intézet Kisebbségi és Regionális Csoport, Budapest)

Nem állítjuk ezzel persze, hogy az iskolázottságot mérve az egyenlőtlenségek egyetlen vagy a legfontosabb elemét emeltük ki. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy az iskolázottsági szint mérőszámaiban megjelenő "kulturális töke" egy-egy csoport, régió lényegi ismervét hordozza (Bourdieu, 1985). Gyakorlati - azaz oktatáspolitikai - szempontból annak van jelentősége, hogy az egyenlőtlenségek természetének elemzése nyomán adekvát oktatásfejlesztésre lehessen javaslatot tenni.

Mind tudományosan, mind gyakorlatorientáltan közelítve a lehetséges kérdéseket, természetesnek tekintjük, hogy az iskolázottság mérőszámainak területi vizsgálatába be kell vonni egyéb társadalmi mutatókat is a képzési kínálaton felül. Ilyen a lakosság foglalkoztatottsága, területi mobilitása, demográfiai magatartása, a kormegoszlás alakulása. Ha arra a kérdésre szeretnénk választ adni, milyen képzési kínálat fejlesztése javasolható az egyes térségekben, régiókban, akkor információk birtokában kell lennünk arról, hány iskolás korú gyermekre gondoljunk, lehet-e vagy akarunk-e azzal kalkulálni, hogy a ma számításba vett gyermekek ugyanabban a térségben maradnak, amikor szakmát tanulnak, érettségire készülnek, esetleg diplomássá válnak. Az elemzések felhívhatják a figyelmet olyan egyensúlytalanságokra, amelyek nyomán fejlesztési prioritások jelölhetők ki: alacsony arányú foglalkoztatottság, a térség egyéb jellemzőihez mérten magas szintű iskolázottság, meghatározott szakmai képzési profilok hiánya vagy felülreprezentáltsága a kínálatban, stb. Olyan kérdésekről lehet szó tehát, melyek a képzési kínálat szervezeti és profiljai, valamint a területi-társadalmi feltételek közötti kapcsolatokra, illetve olyanokról, amelyek egyes képzési formák iránti lakossági igények és az adott térségek gazdasági és társadalmi szerkezetének összefüggéseire irányulnak.

Látnunk kell, hogy a regionális oktatáskutatásnak ez a vonulata szorosan kapcsolódik a tervezéshez, de csak annyiban, amennyiben az eszköztárat biztosítja ehhez. A regionális oktatástervezés gyakorlata nélkülözhetetlen eleme a társadalomról gyűjthető ismereteink összességének. Ha azonban vannak ilyen ismereteink, akkor az oktatáspolitikai alakítónak kár lemondaniuk ezekről, amikor fejlesztésekről és prioritásokról vagy a feszültségek enyhítéséről gondolkodnak.

Azt is érdemes hangsúlyozni, hogy a regionális oktatás-kutatás elméleti és gyakorlati eredményei korántsem csupán egy centralizált és felülről építő hatalmi struktúrában hasznosíthatók. Az egyes régiók, térségek "önképének" formálódásához éppúgy szükséges az "önismeretnek" az a vonulata, mint a nagyobb régiók vagy az ország egészének fejlődéséről való hiteles kép kialakításához.

A fentebb vázolt hipotézisrendszernek és metodikának van néhány olyan belső korlátja, amellyel a regionális oktatás-kutatásban is számolni kell. Az egyik ilyen korlát a statisztikák belső természetéből adódik. Ugyanis bármily kicsiny térségek adatait vonjuk össze, aggregáljuk, elemezzük statisztikusan vagy kartográfiai módszerekkel, mindenképpen kívülről határoljuk le a teret. Nem tekinthetjük teljesen bizonyosnak, hogy az egyes települések vagy (nagyobb lélekszámú település esetében) településrészek összevont adatai a valóságban létező társadalmi szerkezetet tükrözik vissza. Ez a probléma gyökerét tekintve nem tér el attól, amit a társadalom vertikális szerkezetének sajátosságait (rétegződés, mobilitás) kutató mintavételes eljárások is felvetnek. A kritérium ott is a csoport külső lehatárolását jelenti, jóllehet a mintavételes empirikus kutatásokban nem elsősorban térbeli határokról van szó. A határok, illetve a lehatárolás kérdése némely kutatási hipotézis szempontjából döntő lehet (szélsőséges példaként az etnikai kisebbségekre vonatkozó hipotéziseket lehet említeni (Forray - Hegedüs, 1990), de a regionális oktatáskutatásnak is érzékeny pontja. Azért ugyanis, mert mihelyt elfogadtuk az adatok aggregálásának valamelyik szintjét, lemondunk az átmeneti, a tisztázatlan helyzetekről. Hogyan elemezzük például a tanyai lakosság iskolázási szükségleteit, ha adataik hol az adott térség városainak, hol az adott térség falvainak statisztikáiban jelennek meg, és nem tudjuk milyen messze esnek a lakóhelyek a központi településtől, illetve valóban az igazgatás szempontjából központinak besorolt település infrastruktúráját használják-e, vagy éppen egy szomszédosát?

Az adatok elemzése végső soron tipológiák felállításához vezet. A tipológiákban az egyes térségeket viszonyítjuk egymáshoz a kiemelt szempontból. E tipológiák nyomán állapíthatjuk meg, hogy például "fiatalos korszerkezetű", "átlagosan iskolázott", "alulfoglalkoztatott" térségről van-e szó. Ezzel kapcsolatos nehézség a megosztási érték problémája. Hány százaléknyi kiskorú esetében beszélhetünk "fiatalos" korszerkezet-

ről, hány elvégzett iskolai osztály kell a térség "átlagos" iskolázottságához, az iskolázottság és foglalkoztatottság milyen viszonya alapján mondjuk azt, hogy a lakosság itt "alulfoglalkoztatott". Ezek a kérdések az összehasonlítás során dőlnek el, a besorolás (elnevezés) nagyon viszonylagos lehet.

További probléma forrása, hogy az oktatás és képzés szervezeti rendszere, a térség lakosságának iskolázási adottságai és magatartása olyan összetett társadalmi jelenségek, amelyek minél pontosabb mérésére nehéz, gyakran lehetetlen kielégítő statisztikai mutatót találni. Előfordulhat, hogy nagyszámú társadalmi jelzőszám feldolgozásával sem tudjuk magyarázni, miért jellemző - hasonló társadalmi-gazdasági-demográfiai helyzet esetén - az egyik területi egységre a másikánál jóval magasabb iskolázottság, igényesebb vagy kevésbé igényes továbbtanulási döntés. A lakóhelyen rendelkezésre álló képzési kínálat ok-e vagy okozat, ha az iskolázási magatartásokat vizsgáljuk: azaz azért működik valahol több és jobb iskola, mert a környék lakossága ezt igényli, vagy azért magasabb az iskolázottság, azért tűnik úgy, hogy a jobb minőségű iskolákat részesítik előnyben, mert a szélesebb kínálat gerjeszti az igényeket. Ha nincsen a lakóhelyen egyáltalán iskola, az befolyásolja-e a tanulási magatartásokat? Statisztikai elemzések bizonyíthatják, hogy a helyi iskola léte és a lakosság viszonylag magas iskolázottsága összefüggésben van, illetve ahol nincsen iskola, ott a lakosság rosszabbul iskolázott. Milyen folyamatokba ágyazódik az iskola működése, léte vagy hiánya: előregedett a lakosság, nincsen elég gyerek, milyen távol van és hogyan érhető el a legközelebbi azonos típusú iskola, ragaszkodik-e - s miért - az adott település népe a saját iskolához? Folytathatnánk a kérdések sorát, melyekre egy regionális oktatáskutatás válaszolni lenne hivatott, de kizárólag statisztikai és kartográfiai módszerekkel nem képes választ találni (Forray, 1988).

Az itt említett és hasonló konkrét kérdések mellett a regionális oktatáskutatás szempontjából nagy jelentősége van annak, hogy a hetvenes-nyolcvanas évek társadalomtudományi kutatásában új elméletek, illetve szemléletmódok jelentek meg, bizonyos értelemben "paradigmaváltásról" beszélhetünk. A "régio" és a "környezet" fogalmát majd fél évszázad után újra felfedezték a szocializáció kutatásában. A korábban szinte egyeduralkodónak mondható érdeklődés a társadalmi rétegre specifikus

és a családi nevelés hatásainak a vizsgálatára szorítkozott (ennek megfelelően a mintavételes eljárást részesítette abszolút előnyben). Az utóbbi másfél évtizedben a gyermeki szocializáció vizsgálatában a lokalitásnak, a szomszédságnak, az épített és szociális környezetnek ismét jelentős szerepet tulajdonítanak.

Az elméleti alapok szélesedésével a regionális oktatáskutatásban teret nyertek új módszerek is. A kvantitatív-statisztikai eljárások mellett egyre nagyobb szerep jut az esettanulmánynak, interjúnak, csoportvitának, interakciókutatásnak.

Mindennapi tapasztalataink alapján jól tudjuk, egészen mások lehetnek az iskolázási esélyei, iskolai-képzési pályafutása például egy tanár gyermekének és egy ipari segédmunkás gyermekének. Inkább csak sejtjük ugyanezt azokról az azonos társadalmi rétegbe tartozó (mondjuk ipari szakmunkás családban felnövekvő) gyerekekről, akik közül az egyik egy Borsod-Abaúj-Zemplén keleti felének, a másik Győr-Moson-Sopron megye nyugati részének aprófalvában nevelkedik. A másik tudományos összefüggésrendszer, amelybe a regionális oktatáskutatás illeszkedik, a "lágyabb", statisztikailag nem vagy kevésbé megragadható tények tudománya, amelyet szociál-ökológiaként határozhatunk meg (**Bronfenbrenner, 1979**).

A szociál-ökológiai kutatás kérdései arra a hipotézisre épülnek, hogy az egyén (a felnövekvő gyermek) fejlődésére a környezeti feltételek jelentős hatást gyakorolnak. Mivel a környezet elvben legalábbis módosítható, fejleszthető, így a segítő beavatkozásnak nagy szerepe lehet. A környezetet a családi házból kiindulva a szomszédság, az épített és tárgyi környezet feltételein át a lakóhely társadalmi összetételének, infrastrukturális, gazdasági ellátottságának mutatóiig lehet vizsgálni, és a szocializációra gyakorolt hatásait elemezni. Ebben az összefüggésben a lakóhely, a térség, a régió társadalmának jellemzői, de az oktatás hozzáférhető intézményei is a teljes társadalom helyi kristályosodásaként értelmezhetők. Többdimenziós elemzések segítségével azt lehet például vizsgálni, milyen hatást gyakorolnak ezek a környezeti feltételek az ott élő iskolások tanulmányi teljesítményeire, továbbtanulási szándékaira, lehetőségeire. Ha a kutatás ebben az irányban folyik, akkor - némi egyszerűsítéssel - a képzési kínálat a továbbtanulási törekvések feltételeként fo-

galmazható meg. Visszaulva a dolgozat elejére: azért kell az oktatási intézményhálózatot fejleszteni az elmaradott térségekben, hogy emelkedjenek a fiatalok továbbtanulási aspirációi, ami viszont a helyi társadalom iskolázási szintjének emelkedéséhez járulhat hozzá. Az ilyen kérdésekre választ kereső kutatásokat nevezünk oktatásökológiának (Forray - Kozma, 1986).

Hasonló úton jutunk el olyan kérdések vizsgálatáig is, mint például milyen helyi érdekviszonyok, helyi politikák, lakossági magatartások eredményeként szereztek vissza az iskolákat egyes aprófalvak a nyolcvanas években. Itt az "egyéni szint" a helyi polgárok meghatározott (kezdemenyező) csoportja, amely interakcióba lép valamelyik másik csoporttal. A "környezeti feltételek" vizsgálata ebben az esetben közvetlenül érzékelhetően és a gyakorlatban is szükséges. A település lakosságának társadalmi, foglalkozási összetétele, iskolázottsága, a gyermekek száma, jelenlegi és becsülhető aránya, a település gazdasági helyzete, lakáshelyzete, közlekedési kapcsolatai, az iskolaépület állaga, stb. olyan feltételek, amelyek vizsgálata nélkül nem lehetett - de nem is lenne értelme - iskolatelepítésbe kezdeni. A feltételek tágabb körét a települést övező térség (falvak, városok együttese, esetleg a megye) jelenti. Ha nincs a településen (pl. egy aprófaluban) munkaalkalom, a fiatalabb és törekvőbb népesség valószínűleg elköltözik. Ha azonban jó közlekedési távolságban van elegendő munkahely, akkor a népesség tartósabb helyben maradásával, fejlesztési igényeivel is lehet számolni (Forray - Kozma, 1987). A vizsgálatba bevonható feltételek sorát még lehetne folytatni.

A regionális oktatáskutatás - ha nem is mindig a regionális kutatások szokott útján indul el - módszertárában megfér egymás mellett a statisztikai és kartográfiai elemzés, a népszámlálás és oktatási adatok másodlagos feldolgozása, a kérdőívek, interjúk, esettanulmányok és anketók módszere. Tartalmilag pedig azt emelem ki, hogy a regionális oktatáskutatás is nemcsak tudományosan érvényes, hanem a politika-formálás gyakorlatában felhasználható ismereteket képes közvetíteni.

E rövid beszámoló talán érzékelteti, a regionális oktatáskutatás vagy az oktatásökológia jól illeszkedik egy modern neveléstudományba. Valahol a határterületen helyezkedik el a társadalomföldrajz, szociológia, szociálpszichológia, antropológia, oktatáspolitikai és a hagyományosan

értelmezett pedagógia között. Tartalmilag a társadalomról nyújt másképpen nehezen integrálható ismereteket, metodikája, eszköztára pedig integrálja a más tudományokban is alkalmazható módszereket. Sok szociológia tanszék kínálatában megjelent már a településszociológia. Úgy gondolom, minden főiskola, egyetem, amely pedagógusok, népművelők képzésével foglalkozik, fokozhatná vonzerejét és növelhetné munkájának minőségét, ha a regionális oktatáskutatást munkájába integrálná.

Irodalom

- Andorka R. 1975.:** Társadalmi jelzőszámok - társadalom-statisztikai rendszerek. Központi Statisztikai Hivatal Budapest
- Bourdieu P. 1985.:** Az identitás és reprezentáció. A régió fogalmának kritikai elemzéséhez. Szociológiai Figyelő 1. szám
- Bronfenbrenner U. 1979.:** The ecology of human development. Cambridge (Mass, Harvard University Press)
- Forray R. K. 1988.:** Társadalmunk és középiskolája. Akadémiai Kiadó Budapest
- Forray R. K. - Kozma T. 1986.:** Oktatásökológia. Regionális Kutatások, Oktatáskutató Intézet
- Forray R. K. - Hegedüs A. 1990.:** A cigány etnikum újjászületőben. Közoktatási Kutatások. Akadémiai Kiadó Budapest.
- Forray R. K. - Kozma T. 1987.:** Az oktatás fejlesztése Komárom megyében. Regionális Kutatások, Oktatáskutató Intézet.

Településgazdász képzés a Széchenyi István Műszaki Főiskolán

Egy új, legalábbis a Széchenyi István Főiskolán új, de bátran mondhatom, hogy országosan is új szakirány oktatása kezdődött el 1991. szeptemberében ennek az iskolának a falai között. Ez az új szakirány az üzemgazdász szakon belül a településgazdász szakirány. Programjának, tantervének összeállítását, gondozását és oktatását vállalta fel az MTA RKK Észak-dunántúli Osztálya, amikor hosszas szervezőmunkát követően a Széchenyi István Főiskolával közösen létrehozták a Település és Regionális Gazdaságtan tanszéket. A tanszék tevékenysége a Főiskola és az Észak-dunántúli Osztály együttműködésén alapul, külső tanszékként funkcionál, és személyi állománya megegyezik az osztály állományával, vezetője Rechnitzer János.

Az üzemgazdász hallgatók a meghirdetett szakirányok közül a 2. lezárt félév után választhatnak, tehát a tanszék a hallgatókat a harmadik félévben kapja meg. Az első két félévben alapozó tantárgyak oktatására kerül sor, mint például: matematika, közgazdaságtan, számítástechnika, stb. A két lezárt félév után az üzemgazdász hallgatók korábban négy, ma már hat szakirány közül választhatnak.

Az 1990/91. tanévben 35 fő üzemgazdász hallgató nyert felvételt, s közülük az 1991/92. tanévben 17-en választották az újonnan beindult településgazdász szakirányt. A településgazdász szakirány célja olyan szakemberek képzése, akik kellő ismerettel rendelkeznek ahhoz, hogy a településekben, térségekben, régiókban lejátszódó társadalmi- gazdasági folyamatok működésében, üzemeltetésében ezekkel kapcsolatos gazdálkodási feladatokban jártasak legyenek. A településönkormányzati törvény kellő ismeretében kezelni tudják a települések, kis- és nagy térségek problémáit a települések újszerű gazdálkodási rendszerében.

* Tudományos főmunkatárs (MTA RKK Észak-dunántúli Osztály, Győr)

A képzés biztosítja a hazai és a nemzetközi szakirodalom széles ismerete alapján a hallgató számára a regionalitás, térségi szemlélet elsajátítását, a település irányításában és a vállalkozásban való jártasságot, amelyre fokozott igény mutatkozik. A szakmai képzésben az elméleti tárgyak mellett oktatásra kerül azok módszertana, gyakorlati alkalmazása is.

A szakirány tananyagának elsajátításához 405 óra áll rendelkezésre, mint törzsanyag, és 90 óra a választható anyag. Az egész üzemgazdász szakon belül a szakirány tantárgyainak oktatása hol kap helyet, hol nyer teret? A hallgatók órarendjét heti 26 órára tervezve, melyben az emelt szintű nyelvtan és a testnevelés is benne foglaltatik, a harmadik félévben 3, a 4. félévben 5, majd 18 és az utolsó félévben 16 óra áll hetenként rendelkezésre a szakirányú képzés elsajátítására (1. sz. táblázat).

A törzsanyag fő tantárgyai a regionális és településgazdaságtan, a településpolitika, település management, településtervezés- és rendezés, a településönkormányzat jogi ismeretei, s gyakorlati tantárgyként a regionális elemzések módszertana. A képzés során 90 órában választható tantárgyakat hirdetünk meg, mint például: településmarketing, helyi társadalom, faluszociológia, foglalkoztatáspolitikai, környezetgazdaságtan.

A felvázolt, és már "élesben futó" képzés és a vele járó tanszéki munka nemcsak a hallgatók számára jelent újat, kihívást jelent számunkra is, hiszen olyan képzést gondozunk, mely ebben a formában eddig nem létezett, a tantárgyak közül sok ebben a formában felsőoktatási intézményben oktatásra eddig nem került. Ezért a szakirány beindítása nekünk közel nem jelent befejezett programot, hiszen a tankönyvek, tananyagok az oktatással egyidőben kerülnek összeállításra, kipróbálásra. Visszacatolást az elképzelt és beindított programunkról csak pár év múlva kapunk, akkor amikor a jelenlegi hallgatóinkról már tudjuk, hogy hogyan dolgoznak, a tanultakat hogyan tudják hasznosítani az önkormányzatoknál, a településszövetségekben, területi innovációs irodákban. De addig is az általunk folyamatosan szerzett ismereteket próbáljuk beépíteni tananyagukba, hogy mind elméletileg megalapozva, mind gyakorlati szemlélettel felvértezve engedjük ki őket az iskolapadból.

Ezzel is szemléltetni kívántam, hogy bár egy beindult de nem egy változtathatatlan programot vázoltam fel.

1. számú táblázat
Gazdálkodási üzemgazdász településgazdálkodási szakirány tantervi ütemezése

Heti óraszám	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26
Félév																		
3.																		Regionális és településgazdaságtan
4.															Regionális- és településgazdaságtan			Regionális elemzések módszerei
5.								Település- politika, te- lepülésháló- zat és tér- szerkezet		Regionális elem- zések módszerei			Település- menedzsment, üzemeltetés		Településtervezési-, rendezési alapismeretek			
6.	Településpolitika, településhálózat és térszerkezet		Településme- nedzsment és üzemeltetés				Településter- vezési alap- ismeretek	Településön- kormányzatok jogi alapjai		Választható IV.		Választható V.						Szakszeminárium

*Horváth Gyula**

Regionális politikai szakképzés a Janus Pannonius Tudományegyetemen

Az elkülönült tudományos és felsőoktatási intézményhálózat együttműködése a magyar tudománypolitika egyik deklarált célkitűzése volt. A tudománypolitikai irányelvek megjelenése óta nem látott napvilágot olyan fontos tudományirányítási dokumentum, amelyik ne hangsúlyozta volna a hazai tudományosság e két szférája kooperációjának fontosságát. A merev struktúrák (az egyetemek rugalmatlan képzési formái a továbbképzés kialakulatlansága és centralizáltsága), valamint a finanszírozás kötött pályái miatt a kezdeményezések rendszerint a döntéselőkészítés szakaszában megbuktak, vagy ha néha kedvező döntés is született, a megindult kísérlet rövid időn belül - jobbára anyagi nehézségek miatt - megfeneklett. Különösen az intézeti kutatók tudományos eredményeinek a felsőoktatásba való áramoltatását gátolták ezek a mechanizmusok. Míg a másik irányban a feltételek bizonyos mértékben kedvezőbbek voltak. Ezért - kiváltképpen miután az országos kutatási prioritások nyilvánossága bővült - kapcsolódhatott be intézeti tudományos programokba egyre több egyetemi oktató. Az intézeti tudományos műhelyek alternatív oktatási programjai előtt az egyetemek kapui viszont - a mechanizmusok változatlansága miatt - zárva maradtak. Az intézményes összekapcsolódás lehetőségének hiányát természetesen egyéni kezdeményezésekkel lehetett mérsékelni, sok kutató részt is vett az egyetemi képzésben, jórészt azonban hagyományos stúdióoktatójaként, s nem pedig egy-egy új tudományos diszciplína meghonosítójaként és közvetítőjeként.

E nehézségekkel az MTA Regionális Kutatások Központjának tudományos műhelyei sem tudtak sokáig megbirkózni. A 80-as évek eleje óta többször tettek arra kísérletet, hogy a regionális diszciplínát hazai felsőoktatási intézményeinkben meghonosítsák. S noha különböző akadémiái

* Igazgató (MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézet, Pécs)

szervek, alkalmi bizottságok számtalan indítványban támogatták javaslatainkat, esetenként sikerült csak egy-egy szemeszterre kutatóinknak valamely tradicionális szakon a tudományág részterületeiből alternatív szemináriumokat szervezniük.

A nemzetközi tapasztalatok felhasználásával készült komplex oktatási programunk először a Janus Pannonius Tudományegyetemen talált kedvező visszhangra 1987-ben. Az egyetemen zajló képzési kísérletek légkörében terület- és településfejlesztési posztgraduális programunkat az egyetemi tanács elfogadta. Az akkori Művelődésügyi Minisztérium illetékes főosztálya azonban nem engedélyezte a továbbképző szak megszervezését. Meg nem indokolt döntésében minden bizonnyal az is közrejátszott, hogy a terület- és településfejlesztést nem tudta a hagyományos képzési struktúrában elhelyezni, nem lehetett egykönnyen meghatározni a majdan adandó diploma megnevezését sem. (Képzési koncepciónk egyik kiindulási pontja ugyanis az volt, hogy a terület- és településfejlesztés komplex tevékenység, művelését nem a szakember alapidiplomája, hanem a feladat határozza meg, ezért a szakot különböző végzettségű - közgazdász, jogász, pedagógus, mérnök, igazgatás-szervező - diplomásnak szándékoztunk meghirdetni.

Az oktatási törvény elfogadása után elképzeléseink szabad utat kaptak, a művelődésügyi miniszter 1989-ben megalapította a terület- és településfejlesztési továbbképző szakot a Janus Pannonius Tudományegyetemen. A posztgraduális képzés 1990. februárjában 25 hallgatóval megindult. Az első évfolyam 1992. márciusában diplomázott.

A négy féléves szakosított továbbképzés célja, hogy átfogó ismereteket adjon a terület- és településfejlesztés elméleti, módszertani és gyakorlati kérdéseiről, megismertesse a hallgatókat a regionális fejlesztés, a településpolitika és az önkormányzatok irányításának nemzetközi tapasztalataival, fejlessze a tudatos helyi-területi politika gyakorlásához szükséges készségeket.

A terület- és településfejlesztési szakértők ismereteiket ez ideig ugyanis csak a gyakorlatból meríthették, szervezett képzésük Magyarországon nem volt. A szakma egyes részterületeit különböző felsőoktatási intézményekben oktatták ugyan, de mindenütt csak az alapszakhoz szükséges speciális ismeretek keretei között. (A Budapesti Közgazdaságtudo-

mányi Egyetemen területi tervezést, az Államigazgatási Főiskolán településgazdaságtant a Műszaki Egyetemen településtervezést és -rendezést lehet hallgatni.) A komplex terület- és településfejlesztési szakképzést nyilvánvalóan - az előbb említett okokon kívül - a társadalomirányítás érvényes modellje sem igényelte. A területi és a helyi államigazgatási szakapparátusok a redisztribúció központi normáit vagy az alkumechanizmusokban megnyilvánuló helyi kezdeményezések fortélyait viszonylag könnyen megtanulhatták és elsajátíthatták. A tanácsi finanszírozás átalakításának próbálkozásai, a településfejlesztési politikánk kudarcai, s nem utolsósorban a kutatók rendszeressé váló részvétele gyakorlati területfejlesztési feladatok megoldásában kezdtek tudatosítani a szakemberekben, hogy a területi folyamatokat objektív törvényszerűségek és sokfajta tényező formálják, a településfejlesztés szereplőinek sem csupán a központi akarat végrehajtóiként kell cselekedniük.

Egyébként Nyugat-Európában is a gazdasági és a politikai hatalom decentralizálása ösztönözte a regionális fejlesztés és politika térnyerését az egyetemi képzésben. A posztindusztriális társadalom fejlődésének parancsoló szükségletévé vált a hatalom diffúziója, a szuverenitás felosztása az államon belül, az azon kívül kibontakozó új struktúráknak megfelelően. A térben is szerteágazó döntési központok megszorodása, a regionális fejlődésben aktív szerephez jutó új intézmények (fejlesztési társaságok, innovációs központok, pénzügyi szervezetek, regionális mozgalmak), valamint a regionális kormányzatok autonómiájának erősödése a hatvanas-hetvenes évtizedekben a nyugat-európai egyetemek többségében a területfejlesztési képzés megindítását eredményezte vagy pedig az egyetemeken már oktatott területi tervezési, regionális gazdaságtani, településszociológiai és más tárgyak szervezeti integrációját segítette elő. (Tudománytörténeti érdekességgént meg kell említeni, hogy a regionális tudományok első önálló tanszékét a Pennsylvanai Egyetemen alapították 1959-ben.) A volt szocialista országok közül a modern nyugati társadalomtudományokkal mindig szoros kapcsolatot tartó Lengyelországban szerveződtek egyetemi regionális politikai vagy várostervezési tanszékek, képeznek regionális szakembereket a közgazdaságtudományi szakokon. Kelet-Közép-Európa más országaiban ilyen képzés nem folyik. Miközben Nyugat-Európában - a regionális politikák módosulásai nyomán - újabb fejlődési szakasz vette kezdetét: a regionális diszciplínák újra szer-

vezeti önállósulásra törekşenek, s az elkülönült intézetek karrá szervezõdve nappali szakokon generalistákat, posztgraduális tagozatokon pedig specialistákat képeznek.

A Pécssett megszervezõdött továbbképzõ szak oktatási programját a nemzetközi tapasztalatok figyelembevételével alakítottuk ki. Számításba vettük természetesen a magyar gazdaság és társadalom modernizációs szükségleteibõl adódó sajátságokat is. A külföldi programoktól eltérõen alapozó tantárgyaink között a piacgazdasági és a politikatudományi alapismeretek nagyobb súllyal szerepelnek, valamint részletesebben szõlünk a regionális politika nemzetközi fejlõdésérõl, a különbözõ irányzatok intézmény- és eszközrendszerérõl. Felfogásunk szerint ugyanis a fejlett országokban lezajlott szabályos térformáló folyamatok éreztették vagy éreztetik a jövõben hatásukat Magyarországon is, tehát a különbözõ területfejlesztési minták, fejlõdési pályák, eszközök és szervezeti formák alapos ismerete, kritikai feldolgozása az adaptáció és a regionális kihívásokra való válaszadás fontos feltétele. A nyugat-európai gyakorlattól eltérõen értelemszerûen nem regionális alapképzettségû szakemberek továbbképzésére, hanem igen különbözõ ismeretekkel rendelkezõ diplomások általános terület- és településfejlesztési szakemberré (generalistává) képzésére vállalkoztunk.

Az évfolyamok ezt az elõzetesen számításba vett heterogenitást tükrözik: a hallgatók közgazdászok, építészmérnökök, igazgatásszervezõk (közel azonos megoszlásban), de van bölcsészdoktor, jogász és biológus hallgató is. Specialisták képzésére természetesen csak akkor vállalkozhatunk, ha a terület- és településfejlesztés a graduális oktatásba épül be, s az itt diplomázott hallgatók a megszerzett ismeretek további precizizozását várják a továbbképzõ szaktól, vagy tudományos fokozatot kívánnak szerezni valamelyik regionális diszciplinában. Mivel a jövõben a településfejlesztés és a regionális gazdasági fejlõdés térbeli folyamatait befolyásoló döntési mechanizmusok és intézményeik remélhetõleg a modern társadalmak mintái szerint alakulnak majd Magyarországon is, a felkészülés érdekében javaslatot tettünk a graduális képzés megszervezésére.

A 416 órás továbbképzõ szak alaptantárgyai a következõk: területi gazdaságtan, regionális politika, regionális elemzési módszerek, területi tervezés, környezetvédelmi politika, közgazdasági alapismeretek, beve-

zetés a politikatudományba, településszociológia és települési infrastruktúra. Az alapképzésen kívül - a harmadik szemesztertől - lehetőséget teremtünk bizonyos specializációra is. Az összóraszám egy negyedében a mindenkori hallgatók igényei szerint szervezünk alternatív tantárgyi blokkokat (1. sz. melléklet). A végzett évfolyam érdeklődési körének megfelelően helyi politikai és gazdaságfejlesztési, demográfiai, valamint környezeti gazdaságtani és környezetvédelmi jogi stúdiumokon készülhettek fel a hallgatók szakdolgozatuk összeállítására.

A szak önköltséges. Az oktatásban az intézet kutatói, egyetemi oktatók vesznek részt. Több alkalommal külföldi vendégkutatók is közreműködtek a program szerint éppen esedékes tananyag előadásában. E vezető külföldi kutatók kedvezően ítélték meg a szak tapasztalatait, kezdeményezésükre e szakot 1992-ben az Association of European Schools of Planning felvette tagjai sorába. A hallgatók tanulmányaikhoz a Dunántúli Tudományos Intézet terület- és településfejlesztési szakkönyvtárát használják.

A hazai terület- és településfejlesztési egyetemi képzés megszervezésében a két pécsi intézmény tehát fontos kísérletbe kezdett. Az eddigi eredmények lényegében a szellemi műhelyek azonos irányba mutató reformtörekvéseinek köszönhetőek. Látjuk azonban azt is, hogy e szak az egyetemi képzés szerves részévé csak akkor válhat, ha a felsőoktatás finanszírozása és belső szervezeti rendszere átalakul. E változások remélhetőleg arra is lehetőséget nyújtanak, hogy az egyetemek és a kutatóintézetek - mint ahogy erre is számtalan külföldi és néhány hazai példa sorolható fel - közös szervezeti egységeket (tanszékeket) alapíthassanak, s működésüket különböző forrásokból együttesen finanszírozhassák.

A "regionális tudomány" oktatása a regionális tudományok között

A szakmabeliek számára aligha lehet örömtelibb dolog, mint az a sok-sok megújító elképzelés, törekvés, s azok szaporodó megvalósulása, intézményesülése, ami napjainkban a területi kérdésekben jártas szakemberek képzésében utat tör magának. Ennél nagyobb örömünk csak akkor lehet majd, ha a végzés után új erővel frissül fel ez a kissé elöregedőben lévő regionalista csapat.

Területi kérdésekben jártas szakembereket, regionalista képzést emlegetünk, de valójában rosszul "nevesíthető" a szakma. A "területi szakemberek" inkább generalisták, mint specialisták, akiket végső soron egy elég nehezen konkretizálható dolog, szemlélet köt össze: a társadalmi működés térbeli aspektusai iránti érdeklődés, az ehhez kötődő munka.

Nemcsak nagyon különböző szakmai területekről, hanem szinte minden tudományágból vezet út ide. Ha a filozófus a tér, a térbeliség filozófiai tartalmával, a matematikus a matematikai tértudományokkal, a mérnök a számítógépi képzelőerővel foglalkozik, lazább vagy szorosabb szálon e szakmai, szellemi körhöz is kapcsolódik. Az építész urbanistaként, a jogász az önkormányzatok szakértőjeként, a politológust a választási eredmények analízisekor, az ökológust a környezetszennyezés hatásainak elemzésében ugyanehhez a gondolatkörhöz köti a munkája. A településszociológus, a regionális közgazdász, a geográfus pedig vitathatatlanul idetartozik. A szakma diszciplinárisan sokgyökerű.

Ez nyilvánvalóan megjelenik az új oktatási elképzelésekben, tematikai hangsúlyokat, irányzatokat képez. Köti a képzési koncepciókat a helytadó intézmény profilja, az oktatógárda szakmai képzettsége, előélete. Ez teljesen természetes jelenség, valamifajta előzetes szelekcióra sem

* Osztályvezetőhelyettes, (Pénzügyminisztérium Gazdaságelemzési és Informatikai Intézet, Budapest)

mód, sem szükség nincs. Ez a sokszínűség egyben a sajátos iskolák kialakulásának esélyét is megteremti. Szelekciós erőt jelenthet a jövőben a különböző kurzusokra jelentkezők számában, igényeiben manifesztálódó piac, amely befolyásolhatja, hogy a területi szakmának mely szegmensei, irányai kapnak nagyobb hangsúlyt. A képzésnek ezekhez az igényekhez igazodnia kell, egészen addig a határig, amit a szakmai igényesség, alaposság megenged.

Amit eddig a hazai szakemberek képzettsége és az új oktatási elképzelések kapcsán elmondtam, összekapcsolható a különböző "tértudományok" egymáshoz való viszonyának kérdéskörével. Felvetődik az a kérdés, hogy e szerteágazó tudománycsoportnak van-e értelmes tartalmú és érzékletes mennyiségű közös része, s ez összeállhat-e önálló diszciplínává? Van-e "regionális tudomány" vagy csak regionális tudományok vannak? Ha a regionális tudomány létezik önálló diszciplínaként, aligha lehet kérdéses, hogy a legkülönbözőbb irányultságú területi szakemberképzési formákban helyet kell kapnia ismeretanyagának.

Ha tagadjuk a "közös rész" önálló formában való létezését, akkor azt mondjuk, hogy akár csak egyetlen részdiszciplínában való jártasság, elmélyülés minden olyan ismerettel felvértez, ami a regionalistát regionalistává teszi. Lehet, hogy ez így van. Aligha kérdőjelezhető meg az urbanista, a településszociológus, a regionális közgazdász "regionalistasága" (nem veszik rossznéven, ha "csak" építésznek, szociológusnak vagy közgazdásznak nevezik őket, sőt). S itt eljutunk a szakma egyik gyöngéjéhez, ami szembefeszül a sokgyökerűség, a sokszínűség, a komplex szemléletmódra, gondolkodásra való képesség gyakran citált erényeivel. Ha konkrét ismeretanyaggá, diszciplínává formált módon nem tudjuk megfogalmazni és működtetni a regionális tudományt, annak több következménye van. Alapozó tudományágakként megmaradnak az eddgiek, elsődlegesen a földrajz a maga közismert gondoljaival. "Saját" tudomány híján egyetlen kapcsolódó diszciplínában, s a hozzájuk kötődő, ismeretanyagukat használó gyakorlatban sem lehet hatékonyan megjeleníteni az általunk lényegi tényezőnek tartott térbeliség szerepét, jelentőségét. A területi szempont mindig csak egyfajta derivátum, vetület, sajátos megfigyelési szempont marad, ami színesíti ugyan a társadalom működését (s a vele foglalkozó különböző tudományágakat), de igazából sohasem lényegi. Lehet, hogy megelégedhetünk ezzel, bár szerintem nem.

Bekapcsolódva a Pécssett folyó posztgraduális terület- és településfejlesztési képzésbe, s készülvén a hasonló fővárosi kurzusra, az oktatási kihívások oldaláról is lökést kaptam arra, hogy megpróbáljam végiggondolni, majd az oktatásban is hasznosítható formába gyúrni a regionális tudomány néhány elemét. Pontosabban annak az ismeretrendszernek az elemeit, amit én regionális tudománynak tartok. Az ismeretkörre definíció helyett csak a már az előbbieken is emlegetett "közös rész"-karaktert tudom megfogalmazni, ami egy tekintetben elhatárolódást is jelent. Felfogásom szerint a regionális tudomány nem azonos a ma már nemzetközileg intézményesült, meghatározó módon közgazdasági alapú, Isard-féle Regional Science-szel. Ennek kezdeti tartalmát a három évtizedes tudományos fejlődés mára messze meghaladta, helyesebben ez ma a regionális tudományok szinte határtalan összességét jelenti, s inkább csak fokozza a regionalisták identitászavarait, mintsem, hogy biztos szakmai szemléleti bázist képezne.

A regionális tudományban a társadalom térbeliségével összefüggő alapfogalmak (földrajzi helyzet, szomszédság, távolság, határ, stb.) állnak a maguk általános és sajátos tartalmaival mindenfajta jelenség vizsgálatának centrumában. A második nagy fogalmi blokkot a térbeli alakzat, a forma és a társadalmi működés viszonyrendszere jelenti (mikor és miért jönnek létre szabályos vagy véletlenszerű, laza vagy sűrű, koncentrált formációk, alakzatok, ezek miként hatnak az adott rendszer működésére, a belső egymásra hatásokra, a külső környezethez való viszonyra). Az alakzatelemzés dinamikus megfelelőjét a térbeli terjedési, növekedési vagy visszaszorulási folyamatok jelentik.

E fogalomkör metodikai szempontból többféle úton bontható ki. Erős a kapcsolódás a filozófiai, térelméleti közelítéshez, számos tisztán matematikai problémakörhöz. A filozófiai, illetve a matematikai térelméleti megközelítéssel szemben - eszközként megtartva ugyanakkor mindkettő sok elemét - a regionális tudományban mindezen fogalmak jellemzően a konkrét társadalmi megjelenésükkel, tartalmaikkal együtt, azokkal szembesítve kapnak szerepet. Példaként említhetem azt, hogy a regionális tudományt a különböző matematikai távolságfogalmak kapcsán az érdeklő elsősorban, hogy azok milyen társadalmi jelenségekben, folyamatokban bukkannak fel.

A regionális tudományi közelítés elválik, elválasztható más területi kérdésekkel foglalkozó szaktudományoktól. A gazdaság megyei adatokon történő vizsgálata például vitathatatlanul besorolódik a regionális kutatások közé, mint regionális gazdaságtani, gazdaságföldrajzi vagy területi statisztikai munka. Regionális tudományi tartalmat azonban csak akkor kap, ha benne a "területi" nem annyi csupán, hogy a megfigyelési egységek területek, hanem az elemzésben a korábban említett alapfogalmak állnak a középpontban. A területi egyenlőtlenség - mint bármifajta területi vizsgálat alapproblémája - regionális tudományi tartalma például abban áll, ha a konkrétan vizsgált kérdéskörben a különböző térszerveződési mechanizmusok (lokálitás, regionalizmus, centrum-periféria viszony) jelenlétét, szerepét is vizsgáljuk. Ekkor tulajdonképpen arra törekszünk, hogy megmutassuk - ha megmutatható -, mi az adott jelenségkörben az, ami tisztán "területi". Legalább az absztrakció, a modell szintjén elválasztjuk ezáltal a térhatást a társadalmi (demográfiai, gazdasági, szociológiai) mechanizmusoktól, ami fontos új elemekkel egészítheti ki ismereteinket az adott jelenségről.

E példák mutatják a kissé paradox (nevezhetnénk dialektikusnak is) viszonyrendszerét a diszciplinának: társadalmi tartalmát, s ezáltal való elválasztódását például a matematikától egyrészt, s ugyanakkor a maga sajátos centrális fogalomrendszere, szemléleti és módszertani bázisa okán a többi társadalmi tértudományoktól, másrészt.

Az itt vázolt problémakör hátterében külföldön évtizedes kutatási erőfeszítések, tízezernyi oldalra rúgó publikációk állnak. Néhány regionális tudományi eljárás és fogalomkör bemutatására, illetve alkalmazására tettem a közelmúltban már kísérletet (legközelebbi szomszéd analízis, többváltozós regresszió-elemzés a térhatás explicit kimutatására a hazai társadalmi egyenlőtlenségrendszerben, a fraktálok, mint sajátos növekedési formák, stb.). Ahhoz azonban, hogy érzékletes előrelépés történhessen az itt vázolt irányban, mindenképp kollektív erőfeszítésekre is szükség van. Ennek egyik fontos első lépése lehetne egyfajta "területi minimum" összeállítása, amely a legkülönbözőbb kurzusok közös anyaga, tantárgya lehetne, figyelemmel arra, hogy a résztvevők előképzettsége, ismeretei a területi tudományokról nagyon különbözőek.

Az akció kutatási módszerek szerepe a regionális átalakulásban

Előadásomban egy a lokális társadalmi és gazdasági fejlődés felgyorsítását szolgáló módszeregyüttest szeretnék bemutatni. Előzetes tanulmányaink, vizsgálataink és néhány éves kísérletsorozat tapasztalatai alapján úgy érezzük sikerült teamünknek olyan eszközrendszer birtokába jutni, mely jelentős mértékben hozzájárulhat a hátrányos helyzetű vagy depressziós térségek egyensúlyának helyreállításához, a "fejlődés kristálymagjai"-nak megteremtéséhez, valódi **alulról szerveződő polgári társadalom és gazdaság létrehozásához.** Akciókutatási projektjeink során olyan rétegeket kívánunk és tudunk a helyi innovációs folyamatokba bevonni, akik ma önmaguktól aligha lennének aktív részesei a változásoknak, annál inkább elszenvedői, szinte eszköztelen kiszolgáltatottjai. Ezzel jelentős mértékben hozzájárulhatunk a ma még alig létező aktív, a demokráciát kikényszerítő polgári réteg kialakulásához. A Népjóléti Minisztériumban 1 éve folyó projektjeink arra is módot adtak, hogy a változásokat az önkormányzatok szintjén próbáljuk meg létrehozni. Munkánk finansiális hátterét a szociálpolitikai pályázati rendszer egyik tétele adja, melyben önkormányzatokat pályáztattunk meg "humánpolitikai szervezetfejlesztési program"-ban való részvételle. Ennek kapcsán az önkormányzatokkal olyan megállapodásokat kötöttünk, melyben azok vállalták, hogy

- a munka bentlakásos szervezetfejlesztési tréninggel indul
- azon részt vesznek a döntéshozói hatalom témában illetékes képviselői (általában helyi képviselők, vagy az érintett szakbizottság tagjai) a végrehajtói hatalom képviselői, valamint a témában érintett intézmények képviselői. A fentiek szinte egyértelmű következménye, hogy a megkezdett projektek későbbi szervezésének az így kialakuló kör válik vezetőjévé, továbbgördítőjévé. Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a **minisztériumi támogatási rendszer segítségével általában si-**

* Főmunkatárs (Népjóléti Minisztérium Családpolitikai Osztály, Budapest)

került létrehozni az önkormányzatok szintjén a helyi döntéshozói és végrehajtói hatalom és a helyi szakma több napos vitafórumát, ezeken speciális katalizáló tréning technikák segítségével olyan innovatív folyamatokat tudunk beindítani, melyek gyökereiben új pályára tehetik az adott szakmai és földrajzi terület fejlődését.

Meg kell mondanunk, munkánkat nem mindenütt kísérte egyértelmű siker. Önmagukban a tréningek legtöbb helyen összetartó csapatot ötvözik az addig egymással alig kommunikáló, szinte alig egyezettő egymás érdekeit figyelembe nem vevő személyeket és intézményeket. Gyakran egységes stratégia kidolgozását is eléri, a végrehajtásnál viszont sok helyen ellenállásba ütköztek. Tapasztalatunk szerint ezek háttérben vagy az önkormányzaton belüli feloldatlan érdeklentétek, vagy/és eddig többnyire rejtett, de annál keményebb érdekrendszerek húzódnak. Ilyenkor viszont a szervezetfejlesztés eredménye nem valamely manifeszt átalakulás, hanem olyan **erjedési folyamat**, mely elindíthatja a szakmai újjászerveződéseket, a jól átgondolt non-profit vagy for-profit vállalkozásokat.

A mai jogi és a lépésről lépésre megteremtődő pénzügyi keretrendszerben egyre több lehetőség van innovatív kezdeményezések beindítására és azok jogi státuszának rendezhetőségére. Kérdés csupán az, hogy mindehhez a helyi hatalom cselekvően hozzájárul-e vagy éppen akadályozza azokat. Mindenesetre ma a humán szférában is megteremtődik a magánvállalkozás lehetősége, különösen a non-profit törvény várható megjelenése után. Nem szabad elfelejteni azonban, hogy itt a gazdasági háttérrel döntően az állami feladatellátáshoz rendelt normatívák biztosítják, ami azt jelenti, hogy csupán áttételes és korlátozott piac áll a humán szolgáltatók részére, s ma még nincsenek biztosítékok arra vonatkozóan, hogy nem kerül túlsúlyba a helyi protekcionizmus. Csakhogy a helyi szervezetfejlesztési tréningek - s a Minisztériumban "Népjóléti Műhely" néven most megkezdett hálózat szervezés - együtt a demokratikus és szakmai kontroll kiépítését is szolgálja, mely várhatóan legtöbb helyen előbb-utóbb érvényre is jut. Az NM pályázati rendszerében indított szervezetfejlesztési akciók, melyek egyben regionális társadalomfejlesztési akciókat is jelentenek, számos tanulságot is adnak".

1. Az "akciókutatás"-i módszerek alkalmasak arra, hogy egy-egy előre kijelölt témában létrehozzák a város vagy térség fejlődési filozó-

fiáját, feltárják a problémákat, az ok-okozati összefüggéseket, kidolgozzák a megoldáshoz szükséges stratégiát, a szükséges lépéseket:

2. Minden ilyen akciót úgy kell beilleszteni, hogy megfelelő szakmai és döntéshozói hatalom vegyen részt a "dinamikus érdekegyeztetési folyamat"-ban. A jelenlegi államigazgatási struktúrában érdemes az akciót ahol lehet, megfelelő előszerződéses keretek mellett az önkormányzati struktúrákon keresztül elindítani.

3. Az indító tréningnek azonban bentlakásos módon kell megvalósulnia. Általában itt alakul ki a folytatást szervező csapat.

4. A helyi érdekviszonyok, hatalmi hálók függvényében nem mindig jön létre konszenzus, és ha igen, akkor is csak részben, mégis tapasztalunk szerint az innovatív attitűd, a demokratikus légkör és a kialakult személyes kapcsolatok, a szakmai kooperációt is szervező informális hálózatok szinte mindig fennmaradnak hosszú távon. (Még a pártállam átlagosnál keményebb intézményeiben is sikerült jól működő informális köröket létrehozni, talán a Bibó-i "szabadság kis körei"-t.

5. A fentiek megvalósításához viszont elengedhetetlen a keretrendszer létrehozhatóságát biztosító támogatási rendszer.

Bármennyire is sokat segíthet a helyi humánpolitikai minőségi átalakításban, új innovatív kezdeményezések indításában az e területen végrehajtott akciókutatás, a lokális fejlődés egyoldalú és korlátozott, ha mindez a helyi gazdaság szintjén nem valósul meg. A helyi gazdaság és vállalkozásszervezés témájában eddig kevesebb tréninget sikerült szerveznünk, nagyobb akciókutatási projektet pedig egyet sem. Így eredményeink nem tekinthetők igazán egyértelműnek, viszont ezirányú tevékenységeink számunkra is váratlanul pozitív eredményeket hoztak. A nógrád megyei térségben elindított innovációs klub működése ugyan csak néhány hónapig tartott, hatása azonban sokkal messzebbre kihat. Az egyik résztvevő - aki azóta intézményesen és sikerrel szállt be a térség válságkezelésébe, átképzésekbe és munkahely létesítésbe - nemrég számolt be arról, milyen mértékben könnyíti munkáját az ott kialakult kapcsolatrendszer és az, hogy "megtanultak egy nyelvet beszélni". Pedig itt valódi tréningről még szó sem lehetett, hiányzott az anyagi háttér és a "hivatalos" szervező erő. Jobb volt a helyzet abban a kisvárosban, mely hirtelen vált "depressziós" térséggé leépülő bányája miatt. A "tanácsi akarat"

megteremtette a szükséges finansziális hátteret, s elindulhatott egy "vállalkozási készségfejlesztő szeminárium", melynek eredményeként ugyan nem jött létre helyi innovációs klub, mely ötletként megfogalmazódott, de a résztvevők jónéhány vállalkozást hoztak létre. Valószínűleg - mint többen megfogalmazták - valamilyen vállalkozási elképzelés már legtöbbször fejében volt, de a tréning során kapták azt a végső lökést, s nem utolsó sorban kapcsolati hálót, mellyel elindíthatták tevékenységüket.

Immár tíz éves, meglehetősen intenzív tréning tapasztalat alapján talán megfogalmazható:

1. A bentlakásos tréningek erőterében újrafogalmazódnak az emberi kapcsolatok, megbeszélhetővé válnak a bizalmatlanságok, a feszültségek, nyilvánvalóvá válik a közös kiszolgáltatottság és a közös sors szükségyszerűsége, felismerhetőek a destrukciók. A trénernek segítette hatékonyabb kommunikáció a megnőtt tolerancia és egymás elfogadása, a javuló konfliktusfeloldó képesség leépíti az emberek közé épült falakat, a felszabadultságot érző emberekben újra indítja a szunnyadó kreativitást, az egyéni érdekek képviselhetősége, talán nem is paradox módon csökkenti a rivalizációt és (sokszor kölcsönös) manipulációt, kialakul a kooperáció légköre.

2. Az akció kutatás - miközben a térségfejlesztés mentén futnak a viták - segít rendezni a múlt terhes örökségeit, az előítéleteket, a nézeteltéréseket, semlegesíteni a szakmai viták mögé rejtett mérgezett nyilakat. A háta mögött történő támadásokat felváltják az éles, de nyílt viták és az arénában zajló érdekvédelem. Ennek erőterét nagymértékben meghatározza, hogy valódi lehetőségekről van szó, s a résztvevők a későbbiekben maguk válnak kontrolljává, hogy ne történhessen más, mint ami itt egyeztetett.

3. A csoportok, melyeket mind a vállalkozásszervezés, mind a komplex térségfejlesztési viták esetén **interdiszciplinárisan igyekszünk felépíteni**, lehetővé teszik a különböző szempontok szerinti egyidejű egyeztetéseket. Így speciális sokszempontú gondolkodás alakul ki, segítve a térség "harmonikus dinamikus" fejlődési modelljének kidolgozását. Ez olyan stratégia megfogalmazását jelenti, mely megtalálja a gyorsabban fejleszthető területeket, egyúttal hatékony ellenőrzést gyakorol a következmények (környezetrombolás, negatív társadalmi hatások) felett.

4. Egy-egy tréning meglepő eredményeket hozhat, sőt általában hoz a résztvevők számára. Így a depressziós térségben a résztvevők minden korábbi elképzeléstől eltérő fejlődési irányt fogalmaztak meg. A következő megbeszélések zárónapjára meghívtak egy helyi képviselőjelöltet, aki azóta - saját kijelentése szerint nem kevéssé ennek eredményeként - ma polgármesterként irányítja a város fejlődését.

A fentiek alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy egy megfelelő struktúrában felépített térségfejlesztési támogatási rendszerben az akciókutatás jellegű indítóprogramok nagymértékben megnövelhetik egy térség reorganizációs és innovációs képességét, növelhetik a vállalkozók számát, mobilizálhatják a ma még passzív, de alkotásra képes értelmiséget, segíthetik az önkormányzatok munkáját, tehát meghatározó módon katalizálhatják a válságkezelést éppúgy, mint a "harmonikus-dinamikus" térségfejlődést.

Önkormányzati ismeretek oktatása a regionális tudományok képzési rendszerében

A regionális tudományok oktatási programján belül egy olyan - más aldiszciplínákhoz, ágazatokhoz képest nem túl jelentős, de mégiscsak el nem hanyagolható kérdéskör téziseit próbálom az alábbiakban fölvázolni, amelyek gazdagítják azt a programot, aminek megvitatását a konferencia célul tűzte ki.

Ugyan vállalt feladatomban az önkormányzatokról szóló ismeretek oktatási lehetőségeinek a fölvázolása, ahhoz azonban, hogy erre sor kerülhessen, túl kell lépni az önkormányzatok világán és jóval általánosabb, széles körű képzési-tematikai problémákról szólnunk. Figyelemmel arra, hogy - nem csak a rendszerváltással összefüggésben, de arra különös tekintettel is - olyan társadalomismeretek tudása szükséges manapság, aminek oktatására a mai felsőoktatási rendszer híján van - főként az itt megcélzott programok komplexitására tekintettel.

Tény, hogy főként a jogtudományi, s bizonyos mértékben a közigazgatás-tudományi karokon, avagy az ELTE egyes szakain folynak olyan kurzusok, amelyek témakörünkhöz is kapcsolódnak, ezek azonban nem képeznek egységes egész rendszert.

Fölvethető az, hogy vajon a rendes képzésen belül nem szerezhetnek-e a hallgatók ismereteket? Miként fentebb jeleztem, vannak olyan egyetemek, ahol valóban foglalkoznak mindezekkel, saját oktatási tapasztalataim alapján is mondom azonban, hogy rendkívül felszínes, hiányos ismeretekkel rendelkeznek még az e karokon végzettek is azokról a mindennapok során konvertálható ismeretekről, amelyek pedig elengedhetetlenül szükségesek lennének általában minden ember számára ahhoz,

* Ügyvezető igazgató (MTA RKK, Pécs)

hogy polgárként tudjon létezni, s ez különösen érvényes az itt képzendő szakemberekre, értelmiségre.

2. Arra lenne tehát szükség, hogy az állam (jogállam), a társadalom, a piacgazdaság, a demokrácia, stb. elvein alapuló (és most épülő) alkotmányos rendünk alapkérdéseinek oktatására kerüljön sor - nyilvánvalóan annak regionális (területi-térségi) összefüggéseire helyezve a hangsúlyt. E körben éppúgy terítkekre kerülhet a politikai rendszer, a pártok legfontosabb szerveződései elvei, avagy éppen a pártprogramok különbözősége, azonossága, mint ahogy a parlamenti frakciók, a parlamenten belüli térségi "lobby", továbbmenve és külön is kiemelve a mindenkori kormányzat területi, területfejlesztési politikája fő vonalait. (Fontosságához képest emelendő ki a pártok problémája - nemcsak a parlamentiekre, hanem az azon kívül rekedtekre is gondolva. Itt a fölépítésük, szervezési elveik éppúgy ismertendők, mint ahogy az előbb említett tartalmi kérdése.)

Az általános jellegű képzési irányon belül érdemes lenne a jogalkotás, a jogrendszer néhány fontos problémájáról is szót váltani - az alkotmánytól az önkormányzati rendeletekig bezárólag, kitérve ugyanakkor az állami irányítás egyéb eszközeire is, (tehát azokra, amelyek nem minősülnek jogszabályoknak). Különösen is érdekes lehet (némi történeti visszapillantást is elvégezvén) a regionalitáshoz kapcsolódó joganyagok az áttekintése. Lényegesnek tartom, hogy azokról az alapvető jogszabályokról, amelyeket a rendszerváltást követően hozott a parlament, és amelyek szorosan kapcsolódnak a piacgazdaság kiépítéséhez, a tulajdoni formák megváltozásához, úgyszintén kapjanak ismereteket a hallgatók - beleértve itt természetesen a mindezek végrehajtására hivatott állami szerveket, vagyönügynökséget, stb. is.

A harmadik e körbe tartozó problémakört képezik a civil társadalmi szerveződések, érdekszövetségek - ezen belül elsősorban is azok, amelyeknek jelentősebb szerepük lehet a gazdasági élet fejlesztésében, vagy melyek különböző szerzettséggel ugyan, de részt vesznek pl. a kormányzati döntések előkészítésében (1. Érdekegyeztető Tanács). Gondolok itt a gazdasági kamarákra, agrárkamarákra és a legkülönbözőbb típusú érdekszervezetekre.

S bár az előzőekhez is kapcsolódik, úgy vélem el nem hanyagolható, s minden egyéb területre hatását éreztető blokk az egész államszervezet fölépítése, a közigazgatás rendszere, az állami területbeosztás alakulása, alakíthatósága, a centrális alárendeltségű szervek, illetőleg ez utóbbi területi szervei, a dekoncentrált szervek szerveződési, működési elveinek megmutatása.

3. Az önkormányzatokról szóló ismeretek nemcsak azért fontosak, mivel a központi hatalom mellett a helyi hatalom az a másik szegmens, ami meghatározza "mozgásterünket", életviszonyainkat, de azért is, mert az egész önkormányzati rendszer olyan, aminek ismerete nélkül a térben, területen élő polgár nem képes saját életével kapcsolatos döntéseket sem - kellő információ, ismeret, s ezek által szerezhető "magabiztosság" hiányában meghozni.

Úgy vélem tehát, hogy megfelelő óraszámban kellene foglalkozni az önkormányzati rendszer fölépítésével, a polgári demokráciák adaptálható tapasztalataival, az állami önkormányzati felelősséggel, az önkormányzati hatás- és feladatkörök jellegével, azok tartalmával, a különböző típusú önkormányzatok működési sajátosságaival, egyszóval mindazon kérdéssel, amely az önkormányzati törvény, illetőleg az ennek végrehajtására szóló törvények - kiemelve itt a hatásköri törvényt - alapján meghatározza a helyi közösség, az önkormányzatok, a képviselőtestületek, a polgármesterek vagy éppen a bizottságok munkáját.

Érdemes lenne egyes területeket külön is elemezni, olyanokat, amelyek szorosabb összefüggésbe hozhatók a regionalizációval. Közülük magam a következőket emelem ki.

Először - szándékosan - nem önkormányzati szervről, hanem a kormány "kinyújtott csápjával" a köztársasági megbízotti hivatallal tartanám célszerűnek foglalkozni, s ennek kapcsán azokkal a törekvésekkel, amelyek a mai államszervezet kiépítését mutatják meg, s amelynek egyik végső kiágazási pontja lehet (kormányzati elképzelések szerint) a területfejlesztési hatáskörök KMB-ekhez telepítése. Csak egy megjegyzést hadd tegyek ehhez, éspedig azt, hogy önmagában az ilyenfajta "állami regionalizmus" nem elvetendő, csupán meg kell, hogy ehhez teremtődjön, ennek valóban alulról jövő, társadalmi ellenőrzést, önkormányzati képviselőletet biztosító kontrollpontja is.

Megfelelő időt (óraszámot), s ehhez képest alapos elemzéseket érdemel a megye-problematika, avagy, s egyáltalán a területi közép szint kérdése. Itt egyrészt az önkormányzati törvény rendelkezései, másrészt (bizonyos történeti áttekintést is adva) a megye szerepe, azok a vállalkozási, menedzselési és a nemzetközi regionális együttműködéssel összefüggő kezdeményezései kerülhetnek elő, amelyeket a másfél - két éves tapasztalatok adnak.

Következő ilyen kérdéskör a társulások problémája. Az önkormányzati törvény három, illetve négyféle társulási rendszert ismer, ezek mindegyike bizonyos fajta regionalizmussal jár együtt, legyenek azok intézményfenntartóak, vagy éppen hatósági igazgatásiak, tagjai között pedig ma már éppúgy előfordulnak a megyék, mint ahogy a városkörnyéki települések, vagy az agglomerációk. (Az agglomeráció, a városkörnyéki problémaköre önkormányzati szempontból is külön kérdésként kerülhet elő.)

A következő nagyobb problémacsomag a szövetkezők kérdése. Az önkormányzati törvény a különböző országos jellegű szövetségeket ruházta fel bizonyos jogokkal. A nemzetközi tapasztalatok és a hazai gyakorlat számtalan olyan kérdést vetett föl, amelyek az önkormányzati szövetségek, még átfogóbban az egész önkormányzati érdekvédelem alapkérdéseit érintik, végül is torkollván ama kérdés megválaszolásába, hogy mennyiben minősíthető sajátos hatalmi ág, a központi hatalom területi ellenpontjának a sajnos mára igencsak dezintegrálódott önkormányzati világ.

Végül. Államelméleti kérdésekkel kezdtem, azzal is kívánom befejezni mondandómat. Nemcsak a regionalizmussal, de a magyar államszervezettel, választási rendszerrel, a pártok működésével, stb. összefüggésben fölvethető és fölvetendő a kétkamarás parlament létrehozásának kérdése. Ennek tartalmi, eljárási kérdései kaphatnak súlyt a képzésben, hiszen pl. amennyiben működne egy második (ún. területi) kamara, úgy ennek igen jelentős kihatása lenne a Magyar Köztársaság területi beosztására, az állami szervek működésére, s magára a regionalizmusra is.

Regionális tudományok - más tudományok regionális aspektusai

Mindenképpen üdvözlendőnek tartom, hogy a rendező szervek napirendre tűzték tanácskozásunk témáját. A tanácskozás ugyanis egyaránt lehetőséget kínál a regionális tudományok struktúrájának és tartalmának áttekintésére és az említettek felsőoktatásba való integrálására. A két feladat persze egymással szorosan összefügg. Részből úgy, hogy a felsőoktatás az új tudományos eredmények egyik legfontosabb létrehozója és egyben elsők között lévő fogyasztója. Részből pedig úgy, hogy a felsőoktatási igények ösztönözhetik magát a kutatást is. Ennek kapcsán a kép teljessége érdekében hangsúlyozni szeretném azt is, hogy a felsőoktatás keretében folyó új ismeret- és készségátadás és azok pedagógiai szempontú megszürése, fontos eleme a közép- és alsófokú oktatás tartalmi korszerűsítésének is. Tanácskozásunk jelentősége túlnőhet a meghirdetett téma keretein abban az értelemben, hogy ösztönözheti a **tudományok struktúrájának, tagolódásának újbóli áttekintését** is. Legutóbb - ha jól emlékszem - az 1970-es években kidolgozott tudománypolitikai irányelvek vállalkoztak arra, hogy leírják a tudományok osztályozását, pontosabban annak egy sajátos változatát. Az akkori ágazati irányítási szempontok "begyűrűzése" következtében túlzott volt a tudomány osztályozásban az ágazati szemlélet. Az irányelvek tudományokat, tudományágakat, tudományágazatokat, tudományterületeket különböztettek meg, az ágazati rendszer belső részletezését követve. Nem kaptak megfelelő hangsúlyt olyan tudományosztályozási szempontok, mint a hangsúlyozottan múlttal, jelennel vagy jövővel foglalkozó tudományok; puha és kemény tudományok; generalistább típusú, komplexebb tudományok. Valószínű a regionális tudományok sem kapták meg a nekik járó szerepet az ágazati dominanciák miatt.

* Egyetemi tanár (BKE Jövőkutatási Tanszék, Budapest)

Tanácskozásunk témájához közelítve, ugyancsak célszerű tárgítani vitánkat abból a szempontból, hogy melyek a regionális tudományok és azok hogyan integrálódnak a felsőoktatásba és milyen feladatok jelentkeznek a nem tipikusan regionális tudományok regionális aspektusainak az oktatásba való bekapcsolásában. Ennek alapján lehet megvizsgálni azt is, hogy az említettek kapcsolata mennyire harmonikus és mennyire érvényesülnek esetleg felesleges átfedések. Az MTA Regionális Tudományos Bizottságának interdiszciplináris összetétele is jelzi e két feladatkör harmonikus összekapcsolásának az igényét.

Saját tudományterületemnél maradva, nem nehéz belátni, hogy a jövőkutatásnak, mint "generalista" látásmódot és problémakezelést magában foglaló tudományterületnek erősek a regionális vonatkozásai. Egyaránt foglalkozunk globális, nagytérségi, hazai országos méretű és kisebb egységekre kiterjedő problémákkal, vizsgálódásaink kiterjednek ökológiai, műszaki, gazdasági, társadalmi, sőt tudati értékszempontú aspektusokra és a köztük lévő kapcsolatokra is. Ez egyaránt érvényesül a jövőkutatás törzsanyagának tanításában és továbbfejlesztésében, és megjelenik különböző speciálkollégiumok (Környezeti rendszerek, Környezeti információs rendszerek és modellek) témarendszerében is. Sőt, olyan speciálkollégiumok, mint a Tér és társadalom, a Hosszú távú területi előrejelzések, kifejezetten regionális szempontuak és így különösen hasznosan járulnak hozzá a jövőkutatás regionális aspektusainak alkotó továbbfejlesztéséhez és ennek révén az oktatás modernizálásához is.

Konferenciánk témája szempontjából külön is hangsúlyozni szeretném a **Környezeti rendszerek** c. speciálkollégiumunk oktatását. Ennek keretében olyan témaköröket ismertetünk, amelyek különösen fontosak, s egyben generáló elemei a maguk környezeti és regionális aspektusaival hazai távlatos jövőnk alakulásának, alakításának. Itt olyan témakörök szerepelnek, amelyek az alapvető szemléleti, módszertani és fogalmi apparátuson túlmenően megismertetik az éghajlatváltozások okait, hatásmechanizmusát és következményeit; az ózonpajzs ritkulásának problémáit; az ún. fenntartható fejlődés kérdésköreit és ezek hazai aspektusait; a vízrendszerek, vízlépcsők építésével kapcsolatos nemzetközi tapasztalatokat; a Bős-Nagymaros-i Vízlépcsőrendszer körüli problémákat; nagy informatikai rendszerek és adatbankok szervezését és működését; atomenergia és nem atomenergia épített energiastruktúrákat; az elhagyott

katonai létesítmények ökológiai problémáit; a Déli Autópálya megépítésével kapcsolatos sokoldalú vitákat és problémákat; a világiállítás lehetséges budapesti és vidéki vonzatait; az említettekkel kapcsolatos hatásvizsgálatokat és döntéselőkészítési problémákat.

Amikor a Környezeti rendszerek c. tárgy egyetemi oktatási reformunk keretében történő meghirdetését elhatároztam, különböző megfontolások vezettek ebbeli döntésemben.

Mindenekelőtt az, hogy **hallgatóinkban erősíteni kell a komplex problémakezelési készséget és a "generalista" látásmódot.** A közgazdasági tevékenységnek is megvannak a maguk specifikumai. E tevékenység azonban számos területen szoros kapcsolatba kerül ökológiai, műszaki, társadalmi, tudati összefüggésekkel. Nem tekinthető véletlen jelenségnek, hogy a közgazdaság-tudomány fejlődésében új területként bontakozott ki az ökonómia és a humán-ökonómia, jelezve a közgazdasági szféra különböző irányú kapcsolatainak fontosságát.

A környezeti rendszerekkel való foglalkozás más összefüggésben **léggörfizikusok, ökológusok, műszakiak, közgazdászok, szociológusok, jogászok és a regionális tudományok képviselőinek együttműködését is jelenti.** E speciálkollégium oktatásában meghívottként az említett területek művelői egyaránt részt vesznek, mint ahogy részt vesznek a környezetvédelmi mozgalom aktivistái is. Ki-ki a saját szempontjai szerint vázolja fel mondanivalóját és veti fel azokat a kérdéseket, amelyekben a közgazdászoktól vár megoldási javaslatot. **Érdekes az is, hogy a különböző szaktudományok művelői és a különböző specializáltágú szakemberek eltérő idődimenziókban gondolkodnak, eltérő mérési szintekkel és demonstrációs lehetőségekkel élve fejtik ki nézeteiket, és jól megfigyelhetők a nézeteik mögött meglévő különböző érdeksztruktúrák is.** Nagyon tanulságos az is, hogy fejtegetéseik alapján milyen kép él bennük a közgazdászok tevékenységéről. Ezeknek a különböző nézeteknek, problémakezelési módoknak a megismerése különösen fontos a közgazdászok számára akkor, ha egyik lehetséges közelítésként elfogadjuk, hogy a gazdaság a természet és a társadalom közötti anyagcserét közvetíti, következésképpen a közgazdászoknak feladata a különböző gondolkodási módok közötti kapcsolatok megkeresése, döntéselőkészítő munkájukban.

A tárgy meghirdetésekor törekedtem arra is, hogy már a témában érdekelt tanszékek oktatóit is bekapcsoljam az előadások tartásába. Így üdvözölhettem a Gazdaságföldrajz és Természeti Erőforrások Tanszékének munkatársait, a Környezetgazdaságtan és Technológia Tanszék munkatársát, a döntéelmélettel foglalkozó ugyancsak más tanszéken dolgozó kollégát. A reformmunkák kapcsán általában is azt a véleményt képviseltem, hogy **meg kell szüntetni a különböző tanszékek "szomszédvárként", befelé forduló "intellektuális gettókként" való egymás mellett élését.** Törekedni kell a kooperatív együttműködésre annál is inkább, mert a különböző tanszékek innovatív munkatársai az új tudományos kihívásokra gyakran egy időben reagálnak és az együttműködés az oktatásban csökkentheti a felesleges átfedéseket, párhuzamokat. A Környezeti rendszerek speciálkollégium e törekvéshez is kiválóan alkalmasnak bizonyult.

A környezeti rendszereknek témánként is **széles körű irodalma van.** Ezek egy része gyakran nehezen hozzáférhető. A hallgatókat is kímélni akartuk az irodalomkeresés eléggé időigényes, bár tudományos fejlődésük szempontjából egyáltalán nem felesleges utánjárásától. Ezért munkatársam, dr. Korompai Attila színvonalas, jól összeválogatott szemelvény gyűjteményt, olvasókönyvet szerkesztett, amelyet 35 példányban könyvtárunkban lerakva bocsájtottunk hallgatóink rendelkezésére azzal, hogy e gyűjteményre támaszkodva, de ezen túlmenően más, általunk is biztosított szakirodalmat feldolgozva mintegy 10-15 oldal terjedelmű jövőorientált, eredeti kérdésfelvetéseket és válaszadási törekvéseket magában foglaló dolgozattal tegyenek eleget a speciálkollégium követelményeinek.

Szükségletek és lehetőségek a regionális ismeretek alkalmazására

1. A növekvő társadalmi szükségletek és okai

A térben és időben differenciáltan zajló társadalmi-gazdasági folyamatok, továbbá a következményeik által kiváltott térségi egyenlőtlenségek és kezelési módszereik a regionális vizsgálatokat és az ezen alapuló ajánlásokat egyre inkább a döntéshozó centrumok felé terelik. E kérdések iránti társadalmi fogékonyság és szükséglet is azokban az időpontokban élénkül meg, amikor a pozitív - elsősorban gazdasági - növekedési és fejlődési tendenciák emelkedő szakasza megtörténik és stagnálás vagy visszaesés következik be. Megítélésem szerint a regionális kérdések iránti nagyobb érdeklődéshez napjainkban a rendszerváltás folyamatai is ösztönzést adnak, hiszen a meghaladott múlt ma is ható térségi feszültségeinek rendszerkonform kezelési módszerei egészsükben kialakulatlanok, ugyanakkor a megoldatlan gondok helyi regionális és országos szinteken is feszültségeket gerjesztenek, amelyek sokszor politikai jellegűekké formálódnak.

Az elmúlt évtizedek tapasztalatai arra utalnak, hogy a gazdasági-társadalmi folyamatok időről-időre, újabb és újabb regionális konfliktusokat okoznak, más szóval a szakmának újabb és újabb kihívásokra kell reagálnia. Napjainkban a regionalitás iránti társadalmi szükségletek megnövekedtek nemcsak a gazdaságban megnyilvánuló területi feszültségek, hanem a társadalmi folyamatok térbeli ellentmondásainak kieleveződésének hatására, illetve az új lehetőségek, adottságok gyakorlatba ültetésének következtében is.

* Egyetemi docens (ELTE Általános Gazdaságföldrajzi Tanszék, Budapest)

2. A jelenkor főbb kihívásai

Az aktuális kihívások, amelyek regionális megközelítést és kezelést igényelnek, a következők szerint is rendszerezhetők a teljesség és a részletezés igénye nélkül:

a.) A gazdaság regionális problémái

- A gazdaság anyagi ágainak területi struktúrája erős mozgásban van. A gazdasági válság elsősorban az 1970-es évtizedtől vállalati központok által létrehozott ipari telephelyeket, valamint az ún. válságágazatok (pl. bányászat, kohászat) üzemeit, továbbá a kiegészítő ipari tevékenységeket (mezőgazdasági üzemekben) érinti.
- A falusi és kisvárosi népesség jelentős részének gazdasági bázisát képező mezőgazdasági nagyüzemek közül több száz ugyancsak ingatag helyzetbe került, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek jövője pedig mai megítélés szerint bizonytalan. Folyamatosan szűkül a termelés, csökken a jövedelmezőség, fognak a munkahelyek a mezőgazdaságban is.
- Ez utóbbi - a munkanélküliség - gazdasági és társadalmi gond egyaránt. Napjainkban a munkanélküliség az ún. rejtett és strukturális munkanélküliség hatásait túllépve egyre inkább tömegessé és általánossá válik. Természetesen ott súlyosabb, ahol a gazdasági visszaesés is általánosabb, az áttérés lehetőségei pedig korlátozottabbak.
- Az infrastruktúra kiépítettségének hiányosságai általában teljesítményhiányt, alacsony műszaki színvonala pedig üzemeltetési költségtebbletet okoz, összességében nem ösztönzi a befektetőket, visszafogja a vállalkozások terjedését, a külföldi működő tőke beáramlását. Mindezek következtében egyre szembeötlőbben láttatják magukat az utóbbi időben nem alaptalanul és gyakran emlegetett Ny-K-1, illetve É-D-i lejtők (amelyeknek "lejtőszögei" is egyre nagyobbak).
- A felsorolt kérdések - amelyek tartalmilag jelentősen bővíthetők - a regionális tudományos kutatásokkal szembeni kihívások is egyben; a válságkezelés, a stabilizáció és a fellendülés folyamatához egyaránt reflexiókat, elemzéseket, ajánlásokat igényelnek a kutatásoktól.
- A gazdaság regionális kérdései között említhetők a határ menti együttműködés, valamint a szubregionális kapcsolatok fejlesztésének kérdései is. Úgy tűnik, hogy egyes relációkban a kapcsolatok szűkülése, dezorganizálódása, más relációkban élénkülése szubregionális tekintetben pedig a potenciálisan kedvező kilátások a jellemzőek. Ebben a témakörben a regionális tudományok művelői mindig is úttörő szerepet játszottak.

b.) A társadalom működésének regionális problémái

- E körből is számos elem érdemelhet kiemelés (pl. a politikai folyamatok regionális sajátossága a pártosodás, a választások regionális folyamatai, az önkormányzati testületek politikai struktúrája és törekvéseik; az életkörülmények, az életszínvonal területi sajátosságai, stb.). E helyen azonban csak egy fontos elemére, az irányítási rendszerre hívom fel a figyelmet. Az irányítás területi szintjén az önkormányzati funkciók kiüresedése, más oldalról a közigazgatásban a kormányzati törekvések képviselésének erősödése a jellemző. A helyi önkormányzatokban a párthoz tartozás szerinti politikai elkülönülés, az együttműködés-, továbbá a szakmai-koncepció alapszintű megalapozottság hiányosságai, valamint a működés anyagi háttérének bizonytalanságai okoznak feszültségeket. A területi és helyi irányítás minőségének javítása a gazdaság működésének stabilizációját és lendületbe hozását is ösztönözheti, például a
- a munkaerő újratermelésének biztosításával és színvonalának emelésével,
- az infrastruktúra - mint a gazdaság fogadási és működési feltételének - fejlesztésével,
- a gazdaság szereplőinek nyújtott - közigazgatási döntési körbe tartozó - kedvezmények, vagy diszpreferenciák kialakításával.

A regionális vizsgálatoknak e kihívásokra is célszerű reagálni, elsősorban az irányítási rendszer fejlesztési lehetőségeit és hatékonyságát növelő alternatívák feltárásával.

c.) A környezetvédelem regionális problémái

Magyarországon a környezet állapotának romló tendenciája az élővilágra, az emberre, a gazdaságra gyakorolt kedvezőtlen hatások miatt egyre nagyobb figyelmet kell fordítani a környezeti értékek, az egészséges, vonzó környezet megőrzésére, vagy helyreállítására.

Megítélésem szerint egy hatékonyan működő környezetgazdálkodási, környezetvédelmi rendszer regionális tagozódású részrendszerekre építhető fel. Ennek egy lehetséges sémája a következőkben vázolható:

- regionális információbázisok kiépítése,
- a terhelések és okainak regionális vizsgálata,
- a legnagyobb regionális terhelést okozó, vagy potenciális veszélyt jelentő források semlegesítése,
- regionális környezethasznosítási stratégiák kidolgozása,
- okszerű környezethasználat és erőforrásgazdálkodás megvalósítása.

A környezetvédelem regionális részrendszereinek kialakításában a kezdeti lépések történtek meg, a munka nagyobb részét a jövőben kell elvégezni.

A regionális szemlélet kiterjedtebb alkalmazásának néhány fontosabb feltétele

Bár a regionális kutatások iránti igények növekednek, a felhasználói oldal részéről biztosított feltételek ma még eléggé behatároltak. Emiatt célszerű folyamatosan tudatosítani a különböző döntéshozói körökben a szakmai munka eredményeinek alkalmazhatóságát, amelyet színvonalas elemzésekkel és ajánlásokkal lehet leginkább alátámasztani. Segítheti a folyamatot az is, ha a különböző szakterületek és művelőik egyre jobban bekapcsolódnak az általuk tanulmányozott témakörök regionális sajátosságainak vizsgálatába.

Nélkülözhetetlen azonban a fiatal szakemberek egyre szélesebb körében a regionalitás gondolatának terjesztése, a munkájukban történő alkalmazás elősegítése. Ennek egyik - talán legfontosabb - eleme az, hogy felsőoktatási intézményekben folyó képzésben kapjanak helyet a regionális ismeretek, és már a szakemberképzés folyamata ösztönözzön a szakterület művelésére, vagy eredményeinek alkalmazására. Bizonyos, hogy e rendezvény elősegíti ezt a folyamatot.

Regionális gazdaságtan, vázlatpontok egy kézikönyvhöz

A regionális tudomány új kihívások és lehetőségek előtt áll. A társadalmi érdeklődést és igényt követi, sőt megelőzi a témakör egészének és egyes diszciplináris elemeinek felsőoktatásban való megjelenítése, a különféle egyetemeken és főiskolákon történő oktatási programok megindítása.

Sajnos a térbeli társadalmi-gazdasági folyamatok összefüggéseit elemző tudománynak az elméleti alapjai roppant hiányosak, vagy egyszerűen már nem alkalmazhatók, értelmezhetők éppen a piacgazdasági átmenet körülményei között.

A témakör hazai kutatói szinte autodidakta módon sajátították el a diszciplína egyes elemeit, azok módszereit, részben a külföldi (nyugati) szakirodalomból, részben pedig az alaptudományáguk (végzettségük) ismereteinek felhasználásával. A kiemelt jelentőségű elméleti munkák nem, vagy nehezen jutottak túl a szűk kutatói körön kívül dolgozó szakemberekhez, hiszen a regionális tudomány egyetlen nyugati indíttatású alapművét sem fordították le magyarra az elmúlt húsz esztendőben. Természetesen nem volt könnyű az amerikai vagy német kutatási tapasztalatokat adaptálni a viszonyaink közé, így tág teret kapott a módszertan, a különféle elemzési eljárások látványos alkalmazása, azok feltételeinek alapos értékelése. Folytathatnánk a sort a fogalmi rendszerek tisztázatlanságától a területi jelenségek és folyamatok leírásának egyoldalúságáig, a monodiszciplináris megközelítéséig, elterjedéséig.

A regionális tudomány csak akkor integrálódhat a felsőoktatásba, ha az egyes alkotó területeinek elméleti és módszertani rendszerét újragondoljuk, illetve fokozatosan kidolgozzuk az iránymutató, eligazító jellegű szakirodalmi bázisokat. Az oktatásnak, de a kutatásnak és az alkalmazásnak is szüksége van a tudományterületek alapfogalmainak, főbb elméleti

* Osztályigazgató (MTA RKK Észak-dunántúli Osztály, Győr)

megközelítéseinek, összefüggésrendszereinek, és alpmódszertani ismereteiknek a bemutatására, összefoglalására, esetleges értékelésére.

A Regionális gazdaságtan kézikönyv összeállításával² arra teszünk kísérletet, hogy a közgazdaságtudomány szempontjából tárjuk fel a térbeli folyamatokat és jelenségeket, bemutatva a legfontosabb elméleti összefüggéseket, illetve kísérletet tegyünk a vizsgálati kör rendszerezésére, struktúrájának kidolgozására. Munkánk nem előzmény nélküli, hiszen a hetvenes években már született egy egyetemi jegyzet a regionális gazdaságtan elméleti alapjainak átgondolására³ összefoglalására. Ezen méltánytalanul elfeledett mű felépítése, és több témakörben a megközelítési módja még ma is aktuális. A tudományterületen azonban az elmúlt húsz évben óriási változások történtek, számos korábbi elméleti megállapítás finomodott, aztán újabbak is születtek, illetve alapvetően megváltozott a hazai környezet, így másként kell bemutatni, értelmezni a gazdaság és a térszerkezet kapcsolatának elméleti és módszertani összefüggéseit mint korábban.

Milyen témaköröket érinthet egy a regionális gazdaságtan alapfogalmait bemutatni kívánó kézikönyv?

Kiindulásként elemezni kell a regionális tudomány alkotóelemeit, annak helyét és szerepét a tudományok rendszerében, a főbb vizsgálati területeit, és módszertani bázisait. Ezután lehet kitérni a gazdaság térbeli feltételezettségeinek értelmezésére, az egy pont és a térgazdaság alapvető szemlélet és gondolkodás módjának elkülönítésére. Emellett a különféle közgazdasági elméletek térfelfogását éppen úgy be kell mutatni, mint a térbeliségből is következő új gazdasági erőforrásokat, azok sokoldalú hatásrendszereit.

A gazdaság mikroegységeinek a térbeli viselkedése, illetve a térszerkezetből adódó meghatározottsága lehet a következő blokkja a kézikönyvnek. Itt szólni kell a klasszikus telephelyelméletekről éppen úgy mint, a tér és egységei gazdaságot is érintő erőforrásairól, azok adottságairól, kölcsönös kapcsolatairól. Nem szabad elhanyagolni a különféle gazdasági szereplők telephely választásának kritériumait sem, sőt hang-

² A Regionális gazdaságtan kézikönyv kidolgozását a Pro Renovanda Cultura Hungariae

³ Alapítvány támogatja.

Illés I. 1973, 1985: Regionális gazdaságtan. Kézirat. Tankönyvkiadó, Budapest 289.p.

súlyozottan értékelendő az új települési funkciók és értékközvetítő rendszerek, illetve azok gazdasági szerepe is (pl. a környezet minősége, a terciér és kvaterener funkciók, stb.).

A mikroegységek működésének térbeli értelmezése után ezek egymás közötti viszonyai, kölcsönös feltételezettség, hatásai kerülhetnek ismertetésre és értékelésre, ami lényegében a mezoterek gazdasági összefüggéseinek feltárását jelentheti. A gazdaság egységei ezekben a terekben éppen a kölcsönös piaci meghatározottságok alapján működnek, fejlődnek, kapcsolatokat építenek ki, és így is hatnak térbeli hálózatokra, amelyek aztán további gazdasági elkülönülések, sajátosságok forrásai lehetnek.

A mezoterek jellemzése lehet tehát a következő szintje a regionális gazdaságtan tanulmányozásának. Az egyes térségeknek a munkamegosztásban elfoglalt helye, azok jellege, a térségek gazdaságának kapcsolatai, regisztrálása, modellezése, mind-mind olyan kérdés, amelynek az átgondolásával közelebb kerülhetünk a térbeli folyamatok megértéséhez és tanulmányozásához.

A térgazdaság belső összefüggéseinek bemutatása azért is fontos, hogy lássuk annak valós hatásait a gazdaság egészének folyamataira, fejlődési és megújítási törekvéseire. A kézikönyv ezen fejezetei már a gazdaság és a térszerkezet viszonyát lennének hivatva illusztrálni, kitérve az előzőkön túl a település és a gazdaság kapcsolatára, annak jellegére, az ott található közösségi intézményekre, azok finanszírozására, stb. Nem szabad elhanyagolni azt sem, hogy éppen a gazdaság szerkezeti változásai miként érintik a térségeket, így az egyes ágazati válságok hogyan léphetnek át területi válsággá, annak mik a kritériumai. A térszerkezet centrumait és perifériáit mik jellemzik, ezekben a sokoldalú feltételezettségek miként alakulnak ki, és miben ösztönzik vagy gátolják a gazdaságot, annak megújítását.

A regionális gazdaságtan kézikönyvben szólnunk kell a regionális politikák legfontosabb eszközeiről, intézményeiről, de természetesen azok különféle szemlélet- és közelítési módjairól is, hiszen csak ezek ismeretében lehet segíteni, befolyásolni a gazdaság térbeli folyamatait.

A kézikönyv felépítésében tehát a mikroegységek térbeli meghatározottságából indul ki, és egészen a regionális politika eszközrendszeréig tekintené át a gazdaság területi összefüggéseit. Természetesen ezen prob-

léma tanulmányozására lehetnek más, jobb és korszerűbb megközelítések is, azonban egyszer el kell kezdeni a témakör rendszerezését, eddigi ismereteinek közreadását, és majd az 1993-ban megjelenő munka alkalmat adhat a bírálatokra, illetve újabb könyvek kidolgozására.

Regionális gazdaságtan c. kézikönyv tartalmi vázlata

1. A regionális tudományok tárgya és tartalma

- a tér és az idő a tudományokban
- a gazdaság térbelisége
- a térgazdaságtan, regionális gazdaságtan, annak tárgya, módszerei, főbb irányzatai
- a térszemlélet megjelenése a közgazdasági elméletekben

2. A gazdaság egységeinek telepítése

- a telephelyek és elméleteik
- a különféle klasszikus telepítési tényezők és azok feltételei
 - szállítás
 - munkaerő
 - piac
 - agglomeratív tényezők
- a telepítés új gazdasági tényezői, azok megjelenése, térszerkezetet átalakító hatásuk
 - háztartások
 - tercier és kvaterner funkció
 - technikai és technológia fejlődés hatásai
 - környezet és minősége

3. A gazdasági tér

- költségter
 - gazdasági tér megosztottsága
 - központi helyek elmélete
 - nagyság és sorrend törvénye
- erőter
 - erőforrások értelmezése (endogén, exogén)
 - vonzások és taszítások (gravitációs és potenciál modellek)
- valószínűségi tér
 - térbeli szerkezetek jellege
- a jelenségek, innovációk térbeli terjedése
 - diffúziós elméletek és modellek
- hálózatok
 - pontok, cellák, hálózatok, hierarchiák

4. A gazdaság és a térszerkezet

- a területi munkamegosztás
- a térbeli szerkezetek és típusaik (a régiók, körzetek különféle értelmezése, elemzése, vizsgálati szempontjai, stb.)
- térségi kapcsolatok, együttműködések, integrációk
- gazdaság térbeli hatékonysága, teljesítményei, potenciálja
- térbeli gazdasági kapcsolatok és azok modellezése

5. A gazdaság és a település

- a termelés és a településfejlődés összefüggései és kölcsönhatásai
- a terciér és kvaterner szektor és a településfejlődés
- az infrastruktúra és a településfejlődés
- a településrendszer fejlődésének, strukturális átalakulásának törvényszerűségei, szakaszai, figyelemmel a gazdaság és az infrastruktúra fejlődési kölcsönhatásaira
- a városrendszer szerepe a településrendszer fejlődésében, átalakulásában, a városrendszer működésének sajátosságai

6. A gazdaság fejlődésének területi meghatározói

- a területi fejlődés tartalma
- alkotó tényezők, azok kapcsolatai és hatásai
- a területi fejlődés típusai és módszerei
 - egyensúlyi vagy kiegyenlítő fejlesztés
 - nem egyensúlyi modell
 - növekedési központelmélet és új értelmezése
 - helyi erőforrás és innováció orientált fejlesztés
- a területi fejlődés jellege
 - centrum és periféria viszony
 - ciklikusság és a válság területi értelmezése

7. A regionális politikák típusai, tartalmuk és eszközeik

- regionális politika és a gazdaságpolitika kapcsolata
- a különféle regionális politikák értelmezése, alkalmazhatósága
 - piacorientált regionális politika
 - innováció orientált regionális politika
 - kiegyenlítésre irányuló regionális politika
 - munkaerő orientált regionális politika
- Európai Közösségek regionális politikájának alapvonásai
- a magyarországi regionális politika főbb elemei

Néhány fontosabb alapirodalom a Regionális gazdaságtan kézikönyvhöz

- Beckmann, M. 1968.:** Location Theory. New York, Randon House.
- Enyedi Gy. 1988.:** A városnövekedés szakaszai. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Hegedüs M. 1973.:** Gazdasági fejlődés és az urbanizáció. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Hoover, E.M.- Giarratani, F. 1984.:** An introduction to regional economics. New York, Alfred A. Knopf.
- Illés I. 1975, 1983:** Regionális gazdaságtan. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Isard, W. 1956.:** Location and Space-Economy. Cambridge. Mass.: The MIT Press.
- Lackó L.1988.:** Területi fejlődés, politika, tervezés. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Lösch, A. 1944.:** Die räumliche Ordnung der Wirtschaft. Jena, Gustav Fischer.
- Nemes Nagy J. 1987.:** A regionális gazdasági fejlődés összehasonlító vizsgálata. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Nourse, O.H. 1968.:** Regional Economics. New York, McGraw-Hill.
- Richardson, W.H. 1979.:** Regional Economics. Urbana, III.: University of Illinois Press.
- Ritter, W. 1991.:** Allgemeine Wirtschaftsgeographie. Eine systemtheoretische orientierte Einführung. München, Oldenbourg Verlag.
- Rogers E. 1982.:** Diffusion of Innovations. New York, Thetree Press.
- Staudecher, CH. 1991.:** Dienstleistungen, Raumstruktur und räumliche Prozesse. Wien, Service Fachverlag.
- Zoltán Z. 1984.:** A dinamikus gazdaságföldrajz elmélete. Budapest, Tankönyvkiadó.

A tértudományokra épített integrált képzési rendszer eredményei és lehetőségei Pécsen

Bevezetőül szeretném leszögezni, hogy "A regionális tudományok integrálása a felsőoktatásba" című országos tanácskozás összehívása rendkívül aktuális és szerencsés kezdeményezés volt, örömmel veszek részt annak munkájában. Nem véletlen az országos tanácskozás helyszíne sem: Győrben valósult meg először, hogy egy felsőoktatási intézmény és egy akadémiai kutatóintézet közös tanszéket szervezett és működtet - éppen a regionális tudományok szakterületén. A konferencián résztvevők örömdetesesen nagy száma és az általuk képviselt intézmények sokasága és sokrétűsége meggyőzően jelzik, hogy a tanácskozás témája egyike az érintett szakmák érdeklődésének homlokterében álló problémáknak és rendkívül aktuális.

Magam, mint geográfus, meggyőződéses híve vagyok annak, hogy a területi szemléletet a lehető legteljesebben érvényesítenünk kell a felsőoktatásban is. A társadalomnak ugyanis nemcsak vertikális metszete van, hanem horizontális (területei) is. A folyamatok térben zajlanak, a folyamatokban szerepet játszó tényezők a térben allokáltak és a köztük lévő kölcsönhatás területi kapcsolatrendszerként is manifesztálódik. E kérdéskör bővebb kifejtése helyett most meg kell elégedjek annak hangsúlyozásával, hogy a regionális tudományok felsőoktatási integrálásában a legfontosabb tényező a területi szemlélet bevitelle, általánossá tétele.

A földrajztudomány természetesen nem létezhet területi szemlélet nélkül. Ez az axiómatikus megállapítás a földrajztudományok rendszerének mindkét nagy csoportjára, a természeti földrajzra és résztudományaira, valamint a társadalomföldrajzra és résztudományaira egyaránt érvényes. A földrajztudományba tehát nem kell bevinni a regionális tuda-

* Tanszékvezető egyetemi tanár (JPTE Általános Társadalomföldrajz és Urbanisztika Tanszék, Pécs)

mányok térszemléletét, hiszen az a bovo benne van, annak immanens része, anélkül nem az, ami - tehát nem földrajztudomány. Más oldalról ismert tény ugyanakkor, hogy a földrajztudomány és a regionális tudományok között igen erős és erősödő kapcsolat van. Hogy a földrajz mit ad a regionális tudományoknak, azt foglalják össze majd az utóbbi jelenlévő prominens képviselői. Én inkább azt összegzem röviden, hogy mi az, ami - felfogásom szerint - a regionális tudományokban fontos a földrajztudomány számára, más megközelítésben: mi az, amiért a regionális tudományok integrálása a földrajztudományi felsőoktatásba fontos és eredménnyel kecsegtető törekvés.

Az okok közül a legfontosabbnak azt tartom, hogy a regionális tudományok szemlélete komplex jellegű. Ezt a komplexitást kell bevinni a földrajztudományba, különösen egyes ágazataiba, és különösen akkor, amikor az egyes ágazatok művelői saját fájuk mögé bújva kezdik szem elől téveszteni, vagy sűrű ködben lévőnek látni az erdőt. Ez a veszély egyre inkább differenciálódó és specializálódó tudományunkban reálisan fenyeget, hiszen művelőinek egy része (mint bármely tudomány művelőinek egy része) eleve hajlamos erre, ugyanakkor a tudományos eredmények (és ezzel a tudományos siker) elérésének is egyik lehetséges útja a részletekben való minél teljesebb elmélyülés, a szélsőséges specializáció. A regionális tudományok komplex szemléletének integrálása a földrajztudományba segít az utóbbinak abban, hogy közelítsen valamikori sokoldalúságához és ahhoz az ideájához, melynek alapján a világot egységesen látta és láttatta.

A regionális tudományok által képviselt komplexitás nemcsak a földrajztudományok egyes ágazatai közötti szorosabb együttműködést segítheti, hanem a tudományok és az egyéb érintett társadalom- és természettudományok közötti kapcsolatrendszer is erősíti a területiség révén. Úgy gondolom, hogy a területiség és a komplexitás elvének kombinálása és következetes érvényesítése a földrajztudomány modernizálásában elengedhetetlen feltétel.

Az előbbiekhöz képest alárendelt jelentőségű, mégis említésre érdemes, hogy a regionális tudományok metodikai apparátusának (legalább részleges) felhasználása is fontos lehet a földrajztudomány számára. Tö-

rekednünk kell az ésszerű határok betartására (pl. a matematikai apparátus túlzott használatától való tartózkodás).

Örvendetes, hogy végigtekintve a hazai földrajztudomány kutatási és felsőoktatási műhelyein, mindenütt érvényesülni látjuk a regionális tudományok és a földrajztudomány kapcsolatának erősítésére irányuló törekvést. Ennek konkrét megnyilvánulási formái eltérőek, mint ahogy eltérőek a törekvések sikerei is. Ebből a szempontból is szerencsés, hogy az egyes kutatóhelyeken és felsőoktatási intézményekben dolgozók szakmai előképzettsége, metodikai repertoárja, kutatási beállítottsága és ambíciója, talentuma eltérő, így a két tudomány kapcsolatrendszerének és kölcsönhatásának más-más aspektusa kap hangsúlyt, illetve kerül előtérbe.

Csaknem általánosnak tekinthető szakmai tendenciába illeszkedik az a törekvés is, amelyet Pécsen dolgoztunk ki és igyekszünk megvalósítani. Ennek lényege az, hogy bűn lenne nem kihasználni azt a lehetőséget, amelyet a város felsőoktatási és kutatási intézményeinek sokrétűsége nyújt, meg kell találni az integrálódásnak a résztvevők számára kölcsönösen előnyös módját és fokát.

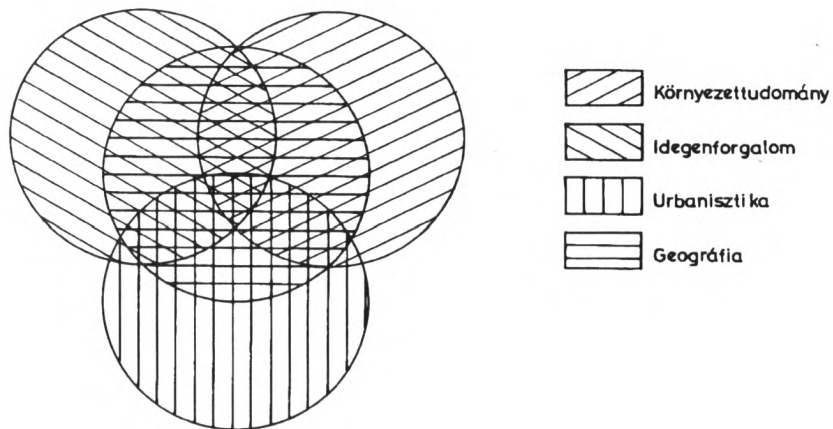
A hagyományos agglomerációs képzés a Janus Pannonius Tudományegyetemen frissen létrehozott Természettudományi Karán az utóbbi években úgy is a permanens átalakulás állapotában van, hiszen a néhány éve még főiskolai szintű földrajzi tanszék az MTA Regionális Kutatások Központja szakembereinek segítségével megteremtette az egyetemi szintű földrajztanár-képzés feltételeit, az akkor még Tanárképző Kar keretében Földrajztudományi Intézetté alakult, majd a Bölcsészettudományi és Természettudományi Kar létrehozásával egyidejűleg három tanszékké vált szét. A szervezeti változásokat mindvégig tartalmi módosulások és átalakulások kísérték, amelyek a szakpárosítások különböző variációin túl, új szakok és képzési formák keresésére is kiterjedtek.

Lehetőségeinket felmérve és az eddigi eredményeket számba véve arról számolhatunk be, hogy a komplex szemléletű, tehát a regionális tudományok alapvető megközelítési módja által "megfertőzött" földrajztudomány révén három irányú képzés integrációján munkálkodunk. Ezek: az idegenforgalom, az urbanisztika és a környezettudomány. Legfőbb jellegzetességük, hogy egymással is összefüggenek és mindegyikben jelentős szerepet játszik a modern földrajztudomány térszemlélete. Az álta-

lunk megvalósítani tervezett kapcsolatrendszer modelljét (1. sz. ábra) pillanatnyilag az jellemzi, hogy kiegyenlítetlen, hiszen bizonyos aránytalanságok a földrajztudomány egyes ágazatai között is fellelhetők, a tervezett képzési irányuk tekintetében pedig még eltérő távolságra jutotunk. Kezdeti eredményeink vannak az urbanisztikai és az idegenforgalmi szakképzés területén, és folyik a környezettudományi képzés koncepciójának összeállítása.

A képzés integrációját a vertikum tekintetében is megvalósítjuk. Ez a részben már működő rendszer azt jelenti, hogy a Pollack Mihály Műszaki Főiskolán hároméves képzés keretében olyan urbanisztikai szakmérnököket képezünk, akiknek oktatásában már a Janus Pannonius Tudományegyetem illetékes tanszékeinek munkatársai is részt vesznek. A képzés (a műszaki helyett, most már inkább társadalomtudományi profillal) további két éven keresztül az egyetemen folytatódik. Itt az egyes tárgyak oktatásában az MTA Regionális Kutatások Központja munkatársai is közreműködnek. Elsősorban az akadémiai kutatóintézet a gazdája a kiegészítő szakképzésnek, amelyet terület- és településfejlesztési szakirányban végzünk. A posztgraduális képzést a Janus Pannonius Tudományegyetem biztosítja, (természetesen ezúttal is a többi résztvevő intézmény szakembereinek segítségével) és az abban részt vevők számára tudományos fokozat elérését teszi lehetővé.

1. sz. ábra A TÉRTUDOMÁNYOKRA ÉPÍTETT INTEGRÁLT KÉPZÉSI RENDSZER
HORIZONTÁLIS KAPCSOLÓDÁSI MODELLJE

Településpolitika, településgazdaságtan az oktatásban (a helyi kapcsolatrendszerek szerepe)

A regionális tudományok integrálása a magyar felsőoktatásba egyszerre erősödött fel a lehetőségek és a szükségletek oldaláról. Valószínű, hogy hosszú ideig tartana a szakemberek terminológiai vitája, de a legalapvetőbb definíció alapján is láthatjuk, hogy sok értelmezése és ebből adódóan sokféle megközelítése lehetséges a kategóriahasználatának. Ha abból a legegyszerűbb meghatározásból indulunk ki, hogy a **régió meghatározott területi egység**, akkor a területi egységre vonatkozó földrajzi, társadalmi és gazdasági, műszaki viszonyok vizsgálatára, elemzésére gondolunk - és nyilvánvalóan elemezzük a vizsgált terület termelési, fogyasztási és települési szerkezetét, valamint a területi egység külső és belső kapcsolatrendszerét, kapcsolati viszonyait. Minden megközelítés és fogalom magyarázat magában hordozza annak a lehetőségét, hogy a területi egység erőforrásainak kihasználásával, az erőforrás-felhasználás és a tőke allokáció folyamatával is foglalkozunk, kiemelve a területi egység érdekviszonyait, illetve az érdekeit képviselő intézményrendszer sajátosságát. Mindazokat a viszonyokat vizsgáljuk, melyben érvényesül a területi egység "mássága", elkülönült jellege és integrációs hajlama a nagyobb vagy kisebb területi egység viszonyában. Nem kívánok foglalkozni a terminológiai vitákkal - de ez a kis időzés a fogalom körül - "a meghatározott területi egység" - fogalma körül máris elegendő lehetőséget ad, mondanivalóm tisztázására.

A tudomány területi jellege feltétlenül indokolja az oktatásban egy sajátos térszemlélet, térségi szemlélet kialakulását, melyet a hagyományos oktatásban leginkább a földrajz feladataként foglalmaztak meg.

* Egyetemi adjunktus (JPTE Általános Társadalomföldrajz és Urbanisztika Tanszék, Pécs)

Ma már a tudományban és az oktatásban is többféle megközelítést - és több szaktudomány és tantárgy feladatát jelöljük meg, ha a térségi szemlélet alakításáról beszélünk. Ennek lehetőségét elsősorban az a változás teremtette meg, amely a centralizált, redistributív rendszer helyett - olyan viszonyokat hoz létre, amelyek az egyes, meghatározott területi egységeknek önállóságát, a sajátosságaik érvényesítésére megfelelő mozgásmechanizmust biztosítanak. Ez esetben a meghatározott **területi egységek érdekeltté válnak a térségi kapcsolataik alakításában, a horizontális kapcsolatok bővítésében is.** A lehetőség már önmagában is felkeltette az igényeket és az érdeklődést a regionális együttműködés, a területek, illetve a települések iránt is.

A JPTE TTK és BTK különböző szakjain eltérő intenzitással, de növekvő létszámú hallgatói érdeklődéssel találkozhattunk az elmúlt időszakban a **településpolitika, településgazdálkodás speciálkollégium iránt.** A tárgy oktatásában részt vettek földrajz szakos hallgatók, akik alapozó elméleti tárgyakat tanulnak a szakképzés keretében is. Számukra a tárgy felvételének lehetősége adott a szakképzés kötelezően választható speciálkollégiumai között és mint minden más szakos hallgatónak a társadalomelméleti órák keretében is tanulhatják a tárgyat. Közöttük vannak, akik megelőzően tanultak már közgazdaságtant, főként makrogazdaságtant és nemzetközi munkamegosztást. A földrajz szakosok számára a közgazdasági alapok és a nemzetközi munkamegosztás alapozó tárgy. A hallgatói érdeklődés a szaktanszéki támogatással párosulva intenzív még a művelődésszervező graduális képzésben - művelődésgazdaságtan című tárgy keretében és a humán szervező posztgraduális képzésben egyaránt. Feltétlenül meg kell említeni, hogy a Baranya megyei Pedagógiai Intézet által szervezett tanfolyamok között, az oktatás-gazdaság tanfolyam keretében is kiemeltkérdéskör volt a településpolitika, településgazdaságtan jó néhány témaköre. A földrajzszakos tanárok országos konferenciáján is - éppen a felmerült igények kielégítése érdekében - nagy teret kapott a téma, de több a regionális tudományok körébe tartozó kérdés is.

Az oktatási tapasztalatok alapján kiemelten hangsúlyozom az elméleti alapok, ezek között pedig a közgazdasági alapok szerepét, fontosságát. Különösen fontos ez napjainkban, amikor az állami gazdaságpolitika abba a hibába esett, hogy alapvető kérdések tisztázása nélkül hozza meg az önkormányzatok finanszírozásával kapcsolatos törvénye-

ket: nem tisztázott az önkormányzati törvényben sem az állam és a piac viszonya, illetve szerepe, de a térségi együttműködés feltételrendszere sem. Tesszük ezt olyan történelmi korszakban, amikor a történelmi fejlődésünkben már többször tapasztalhattuk, hogy a feltételrendszer tisztázatlansága, ugyanúgy, mint a külső minták és az adaptáció erőltetése háttérbe szorította a nemzetgazdaság sajátosságainak érvényesülését, de a helyi és térségi kapcsolatrendszerek felbomlásához is vezetett. **A települési és területi érdekek alárendelése a központi akaratnak és a piac, a verseny kizárása gyengítette a gazdasági cselekvés motívációit, viszont erősítette az érdekelttség és az ösztönzés hiányát.** Úgy gondolom, hogy a regionális tudományok egyik sajátosságaként feltétlenül érdemes megemlíteni, hogy e tudományok körébe tartozó vizsgálódási területeken, (területi egységek és a kapcsolatrendszerek) a célracionális, értékracionális, tradicionális és emocionális gazdasági cselekvések (Max Weber!) sajátos arányban vannak jelen, éppen a területiség, területi egyesség sajátosságainak megfelelően.

A közgazdasági elméleti alapok oktatásának szükségességét a gazdaság- és településpolitika kapcsolata, a gazdaság, illetve a kollektív - piaci javak elemzése, a külső gazdasági hatások, azaz a pozitív és negatív externáliák elemzése miatt, de a területi munkamegosztás, az előnyök-hátrányok, a gazdasági ciklusok és a térségi hatások vizsgálata szempontjából is fontosnak tartom.

Különösen lényeges napjainkban, amikor az eddig általános **ágazati szemlélet helyett a területi szemlélet** kerül előtérbe és a felsőoktatás mai rendszere, tantárgyi struktúrája még mindig az ágazati szemléletet tükrözi.

A településpolitika, településgazdaságtan oktatása során a települések gazdasági alapjainak vizsgálata, a települések működésének és fejlesztésének kérdései és az e területen található preferenciarendszer elemzése került a leginkább az oktatás középpontjába. E kérdések vizsgálata során a településtörténet, a térszerkezet alakulás, a gazdaságtörténet és a közigazgatás történet jó néhány kérdésköre, megközelítési módja is napirendre kerül. Önálló témaként elemeztük a tanácstörvények és a redistribúciós mechanizmusok viszonyát, az önkormányzati törvény adta lehetőségek és az önkormányzatok gazdasági eszközrendszerének hiányos-

ságait. A helyi kezdeményezés, a helyi önállóság és a helyi közösség szerepe növekszik a jogszabályok, a törvények adta lehetőségek következtében és ennek ismerete feltétlenül fontos a leendő értelmiség számára, bármilyen is a szakmai felkészültsége.

A kérdéskör mélyebb és részletesebb elemzésére jó alkalmat kínál az állami költségvetés és a helyi költségvetés kapcsolatának tárgyalása. Még a regionális tudományokkal foglalkozó szakmai körben is érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy az önkormányzatok felé az erőforrások szűkössége, sőt a források reálértékének csökkenése mellett is egyszerre érvényesül egy kemény hatékonysági- és teljesítménykényszer, - ugyanakkor viszont a tevékenységének non-profit szférája is ez idő alatt bővül. E viszonyból származó konfliktusok, úgy az önkormányzatok, mint a lakosság részéről az együttműködési- és kompromisszumkészség erősödését igényli.

A helyi kapcsolatrendszerek területén az elmúlt években megszoktuk, hogy a települések elsősorban a nagyvállalatok és a termelőszövetkezetek támogatására számíthattak és számítottak is. Ugyanakkor ez a kapcsolat nem volt képes a kölcsönös érdekeltég sokoldalú kialakítására, általában a pénzeszköz-átadás-átvétel volt a célja. Ma, amikor a gazdaság sokszektorúvá válik és a településeken működő intézményekre (oktatás, egészségügy, stb.) is a sokszektorúság a jellemző a helyi kapcsolatok, kapcsolatrendszer alakítás, koordinálása a település működésének és fejlesztésének realizálása új típusu, feladatokat jelent a településeken melyhez speciális szakképzési irányokra is szükség van a felsőoktatás területén is. Nem is beszélve arról, hogy az önkormányzatok szakemberei ma még inkább ágazati és nem térségi szemlélettel foglalkoznak a települési, területi kérdésekkel. A JPTE TTK Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszéken - ahogy arról már Tóth József tanszékvezetőnk is beszámolt - a PMMF-val együttműködve elindult az urbanisztika képzés egy sajátos, műszaki alapokra épülő rendszere, ahol az egyetem, illetve a tanszék a műszaki főiskolai képzés után lép be a képzésbe, illetve folytatja az urbanisztika szakképzést.

Úgy tűnik, a konferencia hozzászólásai alapján is, hogy reális egy olyan szakirány megfogalmazása az urbanisztika képzés területén, ahol nem a műszaki alapképzettségre, hanem más - szakmai alapképzésre

építve, nevezetesen nálunk a földrajz szakosok szakirányainak ilyen irányú bővítésével és a geográfus szakképzés sajátosságait figyelembe véve képezzünk olyan szakembereket, akik alapos térismerettel és térségi szemlélettel rendelkeznek. Az önkormányzatok és a különböző területi egységek szintjén feltétlenül szükség van olyan szakemberekre, akik a helyi kapcsolatrendszer koordinálásában, szervezésében vesznek részt. Az urbanisztika területén is fontos, hogy különböző alapképzettségű szakemberek kerüljenek ki az egyetemekről és vállaljanak egy meghatározott területi egység vagy éppen a makro-gazdaságirányítás számára sajátos szakismeretek birtokában a térségi kapcsolatok menedzsereivé. (Természetesen a szak elnevezésén még gondolkozhatunk!)

A település politika, településgazdaságtan az oktatásban egyik olyan tárgy lehet, amelyik növeli a hallgatók társadalom- és gazdaságismertét. Az elméleti felkészítésen túl empirikus tapasztalatokra is szert tehetnek a hallgatók, amely során gyakorolhatják is az empirikus kutatás módszereit, de a kapcsolatok megteremtésével, megszerzésével a valóságismertük és a kommunikációs készségük is növekszik. Fontosnak tartom, különösen a regionális tudományok területén, az empirikus kutatások eredményeinek a megismertetését a hallgatókkal és természetesen aktív bevonásukat is a kutatásokba. Erre jó lehetőséget teremt a kutatóintézetek és az egyetemek kapcsolatának bővülése, melyre pozitív példaként említhetjük tanszékünk és az RKK DTI kapcsolatát.

A kutatóintézetek és az egyetemek kapcsolatától remélhetjük, hogy a hallgatók a kutatási tapasztalatok megismerése és az önálló munka végzésének lehetősége során a regionális tudományok eredményeinek gyakorlati megvalósításában - végzés után is - alkotó módon közreműködnek a lakóhelyük és a települések kapcsolatrendszereinek alakításában.

A regionális kérdések oktatása és fejlesztés kérdései az ELTE TTK Általános Gazdaságföldrajzi Tanszékének munkájában

Az ELTE Általános Gazdaságföldrajzi Tanszékén is szerencsésnek tartottuk a konferencia megszervezését, hiszen az ország különböző körzeteiben ébredő társadalmi-gazdasági feszültségek, egyenletlenségek tálcán kínálják a regionális kérdésekkel való foglalkozást. Itt Győrben is a szemünk előtt zajlik az egyik ilyen feszültségpont, a városon áthaladó nyugat-keleti irányú forgalom szűk keresztmetszetének a feloldása.

Az ELTE-n középiskolai földrajztanár képzés folyik, a tanszék ebben vesz részt. Az egyetemről kikerülő tanárok közül regionális kérdésekkel foglalkozó gyakorlati szervhez kevesen helyezkednek el. Ennek ellenére részt veszünk a konferencián, mert tananyagaink egy része teljesen lefedi a regionális tudomány egyes kérdéseit. A földrajztudomány egésze a regionális ismeretek hordozója, a földrajzba nem kell kívülről belevinni a regionalizmust, mint azt Tóth József professzor már előttem említette. Így a földrajztanár képzés során kitermelt gondolatok is hozzájárulhatnak a regionális tudomány magyarországi fejlesztéséhez. Ennek egyik momentumaként említtem meg, hogy gazdaságföldrajzot oktatunk térképész szakosoknak, ezáltal elősegítjük (legalábbis ez a célunk) a regionális kérdések szakszerű térbeli megjelenítését, a gazdasági kartográfia fejlesztését.

Az Általános Gazdaságföldrajzi Tanszék a tanárjelölteknek négy féléven keresztül heti 4 órában oktat általános gazdaságföldrajzot. Egy félévben heti 6 óra jut Magyarország gazdaságföldrajzára és egy félévben heti 4 óra a Regionális gazdaságtan című tantárgyra. Az utóbbi hivatalos bevezetésére 1971-ben került sor, azóta többségében a gyakorlatban dol-

* Tanszékvezető egyetemi docens (ELTE Általános Gazdaságföldrajzi Tanszék, Budapest)

gozó minősített szakemberek adják elő, közelebről Kóródi József, Illés Iván, Bartke István professzorok, továbbá Wirth Gyula és Kulcsár Dezső docensek. A tárgyat azonban fakultatív jelleggel Kóródi professzor már 1971 előtt is éveken át előadta. Lackó professzor említette, hogy a regionális tudomány Amerikában és Európában az ötvenes évek közepén kezdett formálódni, ehhez képest az ELTE-n történt bevezetése talán nem tekinthető nagy késésnek. E tárgy indítását indikálta a szovjet gazdasági körzetesítési iskola is, melynek hatására Magyarországon kandidátusi értekezések születtek. A regionális gazdaságtan oktatásához segédletek készültek a tanszéken, amelyeket tudomásom szerint más felsőoktatási intézményekben is használnak vagy ajánlanak a hallgatóknak. Bemutatom a két jegyzetet. Az egyik szerzője Illés Iván, címe Regionális gazdaságtan, a kiadás éve 1975. A munka főként elméleti jellegű, kifejti a regionális tudomány fontosabb kategóriáit, mint a telephely elmélet, a területi gazdasági szerkezet és kapcsolatok, a területi gazdasági növekedés, stb. A másik jegyzet szerzői Antal Zoltán - Tatai Zoltán, címe: A területfejlesztés elméleti és gyakorlati kérdései Magyarországon, a kiadás éve 1983. Ez a jegyzet főleg a megjelenést megelőző három évtized gyakorlati kérdéseit foglalja össze, pl. a területfejlesztés feladatait, annak irányítását, tervezését, eszközeit, stb.

Az órák többsége a gazdaságföldrajzra, jut. Ezekkel kapcsolatban szeretnék utalni Teleki Pálra és Mendöl Tiborra, akik munkáikkal sok vonatkozásban előkészítették Magyarországon a modern értelemben vett regionális szemlélet kialakulását. Így pl. Teleki hatásosan közvetítette az angolszász kereskedelmi vagy üzleti földrajzot, munkáiban a nemzetközi gazdasági kapcsolatok nagy súllyal szerepelnek. Mendöl maradandót alkotott a települések fejlődésének magyarázatában, a magyar településföldrajzi iskola megalapítója volt. E részleges és rövid ismertetéssel azt szerettem volna érzékeltetni, hogy sok vonatkozásban tanulhatunk az elődöktől, persze figyelembe kell venni működésük időszakát.

Az utóbbi évtizedekben az általános gazdaságföldrajz a világgazdaság és a társadalmak fejlődésével párhuzamosan sok olyan új elemmel gazdagodott, amelyek a regionális szemléletet módosítják, az ismereteket kiegészítik. Példaként hozom fel, hogy olyan, a száraz szubtrópuson fekvő országokban, amelyek területén jelentős vízhozamú folyók folynak keresztül, önállóan vagy nemzetközi segítséggel víztározókat építenek és

jelentős nagyságú területeken folytatnak öntözéses gazdálkodást. Az erózióbázishoz közel fekvő országokba ezért már sokkal kevesebb víz jut el, mint a gátépítések előtt. Ennek mintájára elképzelhető az a sok-sok új regionális összefüggéscsoport, amelyre a gazdaságföldrajz rámutat illetve elemez.

Hasonló a helyzet Magyarország területére vonatkozóan is. Minden tanszéknek megvan az az ágazati vagy területi kutatási témája, amelyben ismeretei jobbak másokénál, és így elősegíthetik valamely konkrét hazai regionális kérdés megoldását.

A regionális tudomány ötvenes években megindult fejlődését a fejlett országokban illetve világviszonylatban a társadalmi-gazdasági életben bekövetkezett nagy változásokkal magyarázhatjuk. A gyors változások során előtérbe kerültek az egyes területek fejlettségében mutatkozó különbségek, egyrészt gazdasági, másrészt politikai okokból. A regionális tudomány egyrészt keresi a területi egyenlőtlenségek okait, másrészt ajánlja azok kiegyenlítéséhez, szükséges módszereket, eszközöket. A területi kérdések matematikai modellezése ugyancsak olyan irány, amely a térben zajló társadalmi-gazdasági folyamatok alakulásának törvényszerűségeit igyekszik megragadni. Végző soron mindkét megközelítés elméleti jellegű. Magyarországon is dominálnak az elméleti munkák (Illés I., Bartke I., Lackó L.).

Fenti kérdésekkel a gazdaságföldrajz is intenzíven foglalkozik. A két tudományterület között a különbség abban mutatkozik meg, hogy a regionális tudomány általában egzaktabb, széleskörűbben alkalmazza a matematikai modellezést és a közgazdasági tényezőket részletesebben elemzi.

Mindezek alapján azt a következtetést vonom le, hogy ma még nincsenek döntően elválasztó, megkülönböztető ismervek a két különböző elnevezés alatt szereplő tudományterület között. A jövőben végbemenő fejlődés ad majd választ arra, hogy a két tudományterület milyen mértékben és milyen társadalmi feladatok kiszolgálására különül el egymástól. Felütve a Magyarország Nemzeti Atlaszát, abban számos olyan térképet találunk, amelyet ugyan földrajzi munkahelyen dolgozók készítettek, de alapul szolgálhatnak bármilyen társadalmi szinten végzett regionális elemzésre. Hozzátehetjük, hogy a regionális tudomány képviselői számos, napjainkban előtérben álló kérdéssel, mint a gazdasági szerke-

zetváltás szempontjából döntő gépipar területi elhelyezkedésével, nem is foglalkoztak. Ugyanakkor a magyar gépipar területi elhelyezkedése tulajdonviszonyok szerint, telephelyi részletességgel az MNA-ban megtalálható. A két tudományterület között tehát nemcsak az elválasztó, hanem az összekötő elemeket is keresnünk kell.

Befejező gondolatként azt vetném fel, hogy tapasztalataim szerint a felsőoktatási intézményekben, illetve gyakorlati szerveknél (főhatóságok) a regionális kérdések fogadása nem egyértelmű, egyes helyeken feleslegesnek ítélik, nem támogatják az ilyen kutatást. Illés Iván is említette, hogy amikor az OT-ban dolgozott, épp a vezető közgazdánknál tapasztalta az elutasító magatartást.

Fentiekből talán az is kitűnik, hogy az ELTE-n a földrajztanár képzésben résztvevő oktatók a regionális szemlélet fejlesztését támogatják, s egyben az oktatás korszerűsítésére be is vonják a főhivatású kutatókat, regionális szakembereket.

Az új földrajzi irányzatok helye a regionális tárgyak oktatásában

A földrajz nem tartozik a divatos tudományok közé. Ebből persze az is következik, hogy divatok jönnek, mennek a földrajz meg mégis marad, túlélvén különböző korokat, irányzatokat, áramlatokat. Ezen kívül még egy dologban vagyunk biztosak: a regionális földrajz a földrajztudományok koronája, s azt a természeti és társadalmi folyamatok iránti szintetizáló térbeli érzékenységet, amit ez a diszciplína talán nyújtani tud nem igazán pótolható mással. A földrajzi gondolatoknak és irányzatoknak a fejlett országokban tapasztalható változásai arra mutatnak, hogy a tudományos megismerés korlátait a különböző tudományágak közötti merev korlátok lebontásával lehet csökkenteni. Ebben a geográfia új irányzatainak számottevő szerepe van.

Nézzük melyek ezek?

Az első - tudományrendszerbeli helyét már hazánkban is elfoglalni látszó - irány a szociálgeográfia. Berényi István nagydoktori disszertációjának vitája óta felbukkant már a tárgy külön az ELTE új tantervében, Társadalomföldrajzi Tanszék alakult a Kossuth Lajos Tudományegyetemen, s több földrajzos szakdolgozó is érdeklődéssel fordult az ilyen indíttatású témák kidolgozása felé. Ennek a ma modern névvel illetett diszciplínának is vannak persze előzményei. Szabó Zoltán most kiadott három kötetes műve, amely példaként követendő társadalomérzékeny geográfus gondolkodást mutat fel. A Földrajztudományi Kutatóintézet - módszertani szempontból is nagyszerűen kivitelezett faluszociálgeográfiai pedig már megadják annak a lehetőségét is, hogy új - az általános, s nemcsak a szakos - egyetemi képzésben helyet kapjon ez az irány. Méginkább helye lenne a posztgraduális képzési programokban, főleg a regionális gondolkodás és cselekvés térnyerésével párhuzamosan. Hiszen a szociálgeográfia

* Igazgató (MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét)

fia az adott helyhez, térhez, településhez kötődően, alulról építkezve tárja fel az emberi közösségek, társadalmi csoportok térpályáit, lehetőségeit, korlátait. Magam is meglepődtem - már több posztgraduális évfolyamon oktattva a Kertészeti Főiskolán -, hogy milyen élénk az igényes hallgatók érdeklődése e diszciplína iránt.

A másik, szintén adaptálásra és bevezetésre érdemes irány az időföldrajz. Ennek hazai első és eredményes disszertációját, alkalmazási kísérletét Mészáros Rezső írta, illetve végezte el. A gazdasági-társadalmi rendszerváltást követően - az önkormányzatok sajnálatosan tapasztalható befelé fordulásával, vagy durvábban mondva túlérzéketlenségével szemben - mind a kutatásokban, mind a kialakítandó posztgraduális képzési programokban helyet kellene kapnia ezen irányzatnak. A tér szabadsága korlátozott, az emberek, még az értelmiségiek sincsenek tisztában azzal, hogy a térbeli lehetőségek és korlátok mennyire befolyásolják mindennapjaikat, illetve jövő lehetőségeiket. A területi folyamatok részeként is értelmezhető spontán döntéseken, illetve szabályozottan kialakult gazdasági-társadalmi-települési, összefoglalóan földrajzi térkapcsolatok rendszere most jelentős átalakulás alatt áll. A piaci szabályozó mechanizmusok szerepe valószínűsíthetően nő majd, de az e téren mutatkozó számos újszerű problémát megoldani nem lesz képes. Ezért is lenne szükség (elsősorban a posztgraduális formák között) ennek az irányzatnak az oktatására.

A harmadik - a modern társadalmakban egyre inkább teret nyerő - irányzat a földrajz úgynevezett "behaviorista forradalma" után mintegy jó évtizede fejlődött ki. Hazánkban egyedül Cséfalvay Zoltán írt róla egy kis szellemes könyvet. Eszerint a földrajzi miliő új elvárásai az identitásproblémákban jelentkeznek. A korábbi leíró, majd az ún. "kvantitatív" geográfiai irányzatok után ez valóban forradalmian új elképzeléseket hozott. Át próbálta lépni azt a határt, ami szerint csak a rigid törvények irányítják az embert, legfeljebb csak a térbeli társadalmi igények és lehetőségek közötti mérlegelés adatik meg számára. Azt mondják az ezen irányzatot követők, hogy mindennek kiindulópontjaként meghagyva ugyan az objektív, térbeli földrajzi környezetet - a térbeli magatartás - egy sajátos észlelési illetve viselkedési modellen keresztül írható le. Az emberek ugyanis az érzékszerveikkel felfogott térbeli-földrajzi információkat a saját műveltségi szintjükhez, világlátásuk-

hoz igazítva tanulják meg, rendezik össze a tudatukban, s döntően ez határozza meg cselekvési alternatíváikat is. Ez a földrajzi irányzat a térbeli környezet és a térbeli magatartás közé összefüggő láncreakciósort tétel fel úgy, hogy abban az emberek és földrajzi tudásukkal, műveltségükkel is cselekvő módon jelennek meg. Ha a társadalom hathatós segítséget vár a regionális tudományoktól és azon belül egy korszerű szemléletű geográfiától, akkor ez hazánkban még szűz irányt kellene segítenie. Európában sem véletlen, hogy a nagyfokú integrációs folyamatokkal párhuzamosan erősödik a regionalizmus, s milyen nagy gondot fordítanak a nemzeti és a nagyobb illetve kisebb régiók identitásának az ápolására. A mi országunk új térbeli rendszerének a kialakítása sem lesz lehetséges, úgy hogy abban pusztán települések, erőforrások, tervezési irányelvek, közgazdasági vagy földrajzi telephelyi optimumszámítások, projektek születnek meg anélkül, hogy tudnánk mi van a társadalom tagjainak vagy csoportjainak a fejében az általunk illetve általa átalakítandónak kívánt térről, településről, régióról. A modern behaviorista földrajz persze - Cséfalvait idézve - némileg elhagyta a tudományos objektivitás néha túlmisztifikált kasztját és a társadalmi cselekvés részeseként igazi alkalmazott tudománnyá vált már egyes helyeken. Nem azzal az igénnyel, hogy megalkossa a boldogító térbeli rendet, s azt a hatalomnak átadva annak kétes értékű tanácsadójává váljon, hanem inkább az ún. laikusokkal szövetkezve illetve közösen töprengve az újszerű térbeli lehetőségek tárházát gyűjtse össze.

Remélem a Tisztelt Konferencia is úgy ítéli, hogy mindhárom vázlatosan kifejtett új földrajzi irányzatnak mindenképpen helyet kellene kapnia a regionális tárgyak új képzési rendszerében. Nehezen tudom elképzelni, hogy bármilyen új terület- és településfejlesztési vagy regionális programunk sikeresen megvalósítható és hosszú távon életképes lenne anélkül, hogy a fenti irányzatok kutatási illetve oktatási tapasztalatai közben a köztudatot megfelelően formálnák. A globális földrajzi problémáktól az európaiság értelmezésén át a nemzeti, regionális vagy lokális földrajzi gondolkodás és identitás megteremtéséig kellene eljutnia a képzés során. Ebben a földrajznak - mint a természettel és társadalommal egyaránt bíbelődő tudománynak változatlanul - divatoktól és hatalmaktól független és pótolhatatlan szerepe van.

*Süli-Zakar István**

Törekvések a "Tájvédő és területfejlesztő szakgeográfus" - képzés beindítására a Kossuth Lajos Tudományegyetemen

Több éves igény a KLTE földrajzosi részéről, hogy - hasonlóan karunk többi szakjához - a földtudomány terén is indíthassuk meg a tanárképzés mellett a szakképzést is.

Egyetemünkön 1914, tehát az alapítástól kezdődően folyik földrajz-kutatás, azonban ez mindvégig - tehát napjainkig - csak tanárképzést jelentett. Ugyanakkor információink szerint végzett hallgatóink 45-55 %-a nem tanárként, hanem kutatóként, államigazgatási-önkormányzati szakemberként, levéltárosként, környezetvédőként, stb. helyezkedik el. Erre alapozva 1985-86 óta szakalapítási kérelmekkel "bombáztuk" minisztériumunkat, de kérelmeinket sorozatosan elutasították. Mi ugyanis a geográfus szakképzést nappali szakként képzeltük el, a minisztérium azonban csak a posztgraduális szinthez járult volna hozzá.

Egyetemünkön az elmúlt időszakban sűrűn megéltük a tantervi változtatásokat, a véglegesnek (és jónak) tartható oktatási struktúra azonban mind a mai napig nem alakult ki. A legutóbbi tantervben (mely 1990-ben lépett életbe) a korábbiakhoz képest lényeges előrelépés történt a tájvédelmet-környezetvédelmet-területfejlesztést megalapozó tárgyak tanítása terén.

Kötelező tárgy lett a környezetvédelem (szigorlati követelménnyel), a regionális gazdaságtan és a településszociológia, s kialakítottuk a kötelezően választható szakirányok olyan rendszerét, mely az 5-8 szemeszterben a táj- és területrendezést, a településtervezést, s az ezeket alapozó diszciplínákat fogja át. Az oktatásban igyekeztünk megnyerni neves és elismert budapesti és debreceni szakembereket is. Sajnos azt még ma

* Tanszékvezető egyetemi docens, (KLTE Társadalomföldrajzi Tanszék, Debrecen)

sem látjuk tisztán, hogy a végzeteknek - a tanári diploma mellett - milyen jellegű és érvényességű elismerést tudunk majd adni a szakirányok eredményes teljesítése után.

A jelenlegi tanterv adta lehetőségek mellett a "nem - tanári" oktatási irányt természetesen tovább kívánjuk mélyíteni a graduális szintű geográfusképzés bevezetésével, amely a tájvédelem területi tervezés szakirányban történne. A fejlett nyugati demokráciákban a földrajzi diplomások döntő hányada a közigazgatásban, az államigazgatásban helyezkedik el. A fejlett országokhoz való közeledés is indokolja, hogy szakítsunk a kizárólagos tanárképzéssel, s a környezetgazdálkodásban közvetlenül alkalmazható diplomásokat is képezzünk.

A graduális szintű geográfus képzés **célja**: olyan felkészültségű szakemberek képzése, akik a földrajzi környezet specifikus tulajdonságait kutatási mélységben képesek megismerni, s akik a közigazgatásban, a gazdálkodásban, valamint a táj-, a terület- és településfejlesztésben olyan döntésekre képesek, amelyek a környezet megóvását elősegítik, s a korábban okozott károkat megszüntetik.

A graduális szintű geográfusképzés **tartalma**: a képzést a klasszikus földtudományi (földtani, meteorológiai, természet- és társadalomföldrajzi) diszciplínák alapozzák meg oly módon, hogy ezekbe beépítjük az ismeretek környezetgazdálkodási alkalmazásának lehetőségeit is. Az alapozó tárgyak sorában szerepelnek továbbá: az ökológia, a növény- és állatföldrajz, a regionális gazdaságtan, az agrokémia, a talajtan, a távérzékelés alkalmazása a környezetgazdálkodásban, számítástechnika, stb.

A felsőbb években a környezetvédelem, Magyarország tájföldrajza, tájökológia, tájtervezés és a terület és településtervezés a szakirány meghatározó tárgyak. Ezek mellett a mezőgazdasági, bányászati és ipari termelés során fellépő káros folyamatok megismerése és elhárításukra való képesség kifejlesztése érdekében agrárdiszciplínák, közgazdasági és jogi szabályozással kapcsolatos ismeretek, műemlékvédelem, orvosi földrajz és településszociológia képezi a szakirányi képzést. Ezekben az években tehát olyan eszközrendszert sajátítanak el a hallgatók, melyek segítségével a kárt okozó emberi tevékenységek a helyes irányba terelhetők.

Törekvéseink eddigi sikertelensége döntően azzal magyarázható, hogy az új szak megindításához a személyi és tárgyi feltételek nem voltak teljességgel adottak. A személyi feltételek alapvetően megváltoztak a Debreceni Universitas kialakításával. A reményeink szerinti közreműködők, tehát a KLTE (földtudományi, biológiai, közgazdaságtudományi, szociológiai tanszékek), a DATE (talajtani, mikrobiológiai, geofizikai, agrometeorológiai, vízgazdálkodási, növénytermesztési tanszékek), a DOTE (orvosföldrajzosok), az Ybl M. Műszaki Főiskola (építészek, várostervezők) az Universitas keretei között szabadabban együttműködhetnek. Természetesen továbbra is számítunk a debreceni külső óraadók (jogászok, műemlékvédők, a közigazgatásban dolgozók) és máshol élő szakemberek bevonására is.

Tárgyi feltételeink alapvető javulását reméljük a TEMPUS-tól, s méginkább a Világbanki hitelektől, melyre többek között a szak indításával is pályázunk.

A tájvédő és területfejlesztő geográfus szakképzés során szerzett diplomával a végzettek elhelyezkedhetnek a megyei önkormányzatok területfejlesztési hivatalaiban és bizottságaiban, a megyei jogú városok, a más nagyobb városok önkormányzataiban működő környezetvédelmi és településfejlesztési bizottságaiban, a környezetgazdálkodással foglalkozó osztályokon, irodákban, hivatalokban, a környezettudományokat művelő kutatóintézetekben, minisztériumokban, regionális környezetvédelmi igazgatóságokon, erdészetekben, s ilyen szakembert foglalkoztató településszövetségeknél.

Évente egyelőre 8-10 szakgeográfus kibocsátását tervezzük, s képzésüket reményeink szerint - 1993. szeptemberében már el is kezdjük. Szándékozunk korábban végzett biológia-földrajz szakosok számára posztgraduális képzést is indítani, de ez várhatóan csak 1995-től valósulhat meg.

Rendszerváltás a regionális társadalomföldrajz oktatásában

A címben jelzett **rendszerváltást** - amely az utóbbi években politikai divatszóvá lett, akár **szemléletváltásnak** is nevezhetnénk, nem tesszük ezt, mivel a gyakorlatban ennél lényegesen többről van szó. **Rendszerváltáson** ezúttal - a köznyelvi használattól eltérően komplex változtatási igényeket értünk, amely **szakmai, terminológiai és rendszertani**, valamint **politikai** és nem utolsósorban a földrajz többi ágazatához hasonlóan - **technológiai innovációt** kíván. Nem véletlen tehát, hogy a regionális földrajz innovációs igényei igen komplexek, a szaktárgy meggyőzően **szintetizáló** jellege miatt kénytelen az egyes részelemek megújításán is fáradozni.

A **regionális földrajz** az általános és középiskolai földrajzoktatásban még egységes szaktárgy, a természeti és gazdasági földrajzot integrálja. Ez az "egységes földrajz" elve azonban a középiskolai földrajztanításban már csorbát szenved: a regionális természeti földrajz, így Magyarország természeti földrajza is "megszűnik", helyét 2/3-nyi arányban a gazdaságföldrajz foglalja el, amely a humángeográfia néhány elemét is tartalmazza - sajnos csak nyomokban.

A két szaktudomány laza integrációt alkot az általános iskolai tanárképzésben, s csak a középiskolai tanárképzésben válik markánsan szét anélkül azonban, hogy kísérlet történe az **egységes földrajzi szemléletmód kialakítására**.

* Tanszékvezető egyetemi docens (JPTE Regionális Társadalomföldrajz Tanszék, Pécs)

1. A szakmai rendszerváltás

Indokolja egyrészt, hogy az egyes országok eddigi kategóriákba sorolása - a gyors társadalmi-politikai változások következtében **elavult**, mitöbb még az 1985 előtti változások "átvezetése" -re is csak részben került sor a földrajztanításban. E csoportosítások vagy elsősorban a **földrajzi fekvésen, természetföldrajzi helyzeten** alapultak (pl. Észak-Európa, vagy a Szahara, Szudán országai). Ha ez a kiindulás egybeesett az egyes nemzetgazdaságok nagyjából hasonló **teljesítőképességével**, a regionális földrajz elérte célját.

Más volt a helyzet egymástól távol fekvő, nagyon eltérő adottságokkal rendelkező, mégis lényegében azonos **fejlődési pályát** leíró országoknál, amelyek "közös" természetföldrajzi vonása mindössze annyi, hogy azonos makrorégióba tartoznak. Ilyenek például közgazdaságtani kategóriából kölcsönzött "újhullámosok" vagy "a második hullámban iparosodó távol-keleti országok".

Tartalmi oldalról igen sok gondot okozott a tőkés-szocialista-fejlődő kategóriák makacs használata, amely azonban a nemzetközi szakirodalomban sem volt egységes. A gyengén fejlett "szocialista" országokat számos forrásanyag a "fejlődők" közé sorolta (pl. Albánia, Románia, Bulgária is) - objektív gazdasági mérőszámok alapján.

A szakmai rendszerváltás egyrészt azzal kezdődik, hogy a gazdaság-földrajz a társadalomföldrajz vagy humángeográfia részévé válik az oktatásban. Bármennyire is a gazdasági alapok határozzák meg az egyes társadalmak létét, a földrajz oktatási célja mégsem lehet a gazdasági szerkezet, az ágazatok területi elhelyezkedésének egyoldalú vizsgálata. Választ kell adni azokra a kérdésekre: a gazdaságok helyzete miatt, hogyan és milyen mértékben segítik elő, vagy gátolják az infrastruktúra, a szociális rendszer, vagy az életkörülmények kiépülését, illetve alakulását. Új értelmet nyernek olyan mutatók, mint a telefon-, telefax-, -fax hálózat sűrűsége, ellátottság tv-készülékekkel, videomagnókkal, számítógépekkel, stb. Ezért tartjuk szükségesnek az életkörülmények történelmi alakulásának regionális összehasonlítását, jelenlegi helyzetének és jövőbeni alakulásának vizsgálatát. Vagyis a gazdasági alapok ismerete feltételezi a megtermelt javakat felhasználó ember **életkörülményeinek** elemzését, hiszen a **végcél** ennek folyamatos javítása.

A társadalomföldrajzi ismeretek a hazai regionális földrajzban erőteljes bővítésre szorulnak; teret kell kapniok a szolgáltatásoknak, a bölcsődei, óvodai és iskolai ellátásnak, a kulturális színvonal elemzésének, stb.

2. Terminológia és rendszerezés

A korszerű regionális elemzés az iskolai oktatásban is új fogalmak bevezetését kívánja meg az általános és középiskolákban is. A földrajzi ismeretek köre számos közgazdasági, szociológiai, szociográfiai és jogi fogalommal bővült az elmúlt évtized során. Ezek jó része a régebbi regionális irodalomból csaknem teljesen hiányzott (pl. nemzeti jövedelem, bruttó nemzeti össztermék, tőkeigényes ágazatok, infrastruktúra-igény, stb.) Még nagyobb gond, ha az általános iskolai földrajzkönyvek **terminológiai rendszerére** gondolunk: a sokszoros utánnymások lényegében kisebb-nagyobb korrekciók voltak, így földrajzi ismeretanyagunk lemaradása még a szomszédos országokhoz képest is **jelentősen megnőtt** (pl. Jugoszlávia, Lengyelország, NDK, stb.) Nem épültek be a tankönyvekbe a **modern tömegkommunikáció** révén hozzáférhető ismeretek (videoműsorok, műholdas adások, stb.)

A **terminológiai** problémák köréhez tartozik az egyes regionális egységek elhatárolása, csoportosítása. Az **integrációk** szerinti tárgyalásra (pl. Európai Gazdasági Közösségek) szükség van, de nem hagyhatók el az egyes tagállamok, vagy a közösséget alkotó országcsoportok specifikus vonásai sem. Vagyis a regionális földrajznak a rendkívüli korlátozott óraszám mellett is, akár fakultáció keretében is lehetőséget kell találnia a **közös és specifikus földrajzi vonások** megjelenítésére.

Úgy vélem, célszerű lenne a **társadalomföldrajzba az országmodellek** oktatását is bevinni, főiskolai és egyetemi szinten: az olasz, német és japán "gazdasági csodák", vagy a "finn modell", vagy néhány sajátos adottságokkal rendelkező "mini-állam" (pl. Monaco, Liechtenstein, Mauritius) modellje, az "újhullámosok" karrierje - vagy a "svéd" és "svájci" életkörülmények elemzése lényegesen több hasznosítható tanulsággal szolgálhat a tanulónak, hallgatónak, mint a világ országainak mechanikus végigtárgyalása.

A Szovjetunió felbomlásának következményeként az utódállamok tárgyalása ugyancsak újfajta **rendszer-tani** megközelítést kíván, hiszen azok - a három balti állam kivételével - még a hajdani gazdasági körzetekkel sem esnek egybe. A FÁK jelenleg nem tekinthető stabil politikai-gazdasági képződménynek, a vallási **megoszlás szerinti csoportosítás új elemként** vonul be a társadalomföldrajzba. Újdonságnak számít például a felbomló Jugoszláviában a "mohamedánok" fogalommal **nemcsak vallási, hanem etnikai értelmezése.**

E problémák megoldása korántsem egyszerű, hosszabb időnek kell eltelnie ahhoz, hogy kielégítő választ lehessen adni: **az új politikai határok között létrejött államalakulatokat hogyan csoportosítja** a szaktanár. A kielégítő szakmai megoldás megtalálása a történészeken is múlik. Mindenesetre az eddig csaknem teljesen elhanyagolt **politikai és közigazgatási földrajznak** az eddiginél lényegesen nagyobb teret kell hagyni.

Összességében: a felsőoktatásban végleg szakítani kellene azzal a tárgyalási módszerrel, amely "mindent meg akar tanítani": sokkal markánsabb **szelekció, súlypontozás, figyelemfelkeltő cím megfogalmazás** szükséges. Erre az új egyetemi regionális földrajzi tankönyvek eredményes kísérletet tettek.

3. A politikai rendszerváltás

Több mint egy évtizede lassan, fokozatosan folyik a főiskolai és egyetemi regionális földrajz oktatásában. Ugyanez kevésbé vagy egyáltalán nem mondható el az általános és középiskoláról, ahol kevés kivétellel, a **tanárok ideológiai-politikai függősége, illetve szakmai kényelmessége** a szellemi innováció akadályozója volt.

Tapasztalataink szerint a **tanári tudatban** igen lassan változik a kép például

- a közel-keleti helyzetről (Izrael és az arab-világ)
- a dél-afrikai "apartheid" oldódásáról,
- az elmaradottság, a fejlődő világ megítéléséről.

Késik a **gyarmatosítás** újraértékelése, akárcsak a **"függetlenség"** nehézségeinek tárgyyszerű elemzése. Vagyis a felsorolt példákban **erősek még az utóbbi negyven év ideológiai-politikai beidegződései.**

Némileg más a helyzet a magyar földrajz és a környező országok gazdaságföldrajzának tanításában, ahol sajnálatos módon a **napi politika, az erőltetett aktualizálás határozta meg a tananyag tartalmát, jellegét, érzelmi töltését.** A "kettős" véleményformálás végighúzódtott a korszakon: a hivatalos, politikai megfontolásból eltorzított állítások mögött a tanárnak, az érdeklődő tanulóknak, a szülőknak is meg volt az igazsághoz közel álló véleményük.

A többpártrendszer kialakulása egyúttal azzal a következménnyel járt, hogy egyes csoportok a gazdaságok minden gondját az utóbbi 40 évnek tulajdonítják, mintha előtte a kelet-közép-európai régió bármikor is a világ fejlett területeihez tartozott volna. Úgy gondolom, elsősorban a történészek feladata egyes korszakok politikai rendszereinek, ezek lehetőségeinek elemzése, összefüggésben a külpolitikai feltételekkel, az adott korszak katonapolitikai céljaival.

A politikai rendszerváltás megszünteti ugyan az előző rendszer gazdaságföldrajzot érintő torzításait, az eddig pejorative megítélt fogalmak, jelenségek, gazdálkodási módok azonban **érdemüket meghaladóan felértékelődhetnek, s újabb torzulások keletkezhetnek.** Ezek közé tartozik a "szocialista" mezőgazdasági nagyüzemek eredményeinek **globális tagadása** elsősorban azért, mert a termelészövetkezetek kényszer hatására jöttek létre. Zárójelben, ezen az alapon a klasszikus kapitalizmus hajdani létjogosultságát is tagadni kellene...

Vagy a **privatizáció** minden gondot megoldó hatásának hirdetése, pedig a fejlett országok boldogulása inkább a **vegyesgazdaságok** kialakítását sugallja. Számolni kell az új tankönyvekben a gazdasági átalakulás, az ágazatok fejlődésének immár a másik oldaláról induló - az életkori sajátosságok ürügyén **túlzott leegyszerűsítésével,** az egyes tendenciák megítélésébe a fehér és a fekete között várhatóan ismét nem lesznek további színárnyalatok.

4. A technológiai rendszerváltás

Javaslatom szerint a felsőoktatásban **végleg** szakítani kell azzal, hogy a **tankönyvek egyúttal kézikönyv szerepét** töltsék be, vagy ha igen, **különbüljenek** el egymástól a "tankönyvi" és a "lexikális", általában kiegészítő jegyzetek.

Alapvetően megreformálandó a jegyzet- és tankönyvírás: a tantervi változtatások mellett be kell vezetni a **színes fototechnikát**, valamint a nálunk elérhető legkorszerűbb **nyomdatechnikát**.

Összegezés:

- Az ágazati tárgyalás eddigi hegemóniáját csökkentve növelni kell a régiók földrajzának részarányát.
- Helyet kell adni a regionális fejlettségbeli különbségek oknyomozó tárgyalásának (pl. Alpok-Adria, Tisza-Kárpátok régiók együttműködésének).
- Súlyozni kellene az életkörülmények földrajzi típusainak regionális megjelenítését.

Mindez úgy képzelhető el, hogy alternatív, többféle választékot kínáló regionális földrajzi tankönyvírás alakul ki, amely szakmai, terminológiai és rendszertani, politikai és technológiai rendszerváltás talaján áll.

*Pál Ágnes**

A regionális kutatások alkalmazása a felsőoktatásban

Európa gondolkodói már a 19. sz. elején a régió fogalmát körvonalazták. Számomra a legkézenfekvőbb - a régió mint a földrajztanítás és -tanulás eszközt kezelni - ideértve a "természeti régió" eszméjét is. Kezdetben a természetes régió eszméjéből indultak el és jutottak el az emberi tevékenység által átalakított régió-koncepcióhoz. Így "az emberi tevékenység eredményei elválaszthatatlanok lettek a régió fogalmától." Jellemzők a kölcsönhatások keresői, az összefüggések idő és térbeli volta. A regionális geográfia jelenlegi tendenciáit is felvázolja Gilbert - "amely egy terület látható jellemzőitől a nem láthatók felé, az egyének és intézmények régióon belüli kapcsolatai... mely szerint a régiót létrejötté után a gyakorlat termeli újra és alakítja át folyamatosan" (Gilbert 1988.).

Míg Angliában a regionális kutatásoknak mély hagyományai vannak a múlt századtól, addig nálunk a századunk elejétől, a mai értelemben csak az 1960-as évektől indul, ami a 70-es évekre fejlődik, változik, a 80-as évekre pedig teljesen átalakul.

Regionális vizsgálataim kezdetét a 70-es évek közepére, végére tehetem, mivel lehetőségeim behatároltak voltak. Szolnokon tanítottam, így kézenfekvő volt, hogy vizsgálataimat szűkebb környezetben, a Közép-Tiszavidéken kezdjem. A régió tehát adott volt, tér és idő problémák vizsgálata nem okozott gondot, viszont a régió településeinek jellemzését meghatározó tényezők igen. Csak az "emberi tevékenység" jöhetett számításba és mivel ezek közül az ipar vonzott elsősorban, ezért az iparosodást választottam. Háttérként motiváltak az - "Alföld iparosítása - az ipari decentralizáció kérdése" - központi irányelvek.

De mindezekről nem tudtam függetleníteni magam, hiszen ebben az "érában" "növekedtem" gazdaságföldrajzossá. Amitől viszont teljesen el tudtam szakadni a regionális vizsgálódásaim során, a Hatalomtól és a

* Főiskolai tanár (Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszék, Szeged)

Hivataltól. (Bibó I. 1990.) Teljes figyelemmel az Élet felé fordultam. Így a települések gazdasági változását mértem, mennyiben szolgálták a lakosság életszínvonalának emelését, közvetlenül az adott település fejlődését.

Vizsgálataim kronológiai sorrendje - Szolnok a Közép-Tiszavidék tájszervező centruma - empirikus vizsgálódások alapján készült, zsenégim között tartom számon. A szolnoki agglomeráció kialakulásának lehetőségei sorában a mezőgazdaságot mint agglomerációt teremtő tényezőt is besoroltam. Nem volt nagy sikerem vele 1979-ben. Viszont 1988-ban a Dél-Alföld határ menti térségeinek vizsgálata során Mezőhegyes példája éppen ellenkezőjét igazolta.

Erőmet összpontosítottam Szolnok megye településeinek iparfejlettség szerinti differenciálására. Itt már az empirikus vizsgálati módszereket felváltotta a modell vizsgálat, amelyet azután általában együtt alkalmaztam. Ezek a módszerek sok esetben segítettek a "látható jellemzőtől a láthatatlanig" eljutni. A települések iparfejlettség szerinti típusait igyekeztem a "valós" számadatokon túl is jellemezni. Erre a Tiszazug településeinek ipari fejlődése és Bács-Kiskun megye településeinek iparföldrajzi vizsgálatai során került sor.

Általában nem voltam híve a statikus vizsgálódásnak, erre nem is került sor, hiszen vizsgálódásaim módszereit nem, vagy csak részben változtattam. Kutatási időpontjaimat régióit, annál inkább indulásképpen: a Közép-Tiszavidék, Tiszazug, Szolnoki agglomeráció, Szolnok - Bács-Kiskun megye, Csongrád megye és végül a Dél-Alföld határ menti területének gazdaságföldrajzi vizsgálatai következtek.

Az Alföldi régiók élettevékenységeit, termelőtevékenységeit az iparosodás, a mezőgazdaság szempontjából, majd pedig a gazdaság egészének mélységében - jelenleg pedig az ún. "alföldi" ipar privatizációs folyamatainak vizsgálatával a Közép-Tiszavidék és a Dél-Alföld nagy vállalatai példáján - folytatom a sort.

Minden esetben igyekeztem céljaimnak megfelelően alárendelni a "mennyiségi" szempontokat a "minőségnek". Továbbá fenntartással voltam a rendelkezésemre álló adatok segítségével levont következtetésekkel szemben. Hiszen más adatbázishoz nem juthattam, de kérdőívek, bejárások, beszélgetések segítségével - valamint a hivatalos adatok feldol-

gozásával egy realisabb képet tudtam megrajzolni minden esetben a vizsgált településekről, régiókról, ezek különböző kapcsolatrendszeiről.

Regionális kutatási eredményeimet közvetlenül fel tudtam használni oktatói munkámban, mivel 1981 óta tanítom a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszékén Magyarország gazdaságföldrajzát. Hallgatóim úgy "elsőkézből" hallhatják nemcsak a saját, de a hazai regionális kutatók eredményeit minden területről. Egyes kutatások eredményeit, szemináriumok alkalmával kritikával fogadják hallgatóim, nagyon sok esetben ezek továbblépést is jelentenek egy-egy "holtpontra" elérésekor. Előadás és szeminárium anyagként, tematikaként felhasznált regionális kutatási eredményeim tankönyv, földrajzi kiadványok alapjául is szolgáltak. (Szolnok a Közép-Tiszavidék Tájszervező Centruma 1975. Bp. és A megyék földrajza 1978., Magyarország földrajza 1979.)

A korszerű vizsgálati eredmények elméleti alkalmazásán túl, a gyakorlati ismeretek megismeréséhez is segítséget nyújthat a hallgatóknak pl. terepgyakorlaton.

Tehát a gyakorlati alkalmazások előre vihetik az elmélet fejlesztését, továbbá az elmélet közvetlenül hathat a gyakorlatra. Különösen így van ez a regionális kutatásoknál és gazdaságföldrajz oktatásánál.

Így a nyitó gondolatoknál vagyunk ismét, hiszen valóban - a regionális kutatások eredményei beépülnek a gyakorlatba - közvetlenül az oktatásba - miután a hallgatók továbbvizik az elméleteket, a térségen belül működnek az elméleti és gyakorlati kérdések egyaránt - végül az empirikus jellemzők újra hatni kezdenek időben és térben a végkifejlet felé.

Az urbanisztikai oktatás helyzete a főiskolán

1991-ben a pécsi Pollack Mihály Műszaki Főiskolán megalakult az Urbanisztikai tanszék és szeptemberben beindult a Település-üzemtechnológiai szak. A győri főiskola idén indítja be a Település-mérnöki képzést, a budapesti Ybl Miklós főiskolán pedig, ahol csaknem 20 éve folyik a Városgazdasági szakon hasonló jellegű képzés, a tanterv reformján dolgoznak. Mindez tükrözi azt a széles körű szakma társadalmi igényt, amit az önkormányzatok képviselnek. A főiskolák által felvállalt feladatok tovább bővülnek annak a rendeletnek a nyomán, amelyik előírja, hogy az építésügyi igazgatásban jelenleg foglalkoztatottak 5 éven belül kötelesek megszerezni a szakirányú képesítést.

Szeretnék beszámolni néhány szóval a pécsi oktatás eddigi tapasztalatairól. Tantervi koncepciónk egyik lényeges és új eleme a stúdió-oktatás bevezetése. A stúdió csaknem egésznapos, hetenként ismétlődő oktatási forma, aminek az a célja, hogy a hagyományos, tantárgyakra bomló oktatási anyagot integrálja. Ennek keretében olyan gyakorlati feladatok közös megoldására kerül sor, amelyek közvetlenül kapcsolódnak a szakmához és reprezentálják annak komplexitását. Az idei stúdió feladata például Pécsvárad általános rendezési szintű településvizsgálati elemzéseinek elkészítése. Ennek keretében 9 különböző vizsgálati témát határoztunk meg. Ilyenek a demográfiai és népességmozgalmi vizsgálat, a lakásállomány helyzete és a lakásépítési igények felmérése, az övezeti típusok meghatározása, a műszaki infrastruktúra, az önkormányzati gazdálkodás, stb. Mindegyik témakört egy 2-3 főből álló team dolgozza fel egy-egy oktató segítségével. A feldolgozás eredményeiről mindegyik team rendszeresen beszámol az egész csoport előtt, miközben megvitatjuk a munka eredményét, az alkalmazott módszereket és a feldolgozás színvonalát. A hallgatók így módon nemcsak hogy aktívan részt vesznek a szakmai is-

* Egyetemi docens (BME Városépítési Tanszék, Budapest)

meretek alkotó elsajátításában, hanem megtanulnak előadni, fejlesztik vitakészségüket, alkalmazzák a más tantárgyakban tanultakat - és nem utolsó sorban - egymást tanítják ahelyett, hogy unalmas, vagy kevésbé unalmas előadások passzív befogadóivá válnának és azzal a problémával küszködnének, hogy miként lehet az elméletet a gyakorlatba átültetni. Ez utóbbiban nagyon sokat számít az a körülmény, hogy valós feladatokkal és a község előljáróinak és lakóinak személyében konkrét partnerekkel kerülnek szembe. A stúdiók ugyanakkor több, párhuzamosan futó szakmai program lebonyolítását is lehetővé teszik. Így minden félévben pályázatokat írunk ki, amelyeket közösen bírálunk el és díjakat osztunk ki, szakmai kirándulásokat szervezünk, olvasmányokat beszélünk meg, vagyis sokmindent csinálunk, ami elősegíti a szakmai hivatástudat kialakulását és a szakmaszeretetet. Mindennek alapja persze a személyesebb jellegű oktató-hallgatói viszony és nem utolsó sorban a nagyobb fajlagos ráfordítás (4 oktató egy tanulókörben).

A másik témakör, amiről röviden említést kell tennem, az a szakmát már évek óta sújtó és megosztó identitásválság. Alapvető szemléleti átalakulás szenvedő alanyai vagyunk mindannyian, és ez nem könnyíti meg sem az oktató, sem a hallgató helyzetét. Főleg nekünk, építészeknek nehéz átállni egy olyan szemléletre, ami szerint a települési folyamatok nem mindig tervezhetők, legfeljebb befolyásolhatók. E folyamatokat még akkor is objektív jellegű tények és törvényszerűségek alakítják, ha azok szubjektív - mondjuk politikai - természetűek. Mi megszoktuk, hogy a település elsődlegesen fizikai alakzat, tehát tervezhető, és most rá kell jönnünk, hogy ez nem így van. Mindezt a gondot nem enyhíti, hanem tovább nehezíti az a körülmény, hogy az új építési és területrendezési törvény még nem született meg, számos korábbi rendelkezés pedig a visszarendeződés könnyebbik ellenállásának az irányába hat. Eszünkbe jut ama híres protestáns fohász, amivel hozzászólásomat zárni szeretném; add Uram, hogy amin változtatni lehet, azon változtassak. Add továbbá, hogy amin nem lehet változtatni, abba belenyugodjak. De főleg add, hogy a kettőt egymástól meg tudjam különböztetni!

Regionális tervezés helye a táj- és kertépítész-mérnök képzésben

1. Fogalomértelmezések

Táj- és kertépítészet... Landscape Architecture... Landschaftsarchitektur... hazánkban még mindig nem kellőképpen ismert fogalmak. A jelenséget kettős módon értelmezzük: Egyrészt (irónikusan) örülhetnénk, mert azt a látszatot kelti e szakterület kevésbé ismertsége hazánkban, hogy nincs ilyen jellegű szakemberre szükség; Másrészt sajnálattal kell megállapítanunk, hogy az ökológiai szemlélet, a vizuális-esztétikai szempontok térhódítása ellenére a technokrata, a műszaki megoldások változatlanul preferenciát élveznek. A regionális tervezés és a tájtervezés közötti kapcsolat érzékeltetésére szolgáljon két definíció:

Regionális rendezési terv: az ország egész területére, megyékre, egyéb területekre (üdülő-, tájvédelmi körzetek, határ menti területek, agglomerációk, stb.) készülő területrendezési terv, amely "hosszú távra meghatározza a települések, műszaki hálózatok térbeli rendszerét, a területfelhasználás célszerű irányait, a települések közötti infrastrukturális létesítmények és rendszerek térbeli és funkcionális összehangolásának szempontjait és követelményeit, a környezetvédelem és -rendezés feladatait és a tájrendezési elhatározásokat." (Területrendezési fogalmak és értelmezések, ÉVM, 1985.)

Tájrendezési terv: ökológiai, műszaki és esztétikai elvek érvényesítésével készülő területrendezési tervfajta. Készítésének célja a táj teljesítő- és termelő képességének (tájpotenciál), élettani kondicionáló hatásának,

* Egyetemi docens (Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem Tájrendezési Tanszék, Budapest)

vizuális értékének növelése. A tájrendezési terv a táj kutatásra alapozott, a tájban végbemenő komplex hatásmechanizmusok feltárására irányul.

2. Tájrendezéstörténeti epizódok

A 19. század előhírnökeként alkotott Mikoviny Sámuel. Jelentőségét, nagyságát a természettudomány és a technika történetében ma sem lehet pontosan felmérni. Latin és német nyelvű tanulmányai a bányászat, a kohászat, a kartográfia területén egyaránt példamutatóak. A topográfiai térképek szükségességét hangsúlyozta és többek között elkészítette a megyék felméréseit. Az "asztronomus és geometra", a kamarai geometra és építész életművéből minket tájrendezési tevékenysége érdekel. Mária Terézia kérésére végezte az ószönyi, a tatai, az almási mocsarak lecsapolására a felméréseket, készítette a terveket (Mikoviny-árok). Tevékenysége között a Tisza-Duna-Sajó-Balaton-Dráva hajózható csatorna tervének elkészítése is szerepelt, valamint birtokhatárok kijelölése, birtokrendezési tervek készítése, a budai vár újjáépítéséhez az épületek terveinek elkészítése, vagy a csillagászati helymeghatározás. Nagyszerű terveinek csak töredékét tudta korai halála miatt megvalósítani, mégis történelmünk kiemelkedő tudósaként, mérnökeként, tájrendezőjeként tartjuk számon.

Az első európai közpark, a Városliget díjnyertes tervezője, (1813) Nebbien Henrik a kevésbé látványos, de annál eredményesebb birtokrendezésből élt. A magát Ökonómierat vagy Wirtschaftsrat (= gazdasági tanács) foglalkozásúnak nevező Nebbien a terveket a kor divatja szerinti "tájszépítés" égisze alatt készítette..., de nem, illetve nemcsak vizuális-estétikai megfontolások vezették. Ellenkezőleg, birtokrendezési terveivel a termésfokozást kívánta elérni, amit honoráriumra is jól tükröz. Terveiért ugyanis a többlettermés egy tizedét kérte. Az általa végzett ökológiai, az ökonómiai, a műszaki és a tájképi szempontok ilyen fokú szintézise napjainkig példamutató tájrendezési tevékenység.

3. Táj- és Kertépítészeti Szak

Egyetemünk jogelődjén, az önálló tantervvel működő Kertépítészeti Szak 1963-ban Ormos Imre vezetésével indult. Az első tantervet a hazai

igények, oktatási anyagok és módszerek, valamint a nemzetközi gyakorlatban ismert tantervi irányelvek alapján alakította ki Mőcsényi Mihály. A nagyarányú iparosítás, a mezőgazdasági nagyüzemek gyors ütemű fejlődése, az idegenforgalom rohamos növekedése, a közlekedési és az infrastruktúra hálózatok fejlődése a kertépítészek feladatkörét a tájegységek szintjére tágította. Célunk a kertépítészeti diszciplína mellett a tájrendezési, a környezetfejlesztési, a területi tervezési feladatok ellátására alkalmas szakemberek képzése. Olyan ökológiai szemléletű, ugyanakkor sokoldalú műszaki és esztétikai tudással rendelkező szakemberek képzésére törekszünk, akik a területrendezési, - fejlesztési feladatok megoldását, tájegységek alakítását a műszaki, a közigazdasági képzettségű szakemberek egyenrangú partnereiként tudják megvalósítani. Az 1971-ben Táj- és Kertépítészeti Szakra változott megnevezés a tájrendezési, a zöldfelületi rendszer tervek szakági, a területrendezési tervek szaktervezőkenti ellátására alkalmas mérnökök kibocsátásának megkezdését is jelentette. A táj- és kertépítész mérnök munkájára építéskivitelezési, településgazdálkodási, városüzemeltetési, valamint szakirányítási és tudományos kutatóhelyeken egyaránt szükség van. A regionális léptékű tevékenységet az elkészült doktori és kandidátusi értekezések, a szakmérnöki dolgozatok és a diplomatervek témakörei egyértelműen kifejezik.

4. Oktatási program

A korábbi tantervben látható a Terület- és településrendezés tantárgycsoport megnevezésű regionális léptékű oktatási tevékenység. A tantárgyi programban pedig egyértelműen szerepel a regionális tervezés oktatásának célja, azaz a hallgatók felkészítése a vizsgált terület adottságait, társadalmi-gazdasági viszonyait, műszaki-fizikai és ökológiai állapotát, azok értékelését, a jövőben várható fejlődés irányát, az igények figyelembe vételét tartalmazó cselekvési program elkészítésére. Továbbá a regionális tervezés elvi alapjainak, metodikai elveinek megismertetése, a megvalósítással összefüggő kérdések tárgyalása. A regionális tervezési, a településrendezési, a területfejlesztési oktatásban ismert szakemberek, Kőszegfalvi Gy., Meggyesi T. a mai napig részt vesz, illetve korábban Faragó K., Perényi I. és Pongrácz P. vett részt.

A számítógépek és a térinformatikai programok (Arc/Info, ILWIS, IDRISI, Map/Info) segítségével a tájtervezési tevékenység a regionális léptékű tervezéssel szorosabb kapcsolatba kerül. A számítógépes tájtervezés (paperless landscapeplanning) segítségével lehetővé válik a területi adatok naprakész ismerete és a változásokhoz igazodó dinamikus tervezés megvalósítása. Tanszékünkön az ILWIS segítségével végeztük el a tájelemek ökológiai, ökonómiai, esztétikai vizsgálatát, értékelését. Jelenleg tájinformációs rendszer kidolgozásán tevékenykedünk újabb ökológiai tévcselekedetek megelőzése érdekében.

5. Fejlesztési elképzelések

A tájépítészeti iránt fokozódó igény újabb lépésre ösztönzi szakterületünk képviselőit, az egyetem rektorát. Az egyeztetett tanterv, a tantárgyi program elkészült. Várjuk annak jóváhagyását és bízunk a szakirányú képzés mielőbbi bevezetésében. Az önállósulási törekvés jegyében létre szeretnénk hozni a Környezettudományi Kart. A 4+2+3-as oktatási forma keretében három szakirányban tervezzük az oktatás korszerűsítését:

A - Kertépítészeti, zöldfelületrendezés, település - környezetvédelem

B - Tájrehabilitáció, tájvédelem, természetvédelem - környezetvédelem

C - Tájrendezés, regionális tervezés, területfejlesztés.

Epilógus

Az USA-ban a tájtervezési és regionális tervezési oktatás integrálását a Regional- and Landscapeplanning tanszéki megnevezés jól tükrözi. Jóváhagyásra kerülő tájrendezési tervek hiányában táj- és kertépítész szakemberek (VÁTI, BÁCSTERV, KÉE Tájrendezési Tanszék) sajátos megoldást választottak, illetve megoldásra kényszerültek. A nemzetközi gyakorlatnak megfelelő tartalmú tájrendezési terveket, utalva azok regionális jellegére és a hazai területrendezési tervfajták szerinti csoportosításra "regionális és tájrendezési" tervnek nevezik. A felsőoktatási integrálási törekvés a tanácskozással remélem újszerű lehetőségeket teremt a további együttműködésben.

A településmérnöki szak képzési koncepciója Győrött

A településmérnöki szak képzési koncepciójának középpontjában a létrejött önálló önkormányzatok szakemberigényeinek kielégítése áll. Az újjászerveződő települési hatósági munka a regionális központokban és a kis településeken is olyan összetett ismeretanyaggal rendelkező szakembereket igényel, akik a műszaki-gazdasági és a humán szférában is megfelelő látókörrel rendelkeznek és komplex módon képesek elemezni a települések életét, fejlődését meghatározó legfőbb folyamatokat, valamint képesek megfogalmazni a szükséges teendőket.

A Széchenyi István Főiskolán 1992. szeptemberében induló képzés a településmérnöki szakon három éves időtartam után üzemmérnöki diplomával zárul. Főiskolánk az építő szakon huszonnégy éves, az építész szakon pedig nyolc éves múltra visszatekintő oktatási tapasztalattal rendelkezik. Hagyományaink alapján a településmérnöki szakon építő-építész megalapozottságú oktatási törzsanyaghoz illesztett természettudományi, társadalomtudományi és gazdaságtudományi ismeretanyaggal kívánunk új szakembertípust létrehozni, természetesen a műszaki felsőoktatás társintézményeivel egyeztetett, összehangolt koncepcióval.

A településmérnök szerintünk és a koncepciókat véleményező önkormányzatok véleménye szerint is széles körű áttekintéssel kell, hogy rendelkezzen a települési infrastruktúra működtetése terén. Ehhez főiskolánk intézeteinek összefogásával a műszaki infrastruktúra szinte teljes körű oktatása bekapcsolható az új képzésbe. Példaként említhetem a "Közlekedési hálózatok," a "Települések energetikai rendszerei" és a "Távközlési rendszerek" c. tantárgyakat. A Széchenyi István Főiskola meglévő oktatási kapacitásával Győrött és az észak-dunántúli régióban

* Tanszékvezető főiskolai docens (Széchenyi István Műszaki Főiskola Építési Intézet Magasépítési Tanszék, Győr)

működő szakmai és tudományos bázisok oktatásba bekapcsolásával megfelelő az új szak létesítésével kapcsolatos elvárásoknak.

A főiskola korábbi oktatási profilja az elmúlt időszakban közgazdasági és informatikai szakterületekkel bővült, és a települési szak megjelenése is nyitást jelent a társadalmi-gazdasági szakterületek irányába. Az MTA RKK Észak-dunántúli Osztálya nemrégiben külső tanszékként csatlakozott főiskolánkhöz, munkatársain keresztül a regionális tudományok aktuális ismeretanyagát közvetlenül is hasznosítva a településmérnöki szak tananyagában. Az új tantervünk szerkezete alapjaiban generalista koncepcióra épül, amelyhez az utolsó félévben választható stúdió jellegű ún. modulok nyújtanak specializálódási lehetőséget. Az alapképzésben a műszaki ábrázolási és természettudományi ismeretek 555 órája a 6 féléves oktatás 25,9%-át jelenti. Az építési, települési és műszaki infrastruktúra ismeretek az óraszám 46,8%-át teszik ki, összesen 1005 órában. A társadalmi és gazdasági ismeretek 585 órája 27,3%. Tehát a tanterv tanulmányozása alapján megállapítható, hogy a települési mérnök-szak alapvetően műszaki indíttatású (lehetne egyébként államigazgatási, vagy közgazdasági irányultságú is) és a műszaki alapokra épül rá egy interdiszciplináris jellegű, legyezőszerűen szétnyíló, látókörbővítő képzés. A főiskolai stúdiumok befejező félévében a már említett specializáció a következő irányokban választható:

- Településfejlesztés
- Ipari és szolgáltató létesítmények (tervezése, működtetése)
- Közlekedés
- Informatika
- Környezetvédelem

Megfontolandó a hároméves főiskolai képzés folytatását több "kimeneti" irányba megszervezni, azaz létjogosultsága lenne további kétéves egyetemi stúdium megszervezésének, például társadalomtudományi irányban a tudományegyetemeken, műszaki irányban a Budapesti Műszaki Egyetemen, jogi, jogalkalmazási irányban a Jogtudományi Egyetemen, illetve az Államigazgatási Főiskolán. A nálunk végző településmérnöki diplomával rendelkező üzemmérnökök csak mintegy négy év múlva állnak munkába, ezért sürgető feladat a jelenleg önkormányzatoknál dolgozók gyors hiánypótló továbbképzése, amelyben főiskolánk is készen áll a regionális szerepköréből adódó képzési-továbbképzési feladatok ellátására.

A természeti környezet és a társadalom kapcsolatáról

Enyedi György szerint a társadalom térbeli szerveződésének három szintje különböztethető meg.² Az első szint a társadalom és a természeti környezet közötti közvetlen kölcsönhatásszféra. A második a termelés térbeli szervezete, végül a harmadik a kulturális-ideológiai sféra, vagy általánosabban fogalmazva a nem termelő tevékenységek térbeli kapcsolatainak rendszere. A következőkben az első térszerveződési szintet, a természeti környezet-társadalom kapcsolatrendszerét szeretném megvizsgálni. Mindenekelőtt arra a problémára keresem a választ, hogy mit jelent az emberi társadalom számára a természeti környezet?

Erre a kérdésre a modern kor társadalomkutatói igen eltérő válaszokat adtak. Közülük kétségtelenül egyik legszélsőségesebb elméleti megközelítést a földrajzi, vagy más néven környezeti determinizmus irányzatai jelentették, amelyek a természeti környezetben keresték a társadalmi szerveződés és az emberi viselkedés magyarázatát.³ A környezeti determinizmus felfogását bírálva fogalmazta meg téziseit a "posszibilizmus" iskolája, amelynek koncepciója szerint a természetet nem lehet a társadalmi tevékenység meghatározójának tekinteni, a természet csupán lehetőségeket kínál és korlátokat állít, de a társadalom dönt.⁴ Mindkét előző irányzattal szembefordulva a társadalomkutatók többsége egészen az 1960-as évekig úgy vélekedett, hogy a természeti környezetnek nem volt számottevő szerepe a társadalmi és a gazdasági folyamatok alakulásában.

Az egymással szemben álló környezetelméletek azonban néhány ponton megegyeztek egymással. Így egybehangzó véleményük szerint a történeti korokban nem voltak számottevő környezeti változások, az esetle-

* Tudományos munkatárs (MTA RKK Településkutató Csoport, Kecskemét)

² Enyedi Gy. (1983): Földrajz és társadalom. Budapest, 493 p.

³ Ratzel, F. (1901): Die Erde und das Leben. Eine vergleichende Erdkunde, Leipzig;

⁴ Ritter, C. (1883): Du facteur historique dans la géographie en tant que science, Berlin

Vidal de la Blache, P. (1913): Les divisions régionales de la France, Paris

ges lassú ökológiai ingadozások léptéke pedig túl nagy volt ahhoz, hogy a gazdasági és a társadalmi folyamatokat befolyásolják. A környezeti változások hipotézisét elvető kutatók végső érvként azt hozták fel, hogy a történeti korok környezeti viszonyairól szóló információk hiányosak és részlegesek, nem alkalmasak a feltételezett változások kimutatására és a társadalom-környezet interakciók komoly tanulmányozására.

Az "ökológiai fixizmus" koncepcióját századunk derekán már súlyos támadások érték. Mindenekelőtt azok a természettudósok - zömmel meteorológusok, biológusok és geomorfológusok - cáfolták a környezeti viszonyok változatlanságának tézisének, akik mérési és közvetett adatok segítségével (pollenanalízis, évgyűrűanalízis) jelentős ökológiai változásokat mutattak ki a történeti korok idején⁵. Hasonló eredményekre jutottak azok a társadalomkutatók is - főként történészek, társadalomföldrajzosok és archeológusok -, akik levéltári és régészeti források alapján vizsgálták a különböző civilizációk környezeti viszonyait⁶. A természeti környezet-társadalom kapcsolatrendszerrel foglalkozó kutatókat a "fixizmus" elutasítása egy új természetfelfogáshoz vezette el, amelynek szellemében a természeti környezetet az emberi történelem "cselekvő részeseként" értelmezték. A környezeti és a társadalmi-gazdasági folyamatok kölcsönös függőségének leírásához a történeti ökológusok az ökoszisztéma fogalmát használták fel, amely Y. Barel értelmezése szerint a természeti, a gazdasági és a társadalmi reprodukciós ciklusok összességét jelentette.⁷

A tradicionális társadalom ökoszisztémájáról

A történeti ökológia 1950-es években induló felvirágzása óta számos történész⁸, geográfus⁹ és rendszerelmélettel foglalkozó kutató¹⁰ modellezte a természeti környezet-társadalom kapcsolatrendszerét. A továbbiakban részben a nemzetközi történeti ökológiai kutatás eredményeire, részben

⁵ Lamb, H.H. (1982): *Climate, history and the modern world*, London-New York

⁶ Le Roy Ladurie E. (1967, 1982): *Histoire du climat depuis l'an mil*, Paris

⁷ Acot, P. (1988): *Histoire de l'écologie*, Paris

⁸ Wigley, T.M.L.-Ingram, M.J.-Farmer, G. (1981): *Climate and History*, London-New York

⁹ Lamb, H.H. (1982): *I.m.*

¹⁰ Mesarovic, M.-Pestel, E. (1974): *Mankind at the Turning Point*, New York

saját kutatási tapasztalataimra támaszkodva kísérletet teszek a tradicionális társadalmak ökoszisztémájának körvonalazására. (1. sz. ábra)

A természeti környezet-társadalom kapcsolatrendszer elemzésünk során önszabályozó egységként értelmeztük, melyen belül három szférát különítettünk el, a természeti környezet, a gazdaság és a társadalom szféráját. Hipotézisünk szerint ennek a homeosztatisz rendszernek az egyensúlyát a környezet és a társadalom megváltozása egyaránt felboríthatta. Elemzésünk kiindulópontja legyen a természeti környezet megváltozása, az "ökológiai kihívás".

Az ökológiai kihívás

A történelmi korokban számos civilizációs következményekkel járó környezeti változás ment végbe. A kedvező következményekkel járó ökológiai változások között tartják számon a prehistorikum "nagy klímaoptimumát" (i. e. 7500-2500), vagy a "középkor éghajlati optimumát" (i. sz. 800-1300). Ökológiai válságokat idézett elő a "neoglaciális" időszak i. e. II. évezred derekán, illetve az újkor "kis jégkorszaka" (i. sz. 1560-1860). Az ökológiai impulzusok társadalmi következményeit jelentősen befolyásolta, hogy az érintett társadalom milyen technikai eszközökkel rendelkezett. Ennek megítélésében jól használhatók a gazdaságtörténet korszakhatárai, amely szerint az emberiség története mezőgazdaság előtti korra, tradicionális korszakra és ipari korszakra tagolható. Az általunk vizsgált tradicionális időszakban¹¹ nagyban befolyásolta még a környezeti krízisek humán következményeit az is, hogy a gazdaság mennyire volt képes a mezőgazdasági termelés regionális különbségeinek kiegyenlítésére. A tradicionális korszakban nagyobb tömegű áru szállítására csak a tengerparti területeken nyílt lehetőség, míg a kontinens belső területein a piac "rekeszes" szerkezete fennmaradt egészen a vasút 19. századi megjelenéséig¹².

Hipotézisünk szerint a tradicionális társadalmak számára három lehetőség kínálkozott az ökológiai kihívás kivédéséhez. Mindenekelőtt el kellett helyezni a társadalom világméretben a környezeti változásokat. A

¹¹ Vries, J. de (1984): *European Urbanization (1500-1800)*, London

¹² Pfister, C. (1988): *Klimageschichte der Schweiz 1525-1860*, Bern-Stuttgart

természeti csapásokat a tradicionális korban többnyire vagy isten próbatételének, illetve büntetésének, vagy az ördög művének tartották¹³. Ezen túl a társadalom alkalmazkodhatott az ökológiai krízishez a demográfiai önszabályozó mechanizmusok mozgósításával, amelynek leghatékonyabb eszköze az első házasságkötés életkorának szokásjog általi szabályozása volt. Amennyiben a demográfiai önszabályozás nem volt eléggé eredményes, akkor a tradicionális népesség még megváltoztathatta, illetve kiterjeszthette életterét¹⁴.

A társadalmi kihívás

Elemzésünk második részében azzal a folyamattal, illetve annak következményeivel kell foglalkoznunk, amikor a növekvő lélekszámú népesség erőltetett ütemben igyekezett átalakítani természetes környezetét. A tradicionális kor embere a saját fennmaradásához elengedhetetlenül szükséges környezetvédelem gondolatát a mítoszokon keresztül építette be világméskébe. Történelmünk korai századaiban az emberek úgy vélték, aki okatlanul pusztítja a természetet, az magára vonja az ott élő szellemek haragját¹⁵.

A gazdaság már a tradicionális korban képes volt jelentős mértékben átalakítani a természeti környezetet. Erről tanúskodik Mezopotámia öntözött területeinek szikesedése, vagy a Mediterráneum erdősegeinek kipusztítása az antikvitás idején¹⁶. A természeti környezet humanizálásának fogalma egy két irányú folyamatot jelöl. Egyrészt a természeti környezet azon összetevőinek erősítését, amelyek az emberi civilizáció fennmaradása szempontjából hasznosak, másrészt azon természetes akadályok kiiktatását, amelyek hátráltatják a társadalom fejlődését. A humanizáció végeredményét joggal nevezhetjük "megesonkított ökoszisztémának", vagy más megfogalmazás szerint "másodlagos környezetnek."¹⁷

Az ökoszisztémák helyi válságai ellenére a tradicionális világban még nem éleződött ki végletesen az ellentmondás, hogy az ember a természet

¹³ Wigley, T.M.L.-Ingram, M.J.-Farmar, G. (1981): I.m.

¹⁴ Turner, B.L. (1990): *The Earth As Transformed by Human Action*, Cambridge

R. Várkonyi Á. (1989): "Folyóvizünk, amelyből élünk," *Valóság*, 12. sz.

¹⁶ Lamb, H.H. (1982): I.m.

¹⁷ Pinchemel, Ph.-Pinchemel, G. (1988): *La face de la Terre*, Paris

része, ugyanakkor annak átalakítására törekszik. F. Braudel megfogalmazása szerint a 18. század végéig a tradicionális világban még bárhol kinyithatjuk a "dzsungel könyvét."¹⁸

Azzal, hogy a természeti környezet-társadalom kapcsolatrendszer modellezéséhez az ún. automata modellek egy típusát választottuk kétségtelenül jócskán leegyszerűsítettük a végtelenül változatos tradicionális világot. Arra a kérdésre, hogy van-e értelme egy ilyen típusú absztrakciónak, nézetünk szerint csak empirikus kutatások adhatnak választ.

1. számú ábra: A tradicionális társadalom ökoszisztémájának vázlata

¹⁸ Braudel, F. (1985): Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus XV-XVIII. század, Budapest

A tanítóképző főiskolák felvételi alkalmassági és oktatási rendszerének testnevelési és sportproblémái

Az iskolai testi nevelés megítélése mindmáig a köztudatban az oktatás-nevelés folyamatában eléggé vegyesnek mondható, annak ellenére, hogy hazánkban a lakosság egészségi állapota folyamatosan romlik. Közismert az egészségügyi statisztikák alapján az, hogy minden hetedik magyar állampolgár tartós betegségben szenved. A felnőtt lakosság túlnyomó részét különösen négy rizikófaktor (elhízás, dohányzás, magas vérnyomás, magas koleszterinszint) veszélyezteti. Ezek megjelenése a családok fiatalabb tagjait is egyre inkább fenyegeti.

Bár az orvostudomány szinte teljesen megszüntette a régebbi népbetegségeket, de az életmódbeli változások (ülőfoglalkozás, környezeti ártalmak, étkezési szokások) együttesen azt eredményezik, hogy napjaink embere egyre kevesebbet mozog. A mozgáshiány viszont újabb civilizációs betegségeket okoz.

Andrásfalvy Bertalan művelődési és közoktatási miniszter a testnevelő tanárok országos kongresszusán (1991. aug. 30-án) utalt azokra az elszomorító vizsgálati eredményekre, melyek az ifjúság testi és szellemi deformitásaira, túlterheltségére, a testnevelésből felmentettek magas számára, mozgásszegény életmódra vonatkoznak. A helyzet okaiként az anyagi feltételek hiányát, a szemléletet, a családi körülményeket jelölte meg. Állást foglalt a testnevelés tantárgy óraszámának növelése mellett, sajnos azonban mindezt csupán ajánlás formájában és nem rendeleti úton határozta meg. A jó szándék gyakorlati megvalósítása csak részben, vagy alig érezhető változásokat eredményezett. A tanulóifjúság pszichoszomatikus nevelése viszont nem tűr halasztást. Gyermekeink az óvodáskortól az egyetem elvégzéséig az oktatási intézményekben töltik idejük nagy részét, főleg szellemi leterhelés mellett. Az itt kialakított szokások,

* Főiskolai tanár (Vitéz János Tanítóképző Főiskola, Esztergom)

kötődések, megszerzett ismeretek határozzák meg a felnőtt ember jellemét, tulajdonságait, életmódját.

A 6-10 éves korosztály számára létrehozott alternatív testnevelési tantervekben megfogalmazásra kerültek a következő kívánások:

- A létrehozandó minőségi megújulásban gyökeres szemléletváltásra van szükség, mely alapján a tanulókhoz rendelt oktatási anyag kiválasztása elsősorban a biológiai életkori különbségek alapján történik.

- A tananyag további megválasztásánál érvényesüljön a pedagógus képzettsége, az iskola tárgyi feltételei, a tanulók érdeklődési köre és a helyi hagyományok.

- A kisiskolás korban kell kialakítani és belső meggyőződéssé tenni azt a szemléletet, miszerint az egészség károsodásának leghatásosabb megelőző tevékenysége a mozgás, mely leginkább a testnevelésben és a sportban teljeshedhet ki.

Az alsó tagozatos tanulók számára tervezett mindennapos testnevelés, valamint az alternatív testnevelési tantervek bevezetése kihatással kell, hogy legyen a pedagógusképző intézmények, a tanítóképző főiskolák felvételi alkalmassági és oktatási rendszerére is. Fokozza a problémát az a tény is, hogy az elmúlt esztendőben a tanítóképző főiskolákon a testnevelési szakkollégiumi rendszert kötelező jellegétől megfosztották. Az ország 12 tanítóképző főiskoláján az önállósodás jegyében különböző szintű és követelményű alkalmassági vizsgák szerepelnek testnevelésből. Az egyes főiskolákon a testnevelés tantárgypedagógiájának, elméleti és gyakorlati anyagának átszármasztatása mennyiségi és minőségi vonatkozásban (félévek, óraszámok, gyakorlati jegyek, aláírás, kollokviumok, stb.) tarka képet fest. Az önállósodás felé való haladás mellett is alapvetően és megbízhatóan kellene szavatolni azt, hogy az ország bármely tanítóképző főiskolájáról diplomával kikerülő tanítók legalább általános tanítói minimum teljesítménytudással rendelkezzenek.

1990. őszén az MKM támogatásával, dr. Németh Mária vezetésével, indult "Egy regionális fejlesztő-szolgáltató modell kialakítása" című kutatási program. A kutatás célja a gyakorlatban létrehozni egy olyan regionális központot, mely három megye (Győr-Moson-Sopron, Vas és Komárom-Esztergom megye) rendszeres intézményes együttműködését,

emelt szintű szakmai szolgáltatásait (tantervfejlesztés, iskolafejlesztés, tantárgyi szakértők működtetése) biztosítja. A modell feladatai között szerepelnek:

- az alkotó pedagógusok, innovatív iskolák együttműködésének létrehozása,
- korszerű szakmai információs rendszer kiépítése a régióban és a szomszédos országok szakmai és tudományos műhelyeivel,
- szakértői hálózat kiépítése (27 tantárgy vonatkozásában),
- a regionális számítógépes pedagógiai adatbank létrehozása.

Felismerve a kutatási program kedvező lehetőségeit, valamint az általunk jelzett testnevelési alkalmassági és oktatási problémák megoldása érdekében szorgalmaztuk az északnyugat-dunántúli régióban lévő pedagógusképző intézmények, tanítóképző főiskolák testnevelési tanszékeinek együttműködését egy olyan elméleti és gyakorlati rendszer kiépítésére, amely főleg az alsó tagozatos tanulók testi nevelését biztosítaná. Azt szeretnénk elérni, hogy a közösen kialakított nevelési-oktatási rendszer testnevelés vonatkozásában hosszú távra alkalmas és gyakorlatra orientált legyen és, hogy biztosítsa azt a jogos igényt, hogy a kikerülő tanítók szakértelemmel végezzék az alapképességek fejlesztését, az ismeretek tényleges szakmai átadását.

A fenti elképzelések szükségessé teszik a főiskolai testnevelés tantárgypedagógiai tananyagának a revízióját, olyan témák hangsúlyos kezelését, melyek biztosítják a tantervek felülnyitottságát, és elősegítik a hallgatók eredményes helytállását a tanítói pályán.

Arra szeretnénk törekedni, hogy előbb a régióban, majd országosan is kapjanak hangsúlyos szerepet a tanítók kiválasztásában és felkészítésében az alábbiak:

- A tanítóképző főiskolákon a testnevelés alkalmassági szintjei a korszerű követelményeknek megfelelően egységesen legyenek meghatározva, biztosítva ezzel a hallgatók átvételét egyik főiskoláról a másikra is.
- Legyenek egységesekek a testnevelés-tantárgypedagógiai ismeretek elméleti és gyakorlati anyagainak átszarmaztatás minimum-követelményei,

a bővítést, a színvonalemelést az önállósodás alapján az egyes főiskolák határozzák meg.

- A hagyományok és a gyakorlat által igazolt és jól funkcionált testnevelési szakkollégiumi rendszer visszaállítása.

- Az alsó tagozatos (6-10 éves korosztályt szolgáló) testnevelést segítő módszertani jegyzetek kialakítása.

- Rekreációs programok bevezetése; gyalogos-, kerékpáros-, vízi-, lovastúra-vezető tanfolyamok létrehozása a főiskolákon.

- Vándortúrák szervezése a régión keresztül.

- Az egészségmegőrzés (prevenció) érdekében "Játsz az egészségedért!" c. sportmozgalom beindítása az Egészségpénztárak Országos Szövetségével karöltve.

Természetesen a színvonal emeléséhez, a képzési célok eléréséhez olyan elhivatott oktatók kellene, akik tapasztalatokkal rendelkeznek, nyitottak, a gyakorlati munkán kívül tudományos gondolkodással bírnak és ismereteiket állandóan bővítik.

Úgy vélem, hogy nyugodt szívvel elfogadhatjuk a házigazda főiskola névadójának, a magyar testnevelés apostolának: Széchenyinek tanácsát, miszerint:

"Én igen bölcs dolognak tartom, ha testünket okkal-móddal edzük, egészségét neveljük, megtartjuk... e gyakorlatoknak erőseknek és megerőltetőknek kell lenniük; mind arra ki kell terjedniök, amit az ember testével csak végezhet." (Fekete József és Váradi József: Széchenyi vallomásai és tanításai. Budapest, 1926. 211.p.).

Mindezekre tisztelettel felhívom a régió szakembereinek figyelmét, mert felnövekvő ifjúságunk egészsége és edzettsége jövőnk, fejlődésünk kulcskérdése.

Vélemény és javaslat a saját tervezői tapasztalatok alapján

A több mint harminc éves regionális tervezői tapasztalataim alapján állíthatom, hogy eddig az egyetemek nagy általánosságban csak igen elvétve foglalkoztak a regionális tudományok gyakorlatban való hasznosíthatóságának megtanításával, az ilyen hivatást űző szakemberek képzésével. A kezdők zöme egyéni érdeklődésből került e pályára és a szakismeretek zömét menet közben sajátították el. Ezt tapasztalataim szerint legsikeresebben a közgazdász-gazdaságföldrajzos és a nagytérség szemlélettel is rendelkező építészek, városrendezők tudták megtenni. Tekintettel arra, hogy e témát hivatásszerűen művelők "piaca" eléggé behatárolt, ezért tényleges szakemberhiány csak ritkán adódott. A szakterület szerteágazó témakörei és az ezekhez megfelelő módszerek sokasága és gyorsuló változása, fejlődése következtében nem is baj, ha a tételes oktatás e téren csak a legszükségesebb ismeretek átadására korlátozódik.

Legfontosabbnak tartom a területi szemlélet, gondolkozásmód kialakítását, de ezt viszont minél szélesebb alapon, a hallgatók, a szakok minél tágabb körében, hogy a gyakorlatban előforduló problémákra minél többen - nem csak a "hivatásosak", hanem az "érintettek" köréből is - a megfelelő megoldásokat megtalálják.

Jelenleg a politikai közhangulat inkább az elkülönülésnek, mint a térségi együttműködésnek kedvez, pedig a közös érdekek az élet számtalan területén felmerülnek, megfogalmazódnak. Ezek képviselőit a legkülönbözőbb szakterületek is érvényre juttathatják, ezért a legkülönbözőbb fakultásokon célszerű e szemléletet az oktatásba integrálni. Ezt az integrálást elsősorban széles körű fakultatívitás mellett tudom elképzelni.

* Szakfőmérnök, vezető tervező (VÁTI, Budapest)

A fakultatívitás mellett nagyon fontosnak tartom az oktatás nyitottságát mind a hallgatók, mind az oktatás vonatkozásában. A hallgatóknak legyen lehetőségük e témába vágó előadásokat, gyakorlatokat más egyetemen is látogatni, az oktatóknak pedig minél szélesebb körben legyen módjuk vendégelőadóként más intézményekben is működni. Ez a hallgatói kör szélesítése mellett az erőforrásokkal való hatékonyabb gazdálkodást, a versenyhelyzet következtében a színvonal emelését eredményezheti.

Az egyetemi oktatás mellett legalább olyan fontosnak tartom a posztgraduális képzést. Ezt is jelentősen erősíteni kell. Saját tapasztalataim alapján is mondom, hogy itt a probléma orientált csoportfoglalkozás a legeredményesebb. Néhány évvel ezelőtt én is részt vettem egy ilyen egyhetes bentlakásos továbbképzésen, melynek eredményei minden körülmények között felülmúlta.

A COMITATUS Önkormányzati Szemle első éve - további terveink

Talán nagyképű címet adtam az előadásnak, a COMITATUS első száma ugyanis csak 1991. júliusában jelent meg. Maga a gondolat jóval több mint egy éves. Társadalomtudományi folyóirat alapításával már korábban is próbálkozott néhány kollégánk (erről a lap első száma az "elvetélt elképzelések" rovatban számolt be). Történetünk igazi előzményeihez 1990 szeptemberében az a forró őszi délután tartozik, amikor **Oláh Miklós** kezdeményezésére a Jelen Kutató Alapítvány felkérésére **Zongor Gáborral** hármásban (később Hudi József is csatlakozott) egy társadalomkutatási tervet kovácsoltunk - volna. Ebből a kezdeményből sarjadt egy **megyei társadalomkutató egyesület** gondolata, majd az "**országos megyekutató hálózat**" terve, s végül Vörösberényben 1991 májusában országos egyesületként alakult meg a **COMITATUS Társadalomkutató Egyesület**, s egyben a folyóirat-alapító döntés is ekkor született.

Az első számokhoz sikerült megnyerni íróként több megyei közgyűlési vezetőt, fiatal tudományos szakírót. Csak példaként néhány név: **Gyenesei István, Balogh László, Nikodémus Antal, Pálné Kovács Ilona**. Az első szám összeállításával így lényegében "kész tények elé állítottuk" a Megyei Önkormányzatok Országos Szövetségét, melynek közgyűlése elfogadva ajánlatunkat - ha nem is egyhangúan -, de nagy többséggel saját folyóirataként "vállalta fel" a COMITATUS Önkormányzati Szemlét. A COMITATUS abban a sorban szeretetne elhelyezkedni, melyet a VALÓSÁG, a Magyar Közigazgatás, a Tér és Társadalom, az ÖN-KOR-KÉP fémjelez, valahol a TÉT és a liberális havilap között. **Szándékosan nem vállal pártelkötelezettséget**, s bár a szerkesztőbizottságban KDNP, MSZP, SZDSZ, MDF szimpátiájú személyek is

* Irodavezető (Megyei Önkormányzat Közigazgatási és Informatikai Szolgáltató Iroda, Veszprém)

vannak, többségük független szakember. A kiválasztás alapja nem a politikai hovatartozás volt, hanem a megyei és a fővárosi közgyűlések képviseletén túl a **szakmai műhelyek** /MTA RKK, KSH, BKE és az alapító COMITATUS/, illetve a **tájegységek**, /Dunántúl, Alföld, Észak-Magyarország és főváros/ reprezentánsait igyekeztünk megnyerni. Már az egyesületi szerveződéskor világossá vált, hogy nagyszabású terveinkhez egy városban, megyében kevesen vagyunk, a megyével, a régióval **foglalkozó kutatók, szakemberek összefogására van szükség**. A területi kérdésekkel, a területfejlesztéssel foglalkozók olyan kevesen vannak, hogy **senkit sem szeretnénk kirekeszteni a folyóirat hasábjairól**.

A folyóirat elfogadottságát jelzi, hogy **egyre többen tisztelnek meg minket cikkeikkel, tanulmányaikkal**. /Köztük lapunk "konkurrenciájaként" említhető Magyar Közigazgatás és az ÖN-KOR-KÉP szerzői közül is néhányan./ Publikálnak nálunk a Belügyminisztérium, a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium vezető munkatársai, kormánypárti és ellenzéki szakértők, országgyűlési képviselők. Tervezünk interjút a Belügyminisztérium vezetőivel, a megyei művelődési központtal konferenciát "szerveztettünk" a parlamenti pártok részvételével a kultúra jövőjéről (ennek anyagát épp a márciusi számban közöltük), bőséggel "merítünk" a **Falukonferencia** és az **"Európába megy-e a megye?"** konferencia legérdekesebb előadásából is.

A lapban helyt adunk a megye szükségességét vitató írásoknak is, ép-púgy mint a megyepárti, illetve éppen ellenükben írott dokumentumoknak. Folyamatosan követjük az önkormányzatok harcát a vagyonért, a hatáskörökért és a döntési jogokért. **Tudományos és ismeretterjesztő funkciót egyaránt be szeretnénk tölteni**, minden számban legalább egy, de inkább több olyan anyagot kívánunk közölni, ami felkelti az olvasó érdeklődését. Lehetőséget kapnak a megyei szakemberek, hogy gondolataikat vizionálhassák, megyéjüket, szűkebb otthonukat bemutathassák. Minden üres felületet kihasználva **aforizmákkal, grafikákkal, fotókkal, térképekkel próbáljuk érdekesebbé tenni a lapot**. Szerencsére 1992-ben a terjedelem bővült, s a méret is a "komoly" folyóiratok felé közeledett.

A folyóirat hagyományos rovatai **"tanulmányok", a "műhely"**, de külön rovatot kaptak a **"megyei önkormányzatok"**, s a **"dokumentu-**

mok". A történelem kérdéseivel az "önkormányzati múlt", a társadalmi szerveződésekkel és a kultúra, az oktatás kérdéseivel a "civil társadalom" rovat foglalkozik. A nemzetközi tapasztalatokat a "kitekintés" rovatban közöljük. Új rovat indul "környezetvédelem és területfejlesztés" címen, s esetenként "forrásokat" is közlünk. (Terveink között pl. Hajnal István egyik tanulmánya is szerepel.) Szociológiai, szociográfiai, esettanulmány jellegű munkákat is közlünk, interjúkat készítünk. Tematikailag jogi, közgazdasági, történelmi, földrajzi, politikai és kulturális kérdésekkel egyaránt foglalkoztunk, de közlünk tanulmányt az egészségügy, a rendőrség, a kisebbségek problémáiról is.

Pályázatot hirdettünk és újra hirdetünk **tanulmányok**, a lap profiljába illeszkedő közölhető cikkek írására. Tervezünk tematikus számok összeállítását elsősorban konferenciákhoz, vitákhoz kapcsolva. Már kész az áprilisi számunk, melyben közöljük **Göncz Árpád** beszédét Zala megye jelképeinek avatásakor, **Horváth Gyula** írását az Alpok-Adria Munkaközösségről, **Csefkó Ferenc** tanulmányát a megyékről alkotott véleményekről. Befejezzük **Pálné Kovács Ilona** cikkének közlését a közép-szintű igazgatásról, elkezdjük közölni **Nagy Endre** kulcstanulmányát a "forradalom és a tőke koráról", valamint **Süli-Zakar István** írását publikáljuk a mezőgazdasági kisvállalkozások szociálgeográfiai hatásáról. Májusban első pályázatunk díjnyertes dolgozatai közül a megyei kórházak irányításáról, a megyei önkormányzatok lehetőségeiről, valamint a "tér-törvény" szükségességéről írottakat tervezzük közölni. Készül anyag a megyék és a megyei jogú városok pénzügyi helyzetéről, publikáljuk **Lados Mihály** írását a vidéki bankhálózat fejlődéséről. Várunk írásokat a tájegységek, a falvak problémáiról, folyamatosan közöljük az 1990. évi önkormányzati választásokról szóló írásokat, valamint a megyei szövetség kutatási tervébe illeszkedő "megyekép" - tanulmányokat. Várunk írásokat az önkormányzatok és a közoktatási törvény, az iskolák és a képviselőtestületek kapcsolatáról. (Ez utóbbihoz még bárki hozzászólhat, a téma, akár csak a többi, kimeríthetetlen.)

Arra kérem ezért az itt jelenlévő oktatókat és kutatókat, földrajzosaikat és "regionalistákat": **vegyék elő fiókjaikban meglapuló másutt még nem publikált, illetve a COMITATUS részére átdolgozható tanulmányaikat és küldjék el címünkre, a veszprémi megyeházára!** (Cím: Veszprém, Megyeháztér 5.)

A regionális politikai földrajz oktatása a közgazdász képzésben a JPTE Közgazdaságtudományi Karán

Az 1991/1992-es tanév ismét, de a korábbiakkal ellentétben alapvető reformot hozott az egyetemi oktatásban. Elindult az egyetemi közgazdász képzés kétlépcsős modellje. A struktúrában az ún. **alapképzés** (6 szemeszter) általános ismereteket nyújt míg a **szakképzés** (4 szemeszter) egy-egy szakterület mélyebb megismerését és elsajátítását teszi lehetővé.

A pécsi közgazdász képzés direkt módon megfogalmazott elsődleges célja nem a makro-, illetve elméleti jellegű és igényű (economics), hanem mikroszintű és üzleti irányultságú (business) képzés. A földrajzi oktatásnak kellett alkalmazkodnia a meghirdetett elvekhez és képzési igényekhez. Ebben az új struktúrában "rendszeridegenné vált" a korábban oktatott általános gazdasági földrajz és Magyarország gazdaságföldrajza. A politikai földrajz "tanszéki struktúráját" tekintve a Nemzetközi Gazdaságtan Tanszék részére, amely a megreformált tanszéki és intézeti rendszer után megfelel a tantárgy sajátosságainak.

A tantervi és tárgyi struktúrában a politikai földrajz az alapképzés során felvehető alternatív tárgyak közé került, a filozófiával, a politikatudománnyal, a kultúrtörténettel és a meghirdetett gazdaságtörténeti, közgazdaságtan-történeti, etikai, gazdaságjogi, számítástechnikai, stb. tanulmányokkal.

A regionális politikai földrajz oktatásának alapvető célja, hogy a leendő közgazdászok megismerkedjenek Magyarország és a magyar gazdaság szűkebb és tágabb környezetével, mozgástere politikai földrajzi sajátosságaival.

Az 1 féléves, heti 2 órás előadás keretében oktatott Európa politikai földrajza studium keretében áttekintő jelleggel elemezzük Európa erőfor-

* Tudományos főmunkatárs (MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézet, Pécs)

rás-földrajzát, Európa történetileg változó világ gazdasági és világpolitikai szerepét, és részletekbe menően foglalkozunk a történetileg változó Európa-elméletekkel, s a pan-mozgalmak és a paneurópai mozgalmak földrajzi problematikáival.

A kurzus meghatározó súlyú részét Európa jelenkori gazdasági, társadalmi és politikai viszonyainak politikai földrajzi elemzése és értékelése teszi ki. A jaltai rendszer "befagyasztott térstruktúrája" az elmúlt évben felbomlott, s a felbomlás alapvető változásokat okozott elsődlegesen Közép- és Kelet-Európában, de hosszabb távon nem hagyja érintetlenül Nyugat-Európát sem. A jövő közgazdászának egy a korábinál labilisabb és kevésbé kiszámítható európai és különösen Közép- és Kelet-európai "környezetre" kell felkészülnie.

Az új Európa tervei és korábbi víziói ma sok tekintetben megvalósulni látszanak (Európai Közösségek), sőt azt mondhatjuk, hogy a politikai-biztonsági struktúrák tekintetében egy Amero-Eurázsia kialakulásának vagyunk tanúi, így a Csendes-óceántól a Csendes-óceánig formálódik egy biztonsági együttműködési rend, amely sok áttételen keresztül jelentős hatással lesz a területen belüli gazdasági kapcsolatokra is. Valószínűleg alapvetően átalakul az európai intézményrendszer, s lényegesen változnak az európai integrációs törekvések is.

Az Európán belüli regionális elemzések legfontosabb célja annak feltárása és bemutatása, hogy az egyes térségek sajátosan elhatárolhatók a "belső fejlődés és belső történelem" alapján, de a legtöbb régió vezető hatalma nemcsak "belül" volt érdekelt, de Európa- vagy világpolitika orientált is lehetett. (Klasszikus példa e tekintetben a Brit-szigetek fejlődése, amely belső viszonyaiban a legtöbb tekintetben önmeghatározó volt, ugyanakkor európai és világpolitikai és hatalmi szerepvállalása rendkívül sajátos volt, illetve maradt mind a mai napig.)

A volt Szovjetunió fejlődése és sorsa is tanulságos a közgazdász számára, hatásaiban pedig régió-meghatározó jellegű. Ami ebben a térségben 1945 után lejátszódott az meghatározta a térség politikai, gazdasági és társadalmi struktúrájának alakulását. Egy szövetségi rendszer és egy világhatalom külső erőszakos beavatkozás nélkül omlott össze, számolta fel ténylegesen önmagát. A kelet-európai folyamatok rendkívül sok új lehetőséget biztosítanak a regionális politikai földrajzi téranalízis számá-

ra. Leendő közgazdászok szempontjából a rövid és hosszú távú kockázattertelkezés és minősítés érdemel figyelmet.

Közép-Európa politikai földrajza teszi ki az óraszám 1/3-át. Közép-Európa fogalma maga is rendkívül bonyolult politikai földrajzi kérdés, s a gazdasági és politikai kapcsolatok szempontjából az érdemel figyelmet, hogy a zökent államfejlődés miatt az egyes államok, népek, gazdaságok más-más időszakban érték el "teljesítőképességük és hatalmi állásuk csúcspontját", s ez eltérő jellegű és minőségű hivatástudatokat és szomszédságképeket alakított ki, s eltérő jellegű szerepkényszerekhez vezetett.

Közép-Európában egyszerre kellene megoldani a párhuzamos modernizálás, az együttélés civilizált, hosszú távú formáinak kialakítását, az egymás közötti és a külső kapcsolatok rendezését gazdasági, politikai és biztonságpolitikai tekintetben. A térség államai egyszerre versenyre és együttműködésre kényszerítettek, mindkét tekintetben meg kell találniuk a kölcsönösen elfogadható egyensúlyt. (Az Európai Közösségekkel kapcsolatos törekvésekben mindkét elem megfigyelhető.)

A kérdéskört részletekbe menően elemezzük Magyarország politikai, földrajzi fejlődésének és mai helyzetének értékelésekor. A belső fejlődés és a külső feltételek, meghatározottságok kölcsönhatásában formálódik mind rövid, mind pedig hosszú távon egy állam, illetve egy nemzetgazdaság mozgástera.

A studium elsődlegesen a nemzetközi kapcsolatok iránt érdeklődő hallgatók számára nyújt alapvetően új ismereteket. Emellett használható a kurzus anyaga a külkereskedelmi tervekkel rendelkező hallgatók számára, s kimondva - kimondatlanul a politikai pályára készülő hallgatók számára nyújtja talán a hosszabb távon leginkább hasznos ismereteket, szemléleti alapokat.

A regionális politikai földrajzi téranalízis eredményei tudatosabbá és hatékonyabbá tehetik a későbbi tervező munkát. Elsődlegesen a hosszabb távú, stratégiai döntések előkészítésében, megalapozásában lehet e technikának, ismeretanyagának jelentős szerepe.

*Jáki Katalin**

Egy régiós kísérlet indulása

Az 1991-92-es tanévben Győr központtal indult meg egy kutatási program három megye - Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom és Vas Megyei Pedagógiai Intézetek - megállapodása alapján "Regionális Pedagógiai Fejlesztési Központ" néven. A kutatási programot az MKM támogatja. Jelentős vállalkozás ez a kísérlet, hiszen másutt a Pedagógiai Intézetek ugyan megmaradtak, de a szaktanácsadói hálózatot megszüntették, vagy alig-alig működtetik. Ez a tény az oktatásban nagy károkat okozhat, hiszen a pedagógusok elbizonytalanodnak, szakmai fejlődésük nehezen biztosítható.

Furcsa ellentmondó állapot alakul ki pont akkor, amikor a hosszabb ideje ígért és több változatban közzétett új oktatási törvény és a Nemzeti Alaptanterv bevezetése előtt állunk. Mikor az egész magyar alsó- és középszintű oktatási rendszer megreformálása várható sok szempontból. Megváltozik az iskolaszervezet, már folynak a 6 + 6 osztályos és 8 osztályos gimnáziumokban a kísérletek. Egyre többen foglalkoznak a vizsgarendszer kialakításával, bevezetésével. Nem eldöntött kérdés, hogy mikor és hányszor méri a tanulás folyamán a diákok tudását. Csupán néhány, minden pedagógust érintő és érdeklő kérdést említettem azért, hogy milyen fontos lenne a tanárok mindennapi munkáját sokkal hatékonyabban segíteni. Ezt próbálja megvalósítani a három megye közös munkával. A kísérlet lehetővé teszi, hogy e régióban a megyei Pedagógiai Intézetekben a szaktanácsadói hálózat megmaradhatott, és egyben az intézetek munkáját összehangolva jelentős fejlesztésbe kezdhetek. A munka többirányban kezdődött meg. 1991. szeptemberétől dolgoznak a régióban azok a tantárgyi és pedagógiai szakértők, akik pályázat útján nyerték el megbízásukat. A szakértők feladata sokszínű.

* Regionális tanácsadó, szakfelügyelő (Megyei Pedagógiai Intézet, Győr)

A fejlesztő-alkotó pedagógusok, illetőleg szakmai műhelyek felkutatása, eredményeik terjesztése minél szélesebb körben.

Számítógépes információs rendszer kialakítása.

Jelenleg hatalmas mennyiségű adatbázisra lenne szüksége minden kollégának. A legkülönbözőbb programok, módszerek, feladatlapok, a megnövekedett ismeretanyag egyre jobban szükségessé teszi egy számítógépes adatbank kialakítását. Ha egy ilyen rendszert nem tudunk létrehozni pedagógiai fejlesztő munkánk lelassul, nem tudunk eleget tenni az elvárásoknak.

A számítógépes rendszer központja Győrött van, hozzá közvetlenül csatlakozik a tatabányai és szombathelyi alközpont. A hálózathoz a régióól azon iskolák csatlakozhatnak, ahol IBM kompatibilis számítógép van egy hozzátartozó modemmel, illetőleg megfelelő telefontal rendelkeznek.

A számítógépes adatbank a tervek szerint a következő adatokat fogja tartalmazni:

- a) statisztikai jellegű adatok
- b) szakmai információkat (különböző programok, iskolafejlesztések, helyi tantervek, mérőeszközök, szemléltetőeszközök, legújabb szakirodalom jegyzéke, stb.).

A hálózathoz csatlakozó iskolák, szakértők, stb. kapnak egy-egy képletbeli "postaládát" és a rendszerhez kapcsolódó személyek elhelyezhetnek különböző információkat. A betáplált adatokat ezt követően bármikor lekérheti a "postaláda tulajdonosa". Így nem kell levelezni egymással, gyorsan lehet üzeneteket, adatokat, információkat eljuttatni az egyes megyékben működő alközpontokba, iskolákba. Nem szükséges egy-egy taneszköz, szakirodalom után kutatni hosszabb ideig, hanem a számítógép segítségével gyorsan megtudható mikor és hol jelent meg, hogyan juthatunk hozzá. A rendszer arra is jó, hogy az egyes iskolák a központnak statisztikai adatokat szolgáltatassanak, vagy akár kérjenek le maguknak.

A rendszer nyitott, mivel bárki helyezhet el rajta információkat. Nem csupán a szakértők táplálhatnak be adatokat, hanem a fejlesztő, kutató tanárok is. Így juthatunk hozzá többféle tantervhez, vagy tanmenetekhez, mérőlapokhoz, fejlesztő iskolák listájához, vagy megtudhatjuk, hogy melyik kolléga milyen téma fejlesztésével foglalkozik. A betáplált kísérleti anyagok nyilvánosak lesznek, bárki kipróbálhatja és véleményezheti. Ez majdan megkönnyítheti a tanárok munkáját, mert gyorsan juthat kipróbált, bevált feladatsorokhoz, egyes témák szakirodalmához, stb.

Az adatbank tartalmazni fog titkos adatokat is, melyek védettek lesznek, (pl. iskolai jelentések az elvégzett felmérésekkel kapcsolatosan, vizsgafeladatok, stb.) ehhez nem férhet hozzá bárki. Az információs rendszer kiépítése nagy feladat és fontos, hogy minél több iskola, intézmény kapcsolódjon a rendszerhez, hiszen akkor töltheti be igazán feladatát. Lassú, türelmes munka eredménye lesz az adatbank kiépítése, de megéri mert nagymértékben előreviheti a régió oktatási intézményeinek munkáját, és mivel, az országban elsőként itt történik meg egy ilyen adatbank kiépítése, később példaértékű lehet.

A régió munkájának megszervezése sokoldalú kapcsolatrendszer megteremtését követeli meg. Részben a régióban működő pl. tantárgyi szakértő együttműködik a megyékben dolgozó megyei és "listás" szakértőkkel (egy-egy feladatra kéri fel az iskolákból érkező megrendelések alapján). Kapcsolatban áll a szaktanárokkal, és a különböző helyi műhelyekkel, kísérletező kollégákkal.

A kapcsolattartás szempontjából nagyon fontos az egyes kutató intézetekkel, illetőleg az egyetemekkel és főiskolákkal intenzív együttműködést kialakítani, hiszen a tudomány legújabb eredményeit csak így ismerhetik meg a tanárok, továbbképzésük így biztosítható. Ez a kapcsolatrendszer jelentheti azt is, hogy akik ambíciót éreznek magukban, bekapcsolódhatnak kutatási programokba is.

További előnye a régióban folyó munkának, hogy a továbbképzéseket intenzívebben, hatékonyabban és gazdaságosabban lehet megszervezni, hiszen az anyagi erőforrásokat ebben a formában jobban lehet koncentrálni. Több szaktanár tud résztvenni egy-egy előadáson, konferencián, szakmai kiránduláson, komplex tanfolyamon, nyári akadémián. Ezt

kihasználva e térség pedagógusai könnyebben hozzájuthatnak a legújabb módszertani, szaktudományi ismeretekhez. Több írásos segédanyagot, alternatív tankönyvet, stb. tudnak megjelentetni és ezáltal már nem csupán az észak-dunántúli régió tanárai jutnak új anyagokhoz, hanem számtalan esetben az egész országban hozzáférhetővé válik az itt elkészült és menedzselt kiadvány.

Fontos feladata a kísérletben résztvevő szakértőknek a most kidolgozás alatt álló új dokumentumok ismerete, azok terjesztése és értelmezésének elősegítése, illetőleg tantervi változatok kidolgozása vagy bírálata. Alternatív tankönyvek készítése, az új vizsgarendszer kialakítása vagy annak kipróbálásában való részvétel, majdan vizsgaközpont kialakítása.

A regionális szakértőnek feladata különböző témákban publikálni és az egyes médiákkal kontaktust teremteni, hogy minél szélesebb körben tudja közreadni a tantárgyával kapcsolatos ismereteket, eredményeket.

Végül távolabbi célként a regionális szakértő feladata lesz megszervezni e térségben a határokon túli - ausztriai és szlovákiai - pedagógusokkal, illetőleg társintézményekkel a kapcsolatokat, különböző szakmai fórumokon biztosítani a hazai, illetőleg a szomszédos területeken folyó munka bemutatását.

Irodalom

- Németh M.:** Egy szolgáltató-fejlesztő intézet kialakítása. Hogyan tovább? 1991. 1. sz. 2. o.
- Környei L.:** A regionális szakértői hálózat információs rendszere. Hogyan tovább? 1991. 4. sz. 18. o.

*Timár Judit**

Regionális tudományok és az általános szakemberképzés

A regionális tudományok felsőoktatásba való integrálását a konferencia eddigi előadói önálló egyetemi diszciplína, szakirány keretein belül vélik megvalósíthatónak. A közös gondolkodás elsősorban arra irányul, hogy minél tökéletesebb oktatási programok szülessenek a településgazdász-, településmérnök-, terület- és településfejlesztő szakgeográfus-képzés szolgálatában.

A térszemlélet hiánya azonban nem pótolható egy alapos, ugyanakkor azonban szűkkörű szakemberképzéssel. Mint azt már Illés Iván és Kőszegfalvi György is említette: településgazdálkodásról, regionalitásról a társadalom sokkal szélesebb rétegeinek kellene ismeretekkel rendelkeznie. Orvosok, állatorvosok, pedagógusok, stb. egész sora került be az újonnan megválasztott önkormányzatokba. Helyi érdekek képviselője, helyi politika megfogalmazása azonban egyfajta lokalitást érvényesít, ami elképzelhetetlen a társadalmi viszonyok, térfolyamatok tágabb összefüggéseinek ismerete nélkül. Még tovább gondolva: bármely városi, falusi lakosból épp attól lesz polgár, hogy megalapozott tudás birtokában igyekszik befolyásolni az őt is érintő döntéseket. Az egyenlőtlen területi fejlődés, vagy pl. az urbanizáció elméleteiről, a termelésen túl az életkörülmények és életmód konkrét területi különbségeiről, a helyi társadalom szerveződéséről és annak a makrotársadalomhoz való viszonyáról, stb. azonban a középiskola nem nyújt rendszerezett ismereteket. Ezért azoknak legalább a felsőfokú képzésben helyet kellene kapniuk. Nem is beszélve arról, hogy főiskolai, egyetemi diplomával rendelkezők számára nemcsak az értelmiségi léthez, de saját szakmájuk műveléséhez is elengedhetetlenek bizonyos társadalomtudományi ismeretek.

Az interdiszciplinaritás megvalósítása természetesen több úton is elképzelhető. Nyilván pl. a szociológia keretein belül is szó eshet regiona-

* Tudományos munkatárs, (MTA RKK Alföld Kutatócsoport, Békéscsaba)

litásról. Maga a térben való gondolkodás azonban olyan megközelítési módot jelent, melynek segítségével nem különböző tudományágakat, hanem az ezek által vizsgált néhány fontos témakört lehet logikus egységbe rendezve tanítani. Erre tettünk kísérletet a Békéscsabai Tanítóképző Főiskolán, ahol egy "Település- és társadalomismeretek" című tantárgy került bevezetésre. Ez egyelőre egy, később valószínűleg két féléves oktatási programot jelent.

Abból kiindulva, hogy a település színtere, kerete s ugyanakkor eredménye is a teljes társadalmi tevékenységnek, szerves összefüggésben tárgyalhatók olyan témák, mint:

- a makrotársadalom szerveződése, integráció, társadalmi mobilitás;
- a makro- és a helyi társadalom kapcsolata;
- a társadalmi alafunkciók (munka, lakás, szolgáltatás-ellátás, képzéskultúra, közlekedés-kommunikáció, üdülés, közösségben élés) és azok térbeli rendszere, valamint az adott társadalom szükségleteihez való viszonya;
- természeti és épített környezet s ezek tértől, időtől, társadalomtól függő alakulása;
- életkörülmények, életmód és ezek területi különbségei;
- a településhálózat átalakulása, urbanizáció;
- település- és társadalompolitika.

Lévéen, hogy jelen esetben tanárképzésről van szó, természetesen különös hangsúlyt kap a gyermek-család-iskola kapcsolat, a képzéskultúra területi különbségei, stb. A szomszédos országokból érkező magyar hallgatók csoportjában nagyobb igény jelentkezett néprajzi ismeretek elsajátítására, ami ebbe a rendszerbe minden további nélkül beilleszthető.

Nyilvánvaló, hogy más jellegű szakemberképzés esetén más témaköröket szükséges kiemelni.

Egy bizonyos: regionális tudományok segítségével alapvető társadalomismereteket lehet tanítani, s a ma még olyannyira hiányzó térszemléltre nevelni.

Körmendy János*

Körmendy János Győr-Moson-Sopron megye főépítésze vagyok. Először is kapcsolódni szeretnék Bánlaky és Zichy urak előadásához. Az általuk ismertett oktatási módszert, tehát a szabad-beszélgetéses oktatás-okulást, a tagok által választott témákat, az oktatógazda és meghívott előadó rendszerét én végigcsináltam a Magyar Urbanisztikai Társaság és a Műszaki egyetem Továbbképző Intézet közös szervezésében Vidor Ferenc vezetésével működött tanfolyamban, s tényleg csak üdvözölni lehet. Külön öröm számomra, vidéki számára, hogy ezt a fajta képzést régióként kívánják megszervezni, s úgy, hogy egy-egy konkrét térség vagy településcsoport konkrét területfejlesztésének szolgálatába álljon, annak leglényegesebb területfejlesztő erejét - szellemi potenciáját - fejlesztve.

Kérem, hogy e téren vegyék át az eddigi tapasztalatokat, s kívánom, hogy találjanak olyan embereket, akikkel ez a részemről nagyon hasznosnak tartott oktatási forma megvalósítható.

Másodszor az általában főiskolákon folytatott települési szakemberképzéshez szeretnék néhány gondolatot hozzátenni.

Véleményem szerint, a főiskolákon kevésbé kellene tervezők képzésére törekedni, sokkal jobbnak, hasznosabbnak, a területi munka felértékelődését segítőbbnek gondolom a település-üzemeltető képzést. A nagy különbség, hogy egy-egy kivételtől eltekintve - a tervező általában kívülről közelít a településhez, a település életéhez, amíg az üzemeltető belülről. Ehhez a képzéshez javaslom alapvető szemlélet - megfogalmazásának a település menager helyett a településgazda fogalmat használni, annál is inkább, hisz a "gazda" és az ő portája összetartozó fogalmak s így a területiség is könnyebben érthetővé válik.

E témához még egy gondolat töredék, hogy ahol a településgazdákat képezik, a morál, a közösségi felelősség "oktatása", sugalmazása elengedhetetlen, alapvető feladata az oktatóknak.

Harmadszor, s utoljára egy többek által említett aktuális témára szeretnék kitérni, s ez a ma dolgozó elsőfokú építési hatósági emberek to-

* Megyei főépítész (Győr-Moson-Sopron Megyei Önkormányzat Hivatala, Győr)

vábbképzése. Mint ismeretes, a január végén napvilágot látott 25/92 Korm. rendelet az elsőfokú építési hatósági munkát felsőfokú végzettséghez köti. (Szerintem nagyon helyesen.). Ezzel a végzettséggel legkésőbb öt év múlva kell rendelkezni. Sajnos az általában technikus végzettségű, továbbképzést vállaló, de vidéki családos emberek tanítására az elmúlt két napban nagyon kevés ötletet hallottam, holott ez egy nagyon konkrét, lehetőleg már szeptemberben kielégítendő igény. Természetesen a célhoz kellene biztosítani a tantárgyakat, és az oktatási időt.

Kérem Önöket, az oktatásért felelősöket, s tenni tudókat, hogy erre készüljenek fel.

*Kőszegfalvi György**

Mindenekelőtt köszönet és elismerés a tanácskozást rendező szervezeteknek, intézményeknek, ezt a munkát felvállaló kollégáknak. Régóta aktuális a különböző felsőoktatási intézményekben dolgozó regionális szakemberek találkozájának megrendezése, vélemény- és tapasztalatcseréjük feltételeinek megteremtése, szervezett keretek között.

A földrajzi tanszékek, a Közgazdaságtudományi Egyetem és a Budapesti Műszaki Egyetem regionális témakörben folyó oktatási munkája ösztönözte a Kertészeti Egyetem illetékes szakembereit a hatvanas évek második felétől kezdődően, a tájrendezéshez kapcsolódóan, átfogó területi-, regionális ismeretek oktatására. Tapasztalataim alapján - melyet meghívott külső oktatási működésem során több, mint két évtized alatt szereztem - szeretnék jelen tanácskozáson néhány gondolatot elmondani, javaslatot tenni.

A korszerű, új, előremutató, a XXI. század elején alkalmazható regionális szakismeretek közreadása, oktatása mellett döntő tennivalónk a területi/regionális szemlélet erősítése. Ez is korunk egyik kihívásának tekinthető. Sajnos a mai helyzetre az jellemző, hogy a területi/regionális szemlélet a perifériára szorult. A regionális/területi ismeretek oktatásával el kell érni, hogy ez a szemlélet átfogóan/átfogóbban érvényesüljön, legyen kisugárzó hatása, ereje. Ez elvi, szemléleti, módszertani, didaktikai, ha úgy tetszik pszichológiai kérdés is. Arra kell törekedni, hogy a társadalom mind szélesebb körben ismerje fel: a regionális szemlélet hiánya, a regionális kapcsolatok, összefüggések fel, illetve el nem ismerése negatív következményeivel, hatásával nagy veszteségforrás.

Kívánatos és hasznos lenne a különböző oktatási programok lehetséges összehangolása. Ugyanez vonatkozik a szakirodalom - az intézmények anyagi nehézségei kapcsán különösen az időszakos kiadványok, folyóiratok - rendszeres és kölcsönös cseréjére. Szorosabb kapcsolatra lenne szükség a regionális témákkal foglalkozó kutatási-, műszaki fejlesztési programok és az ez irányú oktatási programok között. Ennek révén

* Címzetes egyetemi tanár, igazgatóhelyettes (VÁTI, Budapest)

jobban biztosítható a kutatási eredmények gyorsabb hasznosulása az oktatás területén is. Célszerű lenne gondolni más, felsőfokú oktatási intézmények bevonására a regionális ismeretek közreadása, oktatása érdekében (például jogászok, orvosok, főként közegészségügyi szakemberek esetében).

Rendszeres információkra lenne szükség egymásról, munkánkról. Ennek érdekében hasznos lenne, ankétok, konferenciák, szimposiumok rendszeres szervezése. Javaslatként fogalmazódik meg az oktatók, hallgatók cseréje, különösen a hazánkkal szomszédos országok felsőoktatási intézményei között.

Gondolni kell az ilyen ismeretekkel felvértezett szakemberek tudásanyagának, tapasztalatainak megfelelő felhasználására, különösen a pályakezdekők elhelyezkedésére. Ennek kapcsán arra is szükség van, hogy a számba jöhető munkahelyeken tudjanak arról, hol és milyen jellegű regionális oktatás folyik, milyen irányú képzést kapnak az egyes intézményekben tanuló hallgatók, tudásuk, ismereteik milyen területen használhatóak.

Nincs most lehetőségem arra, hogy a településtudomány, a városrendezés és a regionális tudományok kapcsolataival foglalkozzam. Ez a kérdéskör önálló téma, mely külön vita tárgya. Szakmai ismereteim, négy évtizedes tapasztalataim alapján az a véleményem, hogy mereven aligha választhatók el egymástól a regionális tudományok és a településtudomány. A hangsúly a közöttük érvényesítendő kapcsolatokon van. Kutatásaim során sokat foglalkoztam a településrendszer strukturális változásának sajátosságaival. E munka kapcsán gyűjtött ismeretek, tapasztalatok a települési és regionális szintű megközelítés szoros, elválaszthatatlan jellegét tanúsítják. Erről győzhet meg Illés Iván azon megállapítása, mely a "mikroszintű regionalitás" kiemelt fontosságát hangsúlyozta. Az Akadémia 1951-ben alakult Településtudományi Bizottsága működésének első lépésétől integráltan helyezte és kezeli a regionalitás problémakörét a településekkel való foglalkozás keretében, a településtudomány művelésében. Hazánk földrajzi helyzete, adottságai indokolják, hogy a település és regionális problematika egymással szoros kapcsolatban, összefüggésben, ne pedig egymástól merev elválasztásban érvényesüljön.

Zárszó

1. A konferencián a több mint 70 résztvevőtől közel 40 korreferátum és hozzászólás hangzott el, szinte az összes, a témával foglalkozó, vagy azt valamilyen formában érintő intézmény képviseltette magát és ismertette elképzeléseit.

2. A regionális tudomány multidiszciplináris jellege a tanácskozáson érvényesült, nemcsak a résztvevők és azok sokoldalú véleményében, hanem egymás tudományágainak igénylésében, azok megállapításainak, közelítési módjainak elfogadásában, sőt azok alkalmazásában is az oktatásban.

3. Az ország számos felsőoktatási intézményében megindult a regionális tudományok diszciplináinak oktatása, azokhoz kapcsolódó oktatási programok kidolgozása. Már vannak további konkrét elképzelések egy-egy, éppen az adott intézmény jellegéhez kapcsolódó regionális ismereteknek a képzési rendszerbe történő beépítésére.

4. Az oktatási programokhoz ma még kevés tapasztalattal rendelkeztek a résztvevők, csupán egy-egy intézményben működő graduális és posztgraduális oktatás nyújthat némi információt a tudományterület képzési rendszeréhez, azonban még időre van szükség ezek átfogó értékeléséhez.

5. A regionális tudományok több alkotó diszciplinájának alapirodalma magyar nyelven nem található meg, illetve nehezen érhető el az összefoglaló igényű szakkönyvek. Néhány intézmény tervezi, hogy kézikönyveket állít össze, ebben célszerű lenne a szakmai koordináció, a tematikák egybevetése, illetve a szakmai erők koncentrálása, egyesítése.

6. Ugyancsak igényként fogalmazódott meg, hogy a témakör oktatói és kutatói, valamint azok intézményei rendszeresen találkozzanak, tapasztalatok, ismeretek cseréjére, illetve az oktatási programok egybevetésére, esetlegesen közösen kidolgozására. A konferencia szervezői vál-

lalták, hogy két évente megrendezik a regionális tudományok felsőoktatásban érdekelt oktatók-kutatók találkozóját. Tapasztalatot szerezve ezen rendezvény hiányosságaiból, nagyobb teret biztosítunk a következőkben a szakmai vitáknak, véleménycseréknek.

7. Az MTA Regionális Kutatások Központja vállalja, hogy a Széchenyi István Műszaki Főiskolán működő Regionális- és Településgazdaságtan Tanszékén összegyűjti és rendszerezi a regionális tudományokra irányuló képzési programokat, tankönyveket, oktatási anyagokat, dokumentumokat és mindezekről az érintett felsőoktatási intézményeknek rendszeresen információt nyújt. Ezen tervezett tájékoztatási és információs központ törekszik nemzetközi kapcsolatok kiépítésére is, hogy külföldi tananyagok is felhasználhatók legyenek a hazai oktatásban.

8. Az MTA Regionális Kutatások Központja, mint a hazai regionális tudományok akadémiai bázisintézete vállalja, hogy néhány szakmai alapmunka összeállítását és fordítását koordinálja, ehhez pénzügyi forrásokat tár fel. Elsőként a Központ a Regionális gazdaságtan kézikönyv összeállítását indítja meg a Regionális- és Településgazdaságtan Tanszék gondozásában.

9. A regionális tudományok intézményeinek megerősítése és újraillesztése is szükséges az elkövetkező időben. Tovább kell növelni a Magyar Tudományos Akadémián belül ezen témákért felelős bizottságok kapcsolatát és szerepét. Célszerű lenne a kialakuló Atheneum Bizottságban önálló, az egyetemek és kutatóintézetek minősített oktató-kutatóira épülő Regionális Tudományok Bizottságát létrehozni. Ugyanakkor ösztönözni kell a szakmai társaságok megújítását (pl. az RSA Magyar Tagozat), illetve szükség szerint újabb létrehozását.

10. A konferencia anyagát közreadó kötetet célszerű lesz megküldeni a jelentősebb területi szervezeteknek, önkormányzatoknak, hogy bővebb információik legyenek a megindult kezdeményezésekről.

11. A tanácskozás kiváló szervezéséért és zavartalan lebonyolításáért köszönetét tolmácsolta Lados Mihálynak és Komka Lászlónénak, valamint a MTA RKK-SZIMF Regionális- és Településgazdaságtan Tanszékének.

**Területi szemlélet a
közgazdaságtudományban, avagy van-
e regionális gazdaságtan
Magyarországon?**

(1990. május 30.)

A tanácskozást az
MTA Regionális Kutatások Központja
Észak-dunántúli Osztálya szervezte

Közgazdasági szemlélet a magyar területi kutatásokban (Gondolatok a területi gazdaságtan létéről, megnyilvánulásairól)

A területi kutatások tematikája elméletileg rendkívül széles, hiszen azok a területi szerkezet megismerését, összefüggéseinek feltárását tűzik ki célul. A területi szerkezet kapcsolatai, annak jellegéből, felépítéséből következően részben természeti-ökológiai, részben műszaki-fizikai, részben társadalmi, részben pedig gazdasági típusúak, így vizsgálata multi-diszciplináris közelítést kíván. Ez a követelmény annyiban érvényesül, hogy a kutatásban érdekeltek és abba bekapcsolódnak a földrajztudomány mellett a műszaki és egyes társadalomtudományok is. Az eltérő tudományágak szerinti közelítéskor a kutató természetesen a területi szerkezet megfelelő kapcsolatrendszerét helyezi vizsgálata középpontjába, többnyire azonban nem állhat meg a szakma szerint adekvált összefüggések határánál, hanem többé-kevésbé szükségszerűen áttér más szférákba. A műszaki tudomány szemléletét, módszereit alkalmazó vizsgálat pl. nem korlátozódhat kizárólag a területi szerkezet fizikai kapcsolataira, hanem - mivel integráns képződmény tanulmányozásáról van szó - igénybe kell vennie társadalomtudományi, földrajztudományi, stb. kategóriákat is. Ugyanez áll a földrajzi, társadalomtudományi közelítésre. Ezekből következően a területi szerkezet - egy-egy téma keretében történő - vizsgálata gyakran interdiszciplináris jellegű. (20.)

Az a követelmény, miszerint a területi szerkezetet minden lényeges és típusában eltérő kapcsolatrendszer szerint indokolt feltárni, a gyakorlatban nem úgy valósul meg, hogy a kutatási témák tudományilag homogén csoportokat alkotnak, hanem témánként integrálják a típusában eltérő szemléletet, módszereket. Ez természetesen nem jelenti azt sem, hogy minden témán valami vegyes konformitás uralkodik el, vagyis azokban

* Egyetemi tanár (ELTE, Budapest)

hasonló arányban elegyednek a különböző szemléletek, módszerek. A hasznosítási cél meghatározza - a témaválasztás mellett - a feldolgozás szempontjait, módszereit is, ami elhatároló jellegű a tudományos profil tekintetében. Ezzel együtt gyakran nehéz megállapítani egy adott témáról, hogy az milyen típusú kutatás, azért is, mert az egyes - gyakran használt - módszerek nem rendelkeznek kizárólag egy tudományhoz.

Amikor tehát azt kívánjuk feltárni, hogy a területi kutatásokban mi-ként van jelen a közgazdasági szemlélet, mindenekelőtt meg kell határozni e szemlélet ismertető jegyeit, konkrét megnyilvánulási formáit. A közgazdasági típusú és hasznosítású kutatások elsődlegesen a területi szerkezet gazdasági szférájára irányulnak, az abban megnyilvánuló jelenségeket, folyamatokat tárják fel, közgazdasági kategóriák, mint (termelési) érték, jövedelem, ár, stb. alkalmazásával. A közgazdasági szemlélet kritériumai közé kell sorolni továbbá az említett kategóriák által jellemzett jelenségek és folyamatok mennyiségi kifejezését, mérését is. A kvantifikáció, különösen a közgazdasági szférában a tudományosság egyik legfontosabb ismérve, ugyanakkor azt más társadalomtudományok sem nélkülözhetik. Más oldalról a mérés vagy a tematikai modellek alkalmazása adott kutatás során még nem szükségszerűen fejez ki közgazdasági szemléletet, csak akkor, ha az az említett gazdasági kategóriák alkalmazásával történik. Így pl. valamely terület vagy térségcsoport gazdasági makrostruktúrája elméletileg kifejezhető (kvantifikálható) a foglalkoztatottak létszáma, a termelési érték, stb. alapján. Az első eset nem, a második viszont közgazdasági kategóriát jelent, jóllehet ez a különbség - a kutatási felfogástól függően - lehet pusztán technikai jellegű, a következtetések szempontjából indifferens. A közgazdasági típusú kutatások többségében - részint az adatbázis sajátosságai következtében - szükség van nem gazdasági jellegű információkra is. A gyakorlat a különböző módszerek keveredését mutatja. Egyfelől tehát meg kell különböztetni azokat az eseteket, amikor valamely közgazdasági kategória a kutatásban variábilis elemként szerepel, nem pedig a területi szerkezet gazdasági szférájának (mélyebb) megismerése érdekében, másfelől azon kutatásokat is, amelyekben a gazdasági tér feltárása nem kizárólag közgazdasági kategóriák alapján történik.

További kérdés, hogy mi a közgazdasági szemlélet kutatásbeli megjelenésének és a regionális gazdaságtannak, mint tudományos diszciplíná-

nak a viszonya. Abból indulhatunk ki, hogy a regionális gazdaságtan azt vizsgálja, miként érvényesülnek térben a gazdaság általános törvényszerűségei, melyek a térben létező gazdaság mozgástörvényei (33). Ebből következik, hogy a közgazdasági kategóriákkal való operálás a területi kutatások egy csoportjában nem jelenti azt, hogy a regionális gazdaságtant, mint tudományágat művelik is. Az utóbbihoz - egyebek között - az szükséges, hogy a témaválasztás kiterjedjen a területi szerkezet gazdasági vetületében zajló mozgásfolyamatok mélyebb vizsgálatára, a törvényszerű összefüggések feltárására. Nem elégséges tehát, ha alkalmazott kutatásként kapcsolódnak a közvetlen felhasználási szükségletekhez, vizsgálják a felszíni gazdasági folyamatokat, hanem a témakör alapkutatás jellegű, folyamatos művelése szükséges, amihez meghatározott tudományos szervezettség is tartozik (intézmény, a szakértelem kritikus tömege, finanszírozás, stb.).

A közgazdasági szemlélet megjelenését a területi kutatásokban és ehhez kapcsolódva a regionális gazdaságtan magyarországi helyzetét kb. negyedszázadra visszamenően kísérlem meg felvázolni. Az irodalomjegyzékben felsorolt, nem túlzottan nagy számú kutatási munkákból (témafeldolgozásból, eredményekből) indultam ki. A feladat buktatóit a bevezető gondolatok is jelzik (mint a fogalmak értelmezéséből adódó nehézségek, a lehetséges felfogásbeli eltérések, a különböző tudományi szemléletek és módszerek keveredése, stb.). A munka a teljességet korántsem tükrözi, ehelyett a területi kutatások néhány eszmei vonulatát mutatja be, azok két nagy csoportja szerint.

1. Közgazdasági szemlélet a regionális reálfolyamatok kutatásában

Az értékelés alapjául olyan kutatási munkát célszerű kiválasztani, amelyek egészére jellemző a közgazdasági szemlélet. Ha eltekintünk azon kutatásoktól, amelyekben egy-egy közgazdasági kategória - akár tudatosan, akár véletlenszerűen - felbukkan, akkor jelentősen szűkítjük a vizsgálat körét, bár ilyen megszorítás mellett sem törekedhetünk teljességre. A témaválasztás- és feldolgozás szűkebb körében ugyanakkor meghatározott "vonulatok" (irányzatok) fedezhetők fel. Elemzésünk tárgyát így kezelve természetesen fenyeget az a veszély, hogy az adott csoportosítás bizo-

nyos határig szubjektív jellegű és a szerzőtől eltérő közelítés alapján vitatható, jóllehet nincs mindig lehetőség meggyőző alternatív csoportosításra. Más oldalról viszont az irányzatok elfogadható vázolója és jellemzése bizonyos fokig pótolhatja a teljeskörűség mellőzéséből adódó hiányokat.

A vizsgált negyedszázad kutatásainak (témaválasztás szempontjából) egyik jellemző vonulatát az elméleti és részben módszertani munkák jelölik ki. Közéjük célszerűen azok sorolhatók, amelyek a területi összefüggéseket nem az elsődleges jelenségek szintjén, hanem magasabb absztrakciós fokon vizsgálják, illetve elemzési módszerek szerkesztésére, leírására, alkalmazásuk körvonalazására törekuszenek. Határesetet képeznek azon munkák, amelyekben közel azonos arányú az elméleti-módszertani és gyakorlati jelleg, bár ezek két vagy több irányzathoz tartozó kutatásokként is felfoghatók.

A gazdaságirányítás 1968. évi reformjának előkészítő időszakában általában nőtt az igény a gazdaságpolitika tudományos megalapozására, így a területi kutatások közül különösen azok iránt, amelyek kapcsolódtak a népgazdasági tervezéshez. Részben a fejlett gazdaságok tudományos tapasztalatainak ("regional science") szerény mértékű behatolása, részben a hazai gazdaságpolitika növekedésorientált magatartása igényelte a regionális elmélet és módszerek gyors és egyelőre vázlatos áttekintését, elsősorban olyan kategóriák felvetését, körvonalazását, mint a területi kiegyenlítődés és a regionális egyensúly, a gazdaság térbeli koncentrációja, diszperziója és integrálódása, továbbá a legismertebb modellek, módszerek (regionális input-output, két és többszintű modellek, stb.) megnevezését (38.). Az évtizeden belül azonban a nemzetközi eredmények széles körű áttekintése és a gyarapodó hazai kísérletek és tapasztalatok felhasználásával elkészült a regionális gazdaságban mindeddig legteljesebb módszertani kézikönyve (33.), ami az elmélet szempontjából is jelentős továbblépést jelentett. Az évtized végéig a módszertani kérdések vizsgálatának viszonylagos túlsúlyát figyelhetjük meg (47.).

Az elméleti-módszertani kutatásokban - az alkalmazott kategóriák jellegén, stb. túl - a közgazdasági szemlélet elsősorban úgy nyilvánul meg, hogy az említett munkák a gazdasági tér definiálására, a bennük érvényesülő törvényszerűségek és mozgásszabályok meghatározására kon-

centrálnek. Az 1970-es évek végi, 80-as évek eleji időszakban az elméleti kutatások olyan szemléleti-tematikai bővülése tapasztalható, ami a gazdasági teret más térbeli képződményekkel összefüggésben teszi elemzés tárgyává. Ezek a vizsgálatok elsősorban a gazdasági tér külső kapcsolatait tárják fel, szemben a korábbi kezdeményezésekkel, amelyek főként annak belső viszonyaira irányultak.

Szemléleti gazdagodást jelent a környezetvédelmi szempontok bekapcsolása a területi modellbe (37.). További szférákat és szempontokat involvál a háromosztatú tér elmélete, alapsémájában a társadalmi, a gazdasági és a természeti térrel, valamint a térstruktúrák történelmi fejlődési folyamatának vizsgálata (61.) (62.). Más közelítésben viszont a gazdasági tér, mint absztrakció konkrét terek, nevezetesen a természeti, a művi és a társadalmi tér, illetve környezet lokális kombinációjaként értelmezhető. E szemlélet lehetővé teszi eredetileg a gazdasági térre értelmezett egyensúlyi törvény hatókörének kiterjesztését, további (reál-)szférákra és együttes kezelését a térben egyenlőtlen fejlődés törvényével (7.). Végül közgazdasági szemlélet hatja át az elméleti-módszertani munkák ama sajátos csoportját is, amelyek az irányítás területi egységeinek lehatárolását a gazdasági kohézió (a termelés-fogyasztás értékbeni viszonya) alapján ajánlják (8.) (50.).

A gazdasági fejlettség (fejlődés) területi differenciáltságának vizsgálatát célzó, nem nagy számú kutatás ugyancsak bizonyos sorozatot képez, amelynek tagjai eléggé jelentős távolságra helyezkednek el egymástól. Az 1960-as évek második felében sajátos kezdeményezés volt az ipar és a mezőgazdaság együttes területi fejlettségének mérése (megyei, járási, illetve vonzáskörzeti szinten) a korrigált nemzeti jövedelem, a személyi és a társadalmi tiszta jövedelem kategóriáinak alkalmazásával. Ez - egyebek mellett - lehetővé tette az összevont területi fejlettségi szintek létrejöttének visszavezetését élő- és tárgyasult munkaráfordításra (13.) (2.). A sor a vizsgálat - adott módszer felhasználásával történt - időbeli kiterjesztésével folytatódott az 1970-es évek közepén (3.). Az 1980-as évek kezdetekor sajátos témaválasztás révén és a módszertani kérdések elegyítésével bukkan fel ismét a területi fejlettség és fejlődés elemzése, közgazdasági kategóriák felhasználásával (51.). A hivatkozott vizsgálat népességre vetített termelési és jövedelemadatokkal operálva és matematikai-statisztikai módszereket (területi egyenlőtlenségi indexek, súlypont-

elemzés, shift analízis, stb.) alkalmazva, nemzetközi összefüggésben (kiemelve az európai "szocialista" országok csoportját) tárja fel a területi fejlődés általánosítható vonásait, a gazdasági fejlettség és a területi különbségek kapcsolatát. Több tekintetben hasonló elemzés készült az Európai Gazdasági Közösség országaira is (52.). Ezzel lényegében azonos időben - kiterjesztve a "korrigált" nemzeti jövedelem alkalmazását az anyagi ágak teljes körére - közgazdasági kategóriák felhasználásával elemezték a területi szerkezetet, tekintettel a jövedelemtermelés különbségeire (53.). A legújabb kezdeményezések közé tartozik a gazdaság területi folyamataiban tapasztalt tendenciaváltás feltárása termelési értékre, termelékenységre, stb. vonatkozó tényadatok alapján (12.).

A közgazdasági szemléletet hordozó területi kutatások következő csoportjait azok alkotják, amelyek egy-egy jellemző ágazati irányzathoz sorolhatók. Az ipar és a mezőgazdaság területi szerkezetének vizsgálata mutatja a legnagyobb gyakoriságot. A közgazdasági kategóriák bevezetése az ipar területi szerkezetének kutatásába - a területi iparfejlettségi szintek feltárására, a fejlettségre ható tényezők elemzésére - az 1960-as évek közepétől jellemző kezdeményezés (5.). Ebben a különböző jövedelemmutatók, illetve a "korrigált nemzeti jövedelem" szerepét indokolt hangsúlyozni. Az utóbbi kategória kidolgozását elsődlegesen a területi termelési adatok hiánya motiválta, később azonban önálló szerepet kapott az ipar területi hatékonyságának számításában, mint a munkaráfordításokkal arányos mutató, és ilyen jelleggel a tényleges termelési eredményekhez való viszonyítás eszközeként (14.). E kategóriák alkalmazására újlag kb. két évtized múltán került sor, az összehasonlító vizsgálat lehetővé tette az ipari hatékonyság területi dinamikájának, a válságzónák keletkezésének, illetve az ipar jövedelemtermelő képességének elemzését (9.). E körbe is sorolható az ipar területi jövedelemtermelő képességének részletesebb vizsgálata (35.). A mérhetőség kritériumának ugyan nem tesznek eleget, szemléletüknél fogva mégis e körbe tartoznak az ipari innováció kérdéseit (térbeli terjedés, általa megelőzhető problémák, stb.) taglaló vizsgálatok, (21.) stb. és azon kutatások is, amelyek témául az ipar területi szerkezetének (elsősorban makrostruktúrájának) átalakulását választják (58.).

A mezőgazdaság területi szerkezetének kutatását figyelemre méltó folyamatosság jellemzi. E termelési ágban csaknem korlátozás nélkül le-

hetséges az alapvető közgazdasági kategóriák alkalmazása, tekintettel arra, hogy területileg részletezett statisztikai adatok állnak rendelkezésre a termelési hozamok szférájában is. (Mint tudjuk ez nem jellemző az iparra és más gazdasági ágakra.) Csak az 1960-as évek közepéig visszatekintve az elsők között említhető az a kutatási vállalkozás, ami meghatározta (az iparral való összevonás lehetősége céljából) a mezőgazdaságban realizált, korrigált nemzeti jövedelem alapján a termelés területi szintjeit, továbbá a termelés területi szerkezetét, a személyi jövedelmek térbeli differenciáltságát, stb. (46.). A gazdasági ág területi szerkezetének sok irányú feldolgozását fejezi ki a témakör változó szempontú közelítése, mint pl. a mezőgazdasági tér felosztására (18.), a mezőgazdasági termelés területi elhelyezésének optimalizálására (16.) (17.) (termelési érték, költség- és jövedelemmutatók alapján), valamint a mezőgazdaság színvonal-zónáinak meghatározására, több ismérv felhasználásával irányuló vállalkozás (19.). Az előzőekhez képest közgazdasági szempontból újszerű közelítés a mezőgazdasági termelés területi szerkezete és a termelési technológiák közötti kapcsolat, (22.), illetve az iparszerű termelés területi hatásainak (23.) feltárása. A reál- és az irányítási folyamatok együttes kezelése tapasztalható ama vállalkozásban, amely a mezőgazdasági termelés területi differenciálódását a gazdasági szabályozással (ártámogatási rendszer, stb.) összefüggésben vizsgálja (24.). Súlyllyal a hosszú távú tervezés megalapozását szolgáló témaválasztásban a mezőgazdaság és élelmiszeripar integráltan is megjelenik (25.). Az újabb időszak kutatásai főként a mezőgazdaság jövedelemtermelő képességének térbeli viszonyaira irányulnak (36.).

A tercier szektorhoz tartozó ágazatok közül a közgazdasági szemlélet tipikus tükröződését figyelhetjük meg a szállítási viszonyok elemzésekor, amennyiben az a költség-távolságra alapozódik, illetve a szállítási költségterek - mint sajátos gazdasági terek - lehatárolására irányul (48.) (41.).

Az ágazati irányhoz sorolható kutatások körében a közgazdasági szemléletet tekintve határesetként foghatók fel azon témaválasztások, amelyek közgazdasági tartalmúak, de a feldolgozás centrumában nem az adott ágazat vagy folyamatcsoport területi szerkezete áll (15.) (34.). Ugyancsak határesetet jelentenek azon munkák, amelyek egészükben

nem közgazdasági típusúak, de a feldolgozásban egy-egy közgazdasági kategória is megjelenik, kiegészítő jelleggel (1.) (4.), stb.

Külön irányzatként tartható számon a témaválasztás azon vonulata, amelyet az ágazati kapcsolatok mérlegének területi viszonyokra való alkalmazása jelöl ki. Ebbe egyaránt besorolhatók a tisztán módszertani, a reálösszefüggéseket feltáró és a vegyes tartalmú munkák. Az első kísérletek közé tartozik Vas megye ágazati kapcsolati mérlegének kidolgozása, részben területi statisztikai igényekből kiindulva (45.). Valamint a kazincbarcikai körzet iparának input-output modellje (39.). E kísérletek után a modell gyakorlati alkalmazásának kifejlett példájával találkozunk, a budapesti agglomerációra kidolgozott mérlegrendszer formájában (27.). Ebben kimutatják egyebek között, melyek azon fővárosi iparcsoportok, amelyek nagy arányban használják fel más budapesti iparcsoportok termékeit, feltárják továbbá a fővárosi és a vidéki ipar kapcsolatait, különös tekintettel a budapesti ipar vidéki nyersanyagbázisára és az ebből adódó decentralizációs lehetőségekre.

Az 1960-as évtized második felében tapasztalt viszonylag gyakori kezdeményezéseket szórványos további vállalkozások követték, részben az ilyen típusú munkák nagy és nehezen kielégíthető anyagigénye miatt. Kiemelhető a közel másfél évtizeddel később készült vizsgálat Dél-Dunántúlra, ami a korábbiakhoz hasonlóan egy kiválasztott térség mennyiségi viszonyait elemzi, annak területi munkamegosztásban elfoglalt helyzetét és belső ágazati szerkezetét számszerűsíti, rámutatva a vizsgált körzet sajátosan perifériális helyzetére (57.). Általánosságban elmondható, hogy a területi ágazati kapcsolatok mérlege a hazai kutatásokban egy-egy meghatározott térség kapcsolatát írja le az ország többi részével. A mérleg körzetközi alkalmazását illetően nincs értékelhető gyakorlati eredmény.

2. A területi gazdaságirányítással összefüggő kutatások közgazdasági jellege

A kutatási témák másik nagy csoportját - amely a közgazdasági gondolkodás, szemlélet szempontjából ugyancsak mértékadó - a területi gazdaságirányítási rendszerrel összefüggő vizsgálatok jelentik. Rögtön felve-

tődik és tisztázásra vár az a kérdés, hogy a szűken vett ökonometriai kritériumokat, mint olyanokat, amelyek a közgazdasági szemlélet hordozói, mennyiben elégíti ki az e kutatásoknál alkalmazott módszertan. Erre részben a tartalom áttekintése után lehet válaszolni.

Szokásos a gazdaságirányítási rendszert - tartalom és funkció szerint - három elemre bontani, mint tervezés, szabályozás és intézményi rendszer. A centralizált mechanizmusban a fő szerep a népgazdasági tervezésre (általában a tervezésre) hárul. Ez - egyebek mellett - az anyagi eszközök területi elosztásának is alapja, amit az alkalmazott automatizmus miatt (mivel az elosztás forrását a jövedelmek előzetes központosítása hozza létre) újraelosztásnak (redisztribúciónak) is nevezik. Decentralizált (piaci) mechanizmusban az irányítás fő elemévé a piac válik, ez azonban nem szünteti meg teljesen, csak háttérbe szorítja a tervezést és a gazdasági szabályozást. A változás szempontjából kivételt jelent az intézményi háttér, aminek erőteljes funkciója a piaccgazdaságban is megmarad, sőt magát a piaci folyamatokat is korlátozhatja.

A területi irányítási rendszer nem értékelhető önmagában, csak az általa keltett hatásokkal együtt. Nyilvánvaló, hogy minden tervezési megoldás (pl. az anyagi eszközök újraelosztása) konkrét mennyiségi következménnyel jár a gazdasági, illetve területi struktúrára. Kétséget kizáróan közgazdasági tartalmúak tehát azon vizsgálatok, amelyek pl. különböző redisztribúciós variánsok hatását jellemzik a megfelelő tervezési megoldás kiválasztása érdekében. (lásd pl. 26. sz. forrást, amely a helyi önkormányzatok finanszírozási rendszerével kapcsolatos számításokat említi.) Még egyértelműbben megnyilatkozik a gazdasági szabályozás területi hatásmechanizmusának vizsgálata esetén a közgazdasági jelleg, amikor a cél a megfelelő szabályozási mértékrendek meghatározása. Az intézményi háttér (létrehozásának, átalakításának, működésének) mérhető közgazdasági kategóriák alapján történő vizsgálata (szemben az irányítás másik két elemcsoportjával) ritkán választott téma. Ugyanakkor kívánatos volna az ilyen tartalmú kutatások gyakoriságának növelése, tekintettel arra, hogy szoros kölcsönhatás van az intézményi rendszer bizonyos elemei (pl. a területi közigazgatási egységek) és a kvantifikálható közgazdasági kategóriák között.

A területi irányítás témaköréhez kapcsolódó tudományos munkák tartalma is bizonyítja, hogy önmagát, csak az irányítási rendszert vizsgálni az esetek többségében aligha megoldható feladat, annak reálfolyamatokkal alkotott szoros kapcsolata miatt. Nem is lenne általában célszerű, hiszen az irányítási rendszer többnyire csak "üres" keret, amelynek minőségét a reálfolyamatoknak nyújtott mozgástér jellege határozza meg. Mindez azonban nem zárja ki azt, hogy szükség van e tárgykörben is elméleti kutatásokra.

A területi irányítással összefüggő munkák két jellemző orientációs pontját egy oldalról a gazdaságirányítás 1968. évi reformja és az ekkor folyó hosszú távú tervezési munkák, más oldalról a nyolcvanas évek második felében megindult társadalmi-gazdasági modellváltás jelentik. A centralizált irányítási módszertől való, elsősorban eszmei, elszakadás már jóval 1968. előtt, a mechanizmusreform előkészítő időszakában megkezdődött. Ez a folyamat a területi kutatások témaválasztásában is tükröződött, egyebek között azon gondolat felvetésével, hogy a földet, mint termelési tényezőt reális értéke szerint kell forgalmazni. Kimutatták, hogy a telekár, reális nagyság és megfelelő differenciáltság esetén nem csak az ésszerű területhasználatnak, hanem a területfejlesztésnek is hatékony orientációs eszköze lehetne (44.). 1968 után növekvő fontosságú kérdéssé vált a területfejlesztési politika számára, hogy általában a gazdasági szabályozás (ami induló formájában a direkt irányítás "megszelidült" eszközének tekinthető) miként használható fel a területfejlesztés eszközeül is. A kutatási témaválasztás részben előzetes vizsgálatról tanuskodik (aminek keretében elemezték a régi és új területi irányítási elemek orientációs szerepét (40.), részben a regionális hatások utólagos feltárását dokumentálja (6.). Ez utóbbi vizsgálat révén derült fény arra, hogy az általános gazdasági szabályozás - adott mértékrend mellett - extenzív fejlődésre és területi decentralizációra ösztönzött. Természetesen a két kiemelt periódus között is folytak a tárgyalat témakörben közgazdasági tartalmú, szemléletű kutatások (59.), stb.

Az irányításelméletet is érintő kutatási következtetéseként tarthatók számon az 1970-es évek második felében, illetve a 80-as évek elején azok a megállapítások, amelyek a területi tervezés funkcióját, tartalmát a területi szerkezet sajátos felépítéséből, illetve a népgazdasági tervezéssel alkotott kapcsolatból kiindulva határozták meg. Eljutottak a területi szer-

kezet és tervezés interdiszciplináris szemléletéhez, részben a tervezési tartalom egyes szempontokból már korábban szorgalmazott bővítése, részben a tervezés szakmai megosztásának és integrálásának igénylése alapján. E vizsgálatok vezettek el a tervezés gazdasági terének elméleti elhatárolásához, hangsúlyozva a társadalmi és ökológiai tervezés fontosságát és egymással való kölcsönhatását (7.). Kiemelhető gondolat ebből a kutatási körből egy környezetorientációjú területi modell megfogalmazása (37.), a területi fejlődés és a környezetvédelmi szempontok összekapcsolása, az a megállapítás, hogy a környezeti károsodás csökkenti a társadalmi termelés eredményességét, amit számszerűen is kifejezésre kell juttatni. A népgazdasági és a területi tervezés kapcsolatát illetően megfogalmazódott a területfejlesztés cél, eszköz és korlát funkciója (60.).

Az 1980-as évek közepétől a gazdaságirányítási radikális reformmal összefüggésben - szaporodtak a regionális irányítás korszerűsítését megalapozó kutatások. Ezek témaválasztása az egyes elemek központba állításától az irányítási rendszer egészére terjedő skálán mozgott, illetve mozgog. A kutatások ezen szakaszát megélelénkült polémia jellemezte, részben a helyzetmegítélést, részben azonban a korszerűsítési elgondolásokat tekintve. Elsőként azon gondolatokat vázoltam, amelyek a területfejlesztési politika elméleti összefüggéseire vonatkoztak. A közgazdasági szemlélet kutatásbeli megnyilvánulásának fejlődéseként bevezették a "területi válság" fogalmát olyan jellemzéssel, mint ami nem magyarázható a területi fejlődés törvényszerűségeivel, hanem gyakran az irányítás hiányossága következtében lép fel. Az így tételezett területi válság tartalma (gazdasági megnyilvánulása) pedig a területi szerkezeti tényezők közötti korábbi összhang megbomlása, ami törést idéz elő a korábbi fejlődési folyamatokban (49.), illetve felborítja a kialakult területi egyensúlyi viszonyokat. Ehhez kapcsolódik a területi fejlődés ciklikusságának hipotézise, vagyis az a gondolat, amely szerint a sajátos gazdasági mozgással járó ciklusváltások a területi fejlődésben hullámmozást keltenek (49.).

A nyolcvanas évek második felének - témakörünket érintő - tudományos gondolkodása ismét elemzés tárgyává tette a természeti környezet és a társadalom döntően gazdasági kategóriákon keresztül megjelenő viszonyát és annak tükröződését a területfejlesztési politikában. Ez részben az 1950-es évek azon dogmatikus közgazdasági felfogásának kiigazítását

szolgált, amely a természeti környezet szerepét alárendeltté minősítette a társadalmi-gazdasági tényezőkkel szemben. Közbevetőleg érdemes megjegyezni, hogy ebben a tekintetben "összhang" volt az elmélet és a gyakorlat között, nagy horderejű gazdasági döntések hozatalakor nem vették tekintetbe természeti környezetünk (és társadalmunk) adottságait. Napjainkban gazdaságot romboló erővel mutatkozik meg az ország komparatív előnyeinek korábban nem megfelelő mérlegelése, ami miatt a gazdasági katasztrófa csak a társadalmat terhelő rendkívüli áldozatokkal lesz kivédhető (gondoljunk az energiaigényes ipari struktúrára, a kohászat indokolt mértéket meghaladó fejlesztésére, az olefinprogramra, stb., illetve a depressziós folyamatokra). Ezen a ponton világosan megmutatkoznak az általános gazdasági és a területi fejlődés kölcsönhatásai, a hibás irányítás részben területi következményei.

Az ágazati és a területi fejlődés elméletileg kétirányú kapcsolata a centralizált gazdaságirányítás gyakorlatában lényegyet tekintve egyirányúvá fokozódott le, vagyis az ágazati keretekben és szempontok (érdekek) szerint hozott fejlesztési döntések határozták meg legfőbb vonásaiban a gazdaság területi fejlődését. Kimutatható, hogy az általános gazdaságpolitika és a területfejlesztési politika közötti, hosszú időn keresztül ható kapcsolat leghatásosabb formája az iparosításon keresztül jött létre és működött. Részben úgy, hogy az iparosítás által keltett gazdaság- és társadalomszerkezeti átalakulás önmagában is mélyre ható következményekkel járt, részben az által, hogy az előzővel csaknem egyidőben megfogalmazódott a gazdaságilag kevésbé fejlett térségek iparosításának szükségessége (10.). E vázolt kapcsolati szálon keresztül is áthatott a területfejlesztési gyakorlatba az extenzív jellegű gazdaságfejlesztés preferálása, illetve elfogadása, az általános gazdaságpolitikai szemléletet tükröző koncentrált fejlesztés ("döntő láncszem") elve, valamint a területi egységekre is értelmezést nyert a teljes foglalkoztatás követelménye, stb. (10.).

A területfejlesztési politika (tervezés) gyakorlatának értékelése során a kutatásokban ismételten felvetődött a gazdasági hatékonyság kérdése, nevezetesen az, hogy a területfejlesztés gazdaságossága miként értelmezhető önálló, objektív követelménynek. Egyes vélemények szerint a gazdasági hatékonyság - a területfejlesztés átfogó céljait tekintve - önmagában nem minősít, csak a társadalmi vagy politikai hatékonyságon keresz-

tül, azok részeként (49.). Más kutatók megengedhetetlennek tartják - speciális helyzetektől és esetektől eltekintve-, hogy a politikai követelményeket gazdaságilag nem hatékony megoldások révén elégtésék ki. Vizsgálatok készültek arra vonatkozóan is, hogy a területfejlesztés múltbeli gyakorlata mikor került ellentétbe a gazdasággal (63.).

A területi irányítást (közgazdasági szempontból) megalapozó kutatók szempontjából is fordulópontot jelent a Ts-2/2, "A terület- és településfejlődés társadalmi-gazdasági folyamatai Magyarországon" c. középtávú kutatási program megszervezése, ami egységes keretbe foglalja a területi kutatásokat. Ezen belül külön alprogram fogja össze a területi irányítással kapcsolatos kutatási feladatokat. A program még nem zárult le, eddigi eredményei alapján azonban áttekinthető, hogy miként jelentkezik e munkákban a közgazdasági szemlélet. A kutatások tematikai tagozódását az jellemzi, hogy a regionális irányítás átfogó (általános, szerkezeti) összefüggéseit vizsgáló kis számú téma mellett, sok kutatás egy-egy részkérdés nagy mélységű feltárását célozza.

Általános, a szerkezeti összefüggésekre orientált kutatási téma a területi irányítás induló és korszerűsített modellje. A munka keretében - a vertikális és a horizontális irányítási típusok differenciálása alapján - arra keresnek választ, hogy egy oldalról a piaci környezet milyen automatizmusokat működtet, túl meg a területi irányításban (11.), továbbá térben hogyan szerveződnek a társadalmi-gazdasági folyamatok (54.), illetve az alkalmazotti területi egységek típusától (belső tartalmától) függően miként változnak az egyensúlyi feltételek (50.). E témakörhöz tartozik a piacgazdaság hatásának vizsgálata a regionális folyamatokra, valamint a keletkező (megmaradó) sajátos irányítási feladatok megfogalmazása (11.). Ebben a közelítésben a közgazdasági gondolat áttételesen, általánosabb kategóriákon keresztül érvényesül.

Az egyes irányítási részkérdések mélyebb megkutatásakor nélkülözhetetlen konkrét közgazdasági kategóriák alkalmazása is. Az ilyen munkák közül példaként kiemelhető a területi szerkezet és a jövedelemtermelés összefüggéseinek vizsgálata (9.), (35.), (36.), azon fő céllal, hogy képet adjon a területi önkormányzatok finanszírozásának egyes helyi forrásairól és területi megoszlásának sajátosságairól. Részben, hasonló rendeltetéssel folyik az önkormányzatok és a tulajdonformák kapcsolatainak

feltárása (56.) és végeztek számításokat a személyi jövedelemadó térbeli megoszlására vonatkozóan (55.), (29.). Az irányítási háttér sajátos viszonyainak feltérképezését szolgálják a földnek, mint természeti erőforrásnak társadalmi, piaci értékelése (43.), a települések gazdasági fekvésének meghatározása (42.), valamint a terület- és telekgazdálkodás modelljét, intézményrendszerét illető kutatások (28.).

A közgazdasági szemlélettel áthatott kutatások egy része a szervezeti, intézményi rendszer irányításbeli szerepét elemezve kapcsolatot jelez a szervezeti felépítés, illetve az irányítás típusa között, hogy a centralizáció általában a szervezeti, intézményi rendszer hatására válik az indokoltnál nagyobb súlyúvá. Egyes történelmi minták olyan hipotézist is valószínűsítene, amely szerint az anyagi bázis meghatározott fejlettsége szükséges ahhoz, hogy tartósan demokratikus fejlődés valósuljon meg, adekvált intézményi rendszer mellett (30.). A szervezeti rendszer területi fejlődést korlátozó és ösztönző szerepe is megfogalmazódik kutatási következtetésként. Eszerint akadályozza a területi növekedést a szervezeti centralizációval együtt járó függés az üzemek irányításában, a kutatásfejlesztésben, valamint a külpiazi értékesítésben. A fejlődést serkenti a szabadkereskedelmi és különleges gazdasági övezetek létesítése, stb. (31.). A depressziós térségek újrafejlesztésének intézményi, stb. támogatását illető nemzetközi tapasztalatok (32.) a hazai gyakorlat számára is tartalmaznak hasznosítható elemeket.

3. Néhány következtetés

A kutatási témák különböző szempontok, mint szemlélet, tartalom, módszertani apparátus szerinti csoportosítása azt mutatja, hogy a közgazdasági típusú területi kutatások korábban főként a népgazdasági tervezéshez kapcsolódóan, illetve az OT Tervgazdasági Intézet bázisán jöttek létre. Az utóbbi évek során az MTA Regionális Kutatások Központjában is erősödően van a közgazdasági szemlélet, főként az ilyen érdeklődésű és felkészültségű kutatók munkásságán keresztül.

Az a körülmény, hogy a közgazdasági szemlélet és módszerek alkalmazását főként a tervezésben való hasznosítás igénye, az irányítással való szoros eszmei és nem utolsó sorban pénzügyi kapcsolat kézenfekvővé

tette, illetve ösztönözte, új szint adott a korábban csaknem kizárólag földrajztudományi (és részben műszaki tudományi) bázison és módszerekkel művelt területi kutatásoknak. E pozitívum mellett az említett viszony árnyoldala volt, hogy a "megbízók" (a potenciális és tényleges hasznosítók) érdeke az alkalmazott kutatásokat helyezte előtérbe. A kutatási teljesítményeket ért elismerés (ha egyáltalán volt ilyen), kizárólag a tervezés által azonnal felhasználható, döntően a jelenségek körében maradó vizsgálatoknak szólt, a mélyebb összefüggések feltárására irányuló munkát legfeljebb eltűrték. Mindezek ellenére szép számmal akadnak alap kutatás jellegű vállalkozások is e körben, azon indoklással, hogy nélkülük kiegyensúlyozott tudományos tevékenység nem valósulhat meg. Ugyanakkor e munkák tudományos presztizsét nem növelte a bázis háttérintézeti jellege.

Az ösztönző és korlátozó tényezők összhatásaként - évtizedes távlatokat tekintve - a közgazdasági szemlélet és módszerek a kutatások egy csoportjában rendszeresen megjelentek. Más oldalról a hasonló területi témakörök közgazdasági jellegű vizsgálata gyakran hosszabb idő után tér újra vissza, az időbeli folyamatosság a legfőbb kutatási irányokban sem valósult meg. A mélyebb összefüggések feltárásában a rendszeresség helyett egyes kutatók eseti vállalkozásai domináltak.

E vázlatos áttekintés alapján is belátható, hogy a regionális gazdaságtant tartalmilag meghatározó szemléleti, módszertani elemek a magyar területi kutatásokban is megfelelő mennyiségben voltak (vannak) jelen, a területi gazdaságtan műveléséhez szükséges szakembergárda is rendelkezésre állt (áll). Mégsem beszélhetünk Magyarországon regionális gazdaságtanról, mint tudományról. Ez nézetem szerint főként arra vezethető vissza, hogy nem sikerült - a kritikus munkatömeg mellett - a törvényszerű összefüggések vizsgálatának rendszerességét megteremteni a megfelelő intézményi feltételek talaján. Az előzőekkel kapcsolatos, de szemléleti probléma, hogy a regionális gazdaságtan nincs jelen az akadémiai tudományágak között, illetve a "hivatalos" közgazdaságtudomány kevésbé érdeklődik a regionális szféra iránt, átengedve azt a földrajz-, stb. tudományoknak.

IRODALOM

1. **Abonyiné Palotás J. - Moholi K. 1980.:** A gazdasági növekedés és a struktúra kapcsolatának vizsgálata a kiskunhalasi járás példáján. Különlenyomat a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményeiből. Szeged
2. **Barta Gy. 1973.:** Magyarország gazdasági fejlődése 1960-tól 1970-ig megyei összehasonlítás tükrében = Földrajzi Értesítő, 2-3. sz.
3. **Barta Gy. 1977.:** A területi gazdasági különbségek változása 1960 és 1975 között = Területi Statisztika 5. sz.
4. **Barta Gy. 1980.:** A községekbe telepített ipar hatása a községek fejlődésére = Földrajzi Értesítő 2-3. sz.
5. **Bartke I. 1967.:** Az ország különböző területeinek iparfejlettségi szintjei = OT Tervgazdasági Intézet Közleményei 3. sz.
6. **Bartke I. (szerk.) 1989.:** A területfejlesztési politika kialakításának és megvalósításának tapasztalatai a hetvenes évtizedben = Tervgazdasági Közlemények 1. sz.
7. **Bartke I. 1981.:** A társadalom és a gazdaság területi szerkezetének alapvonásai. Akadémiai doktori értekezés, Budapest - Kézirat
8. **Bartke I. 1986.:** A területi egységek (körzetek) szerepe a területi tervezésben = Területi Statisztika 2. sz.
9. **Bartke I. 1987.:** Az ipar területi hatékonyságának és jövedelemtermelő képességének változása = Tervgazdasági Közlemények 1. sz.
10. **Bartke I. 1987.:** A területi és népgazdasági tervezés kölcsönhatása = Tervgazdasági Fórum 3. sz.
11. **Bartke I. 1990.:** Területi irányítási feladatok, rendszerek, módszerek. VÁTI Budapest - Kézirat
12. **Bartke I. 1990.:** Irányváltás a regionális folyamatokban a piacgazdaságra való átmenet idején. OT Tervgazdasági Intézet, Budapest - Kézirat
13. **Bartke I. - Kulcsár V. 1968.:** Az ország különböző területeinek gazdasági fejlettségi szintjei = OT Tervgazdasági Intézet Közleményei 6. sz.
14. **Bartke I. - Tóth Pálné 1971.:** A magyar ipar területi szerkezetének hatékonysági modellje = OT Tervgazdasági Intézet Közleményei 2. sz.
15. **Beke J.:** Dél-Dunántúl közlekedésének fontosabb közgazdasági kérdései. Kandidátusi értekezés, Pécs - Kézirat

16. **Bernát T. 1975.:** A mezőgazdasági termelés területi elhelyezése lineáris programozás alapján = Területi Statisztika 6. sz.
17. **Bernát T. 1976.:** A mezőgazdasági termelés területi elhelyezése lineáris programozás alapján = Területi Statisztika 1. sz.
18. **Enyedi Gy. 1975.:** A magyar mezőgazdasági tér felosztása (körzete-sítése) = Földrajzi Értesítő 1. sz.
19. **Enyedi Gy. 1976.:** A mezőgazdaság színvonal-zónái (In.: A magyar népgazdaság fejlődésének területi problémái. Szerk: Enyedi György = Akadémiai Kiadó, Budapest
20. **Enyedi Gy. 1979.:** A földrajz a területfejlesztés szolgálatában = MTA X. Osztályának Közleményei 12/1-3.
21. **Enyedi Gy. 1981.:** A területfejlesztési politika néhány új eleméről = Területi Statisztika 2. sz.
22. **Enyedi Gy. 1978.:** A mezőgazdaság területi szerkezetének módosulása az új technológiákkal összefüggésben. OT Tervgazdasági Intézet, Budapest - Kézirat
23. **Enyedi Gy.-né 1980.:** Az iparszerű termelés hatása a mezőgazdaság területi szerkezetének módosulására = Közgazdasági Szemle 6. sz.
24. **Enyedi Gy.-né 1984.:** Az agrárpolitika és a differenciálódás = Közgazdasági Szemle 5. sz.
25. **Enyedi Gy.-né - Klekner P.:** Az élelmiszergazdaság területi fejlődése a hetvenes években = Tervgazdasági Közlemények 2. sz.
26. **Ferenczi J. 1989.:** Egy gazdálkodási modell margójára = Állam és Igazgatás 12. sz.
27. **Fodor L. - Illés I. - Bognár J.-né 1970.:** A budapesti agglomeráció vizsgálatánál alkalmazott mérlegrendszer összefoglaló ismertetése = OT Tervgazdasági Intézet Közleményei 4. sz.
28. **Fodor L.-né 1989.:** OKKFT Ts-2/2 "A terület- és településfejlődés társadalmi-gazdasági folyamatai Magyarországon" c. program téma-vázlatai (1989-1991) 3.1. téma. Ts-2/2 Programiroda, Budapest
29. **Gulácsi G. (szerk.) 1988.:** A személyi jövedelemadó és a tanácsai gazdálkodás (Tanulmányok) = Tervgazdasági Közlemények 3. sz.
30. **Horváth Gy. 1986.:** A regionális gazdaságszervezés alapjai. Kandidátusi értekezés, Pécs - Kézirat
31. **Horváth Gy. 1989.:** OKKFT Ts-2/2 "A terület- és településfejlődés társadalmi-gazdasági folyamatai Magyarországon" c. program téma-vázlatai (1989-1991) 3.3.1. téma. Ts-2/2 Programiroda, Budapest

32. Horváth Gy. 1990.: Regionális politika és szerkezetátalakítás a depressziós térségekben (nyugat-európai tapasztalatok) = Magyar Közigazgatás 2. sz.
33. Illés I. 1975.: Regionális gazdaságtan. Tankönyvkiadó, Budapest
34. Kamarás K. 1984.: A területi munkaerőgazdálkodás és fejlesztése. Kandidátusi értekezés, Pécs
35. Klekner P. 1988.: A jövedelemtermelő-képesség területi differenciálódása az iparban. OT Tervgazdasági Intézet, Budapest - Kézirat
36. Klekner P. 1989.: A jövedelemtermelés területi differenciálódása a mezőgazdaságban. OT Tervgazdasági Intézet, Budapest - Kézirat
37. Kleknerné Nyitrai R. 1979.: A területi fejlődés és a gazdasági fejlődés egymásra hatásának közgazdasági kérdései. Kandidátusi értekezés, Budapest - Kézirat
38. Kóródi J. 1968.: A gazdasági növekedés regionális tényezői = Területi Statisztika 4. sz.
39. Kóródi J. 1968.: Input-output módszer alkalmazása a hazai ipar-földrajzi kutatásokban (Kazincbarcika példáján) = Földrajzi Értesítő 4. sz.
40. Kovács Cs. 1968.: A régi és az új irányítási rendszer lényeges elemei a területi fejlesztés szempontjából és hatásuk a gazdaság területi orientációjában. OT Tervgazdasági Intézet, Budapest - Kézirat
41. Kovács Cs. 1976.: Főbb településeink egymáshoz viszonyított vasúti átlagtávolságai és forgalmi potenciáljai (In.: A magyar népgazdaság fejlődésének területi problémái. Szerk.: Enyedi György) Akadémiai Kiadó, Budapest
42. Kovács Cs. 1988.: Településeink gazdasági fekvése az 1979. évi vasútforgalommal összefüggésben. (Kutatási beszámoló) - Kézirat
43. Kovács Cs. 1988.: A mezőgazdasági körzetek jövedelmezőségi viszonyai. (Kutatási beszámoló) - Kézirat
44. Kovács Cs. - Kószegi L. 1967.: Néhány gondolat a telek értékelésének kérdéséhez = Közgazdasági Szemle 2. sz.
45. Kovács T. 1968.: Vas megye ágazati kapcsolati mérlegének terveze-
te és a kidolgozás problémái = Területi Statisztika 6. sz.
46. Kulcsár V. 1969.: A magyar mezőgazdaság területi kérdései. Kosuth Könyvkiadó, Budapest.
47. Kulcsár V. (szerk.) 1976.: A regionális elemzések módszerei. Akadémiai Kiadó, Budapest.
48. Lackó L. 1970.: Teherszállítási költség-távolságok Magyarországon. OT Tervgazdasági Intézet, Budapest - Kézirat

49. **Lackó L. 1986.**: A területi fejlődés befolyásolásának lehetőségei és korlátai. Akadémiai doktori értekezés, Budapest - Kézirat
50. **Nagy R. 1988.**: A munkaerő-vonzáskörzetek alkalmazhatósága a területi irányításban Szolnok megye példáján. Kandidátusi értekezés, Szolnok - Kézirat
51. **Nemes Nagy J. 1980.**: A regionális gazdasági fejlődés összehasonlító és dinamikus vizsgálata. Kandidátusi értekezés, Budapest - Kézirat
52. **Nemes Nagy J. - Pomázi I. 1985.**: A területi fejlettségi különbségek és a regionális politika alapvonásai az Európai Gazdasági Közösségben = Földrajzi Értesítő 3. sz.
53. **Nemes Nagy J. 1985.**: A nettó termelés megoszlásának becslése az anyagi ágakban = Közgazdasági Szemle 11. sz.
54. **Nemes Nagy J. 1987.**: A társadalom területi szerveződési és irányítási szintjeinek modellvizsgálata puha módszerrel. OT Tervgazdasági Intézet, Budapest - Kézirat
55. **Nemes Nagy J.**: A személyi jövedelemadó térszerkezete. OT Tervgazdasági Intézet, Budapest - Kézirat
56. **Pálné Kovács I. 1989.**: A területi (helyi) önkormányzatok és a tulajdonformák kapcsolata. Kutatási tematika, Pécs - Kézirat
57. **Rechnitzer J. 1984.**: A területi gazdasági szerkezetek és kapcsolatok modellezése. Kandidátusi értekezés, Pécs - Kézirat
58. **Rechnitzer J. 1989.**: Területi szempontok az iparszerkezet átalakításához = Tér és Társadalom 2. sz.
59. **Tatai Z. 1974.**: A területfejlesztés ipari vonatkozásai = Gazdaság 4. sz.
60. **Wirth Gy. 1979.**: A területi és a népgazdasági fejlődés kölcsönkapcsolatai, különös tekintettel a területi tervezési összefüggésekre. Kandidátusi értekezés, Budapest - Kézirat
61. **Zoltán Z. 1979.**: A dinamikus gazdaságföldrajz történelmi előzményei = Földrajzi Értesítő 1-2. sz.
62. **Zoltán Z. 1979.**: A dinamikus gazdaságföldrajz alapproblémái = Földrajzi Értesítő 3-4. sz.
63. A területi fejlődés fontosabb változási tendenciái az elmúlt másfél évtizedben = Tervgazdasági Közlemények, 1987. 4. sz.

A térszemlélet változó tartalma

Az eredeti kérdésfeltevésnek megfelelően először arra keresem a választ, hogy beszélhetünk-e Magyarországon regionális gazdaságtanról, pontosabban területileg kissé bővítve, politikailag általánosítva: létezik-e szocialista regionális gazdaságtan. Azért nem a marxista jelzőt használom, mert a nyugati marxisták területi kutatásainak eredményeiről a szocialista gyakorlat nem vett tudomást.² Ezt követően nagyon röviden tárgyalom a regionális gazdaságtan kialakulását, fejlődését, és/vagy a területi tudomány (Regional Science) létrejöttét. Természetesen nem a mindenki által ismert alapinformációk ismétlése kedvéért teszem ezt, hanem ennek segítségével szeretnék rámutatni a változás irányára, az újfajta területi kutatások szükségességére.

1. Van-e szocialista regionális gazdaságtan

A polgári közgazdaságtan makro- és mikrogazdaságtani tagozódásának "szocialista megfelelői" a népgazdasági tervezés és a vállalati gazdaságtan. A népgazdasági tervezés - természeténél fogva - a gazdaság nemzeti szintű fejlődésével, az alapkategóriák - a fogyasztás felhalmozás aránya, a nemzeti jövedelem, foglalkoztatás, stb. - alakulásával foglalkozik. A vállalati gazdaságtan nem tartotta terrénumának a regionális integrálódás kérdéskörét. Területi kérdésekkel elsősorban a gazdaságföldrajz foglalkozott. A "szocialista gazdaságföldrajz" viszont nem számolt a mikro-szintű érdekekkel, a helyi, nem természeti sajátosságok jelentőségét pedig alábecsülte.

* Főosztályvezető (Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium, Budapest)

² A nyugati baloldali és marxista kutatások még a szélesebb magyar tudományos közvélemény előtt is ismeretlenek maradtak. Ezzel szemben a hazai kutatások java részét eleve marxistának aposztrofálták. Ezért a marxista regionális gazdaságtan meghatározása nem vinne bennünket közelebb a hazai viszonyok feltáráshoz.

Véleményem szerint szocialista regionális gazdaságtan nem létezik. Az ún. "szocialista közgazdaságtannak" (ha egyáltalán van értelme ilyen diszjunkciónak) nincs olyan ága, amely explicit formában, széles körű elméleti és empirikus megalapozottsággal foglalkozott volna regionális kérdésekkel és kiépült volna intézmény rendszere. Természetesen voltak és vannak publikációk, kutatások e témakörben, ezek azonban a polgári elméleteket igazították a hazai körülményekhez és/vagy csak részeredményekhez. A kelet-német "Territoriale Ökonomie" vagy a szovjet "termelőerők területi elhelyezésével" foglalkozó tudományterületeket sem tekintem regionális gazdaságtannak, mert nem létezett átfogó, tudományos elméleti alapjuk. A gazdaság térbeliségének tudományos vizsgálataival csak nagyon szerényen foglalkoztak. Jelentősebb eredményeket a szocialista gazdaságföldrajz nem ért el a gazdasági rajonirozás elméletének és módszereinek kidolgozásában, területi munkamegosztás vizsgálatában.

Mi ennek a hiánynak az oka?

A szocialista országokban működő közgazdászok ezen adóssága részben a szocialista politikai gazdaságtan és filozófia hiányosságaira vezethető vissza. Marx és Engels nem foglalkozott mélyebben a térbeliség kérdésével. Vannak utalások a világpiacon, a nemzetközi kereskedelem vagy a kolonializmussal foglalkozó műveikben, de a területiséget nem tették külön vizsgálat tárgyává. (A legtöbb területi utalást a Grundrissében találhatjuk). A dialektikus materializmus az időbeliség, a történetiség problematikáját tárta fel. (Talán sok követőjükhöz hasonlóan a marxizmus klasszikusai is úgy vélték, hogy a területiséggel a földrajznak kell foglalkoznia). Közvetlenül a forradalom után a Szovjetunióban volt egy földrajzosokból, városrendezőkből, építészekből álló avantgarde csoport, amely "új szocialista területi szervezeteket" próbált tervezni és megvalósítani. Ez az irányzat 1925 után elsorvadt. Ezt követően egészen a legutóbbi évtizedig a létező szocialista országok hivatalos marxizmusában antitérszemlélet uralkodott. Még legnagyobb marxista gondolkodónk, Lukács György munkája a Történelem és az osztálytudat is az antiterületiség kodifikálása. A tértől független osztályfogalmak, az érték és más kategóriák nem nyújtanak segítséget a területileg elkülönült népességcso-

portok közötti viszonyok feltárásához.³ A tér és a térszerveződés hat a gazdasági folyamatokra, kifejez társadalmi viszonyokat és vissza is hat azokra. Valamikor az ipari forradalom hatására kezdődött el az urbanizációs folyamat, ma ez a folyamat is hat a termelők fejlődésére. E jelenségek feltárásában a nyugati marxisták jelentősen előttünk járnak. (M. Castells, D. Harvey, H. Lefebvre, J. Lojkine, stb.).⁴

A regionális gazdaságtan, mint a közgazdaságtudomány területi kérdésekkel foglalkozó része azért sem tudott kialakulni, mert maga a közgazdaságtudomány művelése is szűk keretek közé volt szorítva. A gazdaság nem a saját törvényszerűségei alapján működött, hanem egy szűk politikai hatalom rövid távú érdekeinek volt kiszolgáltatva. A létező szocializmus internacionalista szellemiségéből táplálkozó pártállam voluntarizmusának alárendelt makroökonómiai megközelítések domináltak, amely szükségtelessé tette a nemzeti, a regionális, a helyi adottságok feltárását, a sajátosságokból fakadó tennivalók meghatározását. A kommunista pártok, a monopolkapitalizmus kialakulásának vizsgálatából szerzett tapasztalatoknál megrekedve nem ismerték fel a területi érdekszerkezet kihasználásában rejlő lehetőségeket. Egyszerűen nem volt politikai igény a mélyebb területi vizsgálatok iránt. A szocialista országok túlcentralizált, ágazati irányítási rendszere is olyan volt, amelybe a területiséget nem lehetett integrálni. Csak arra adódott mód, hogy a demokratikus centralizmus alapján, az ágazati logikát figyelembe véve hozzák a döntéseket és ennek utólag valamilyen területi vetületét adják.

A területiség problematikája (kutatás, oktatás) hazánkban nem is intézményesült. A háború után megkezdődött regionális vizsgálatokat az ötvenes évek elejére felszámolták. Az 1958-as kormányhatározat hatásá-

³ Talán nem szükséges bizonyítani, hogy például egy falun élő, a TSZ-ben dolgozó esztergályos jobban érezte a város-falu dichotómiáját, a nagyipari-városi munkásság javára történő jövedelem-átelosortosítást mint azt, hogy ő a rendszer elsődleges hasznélvezője. A fejlett kapitalista országokban is hiába keresnénk ugyanazt az osztálytudatot például az alvóvárosok munkáskolóniáiban és a nagyvárosi slumokban.

⁴ Nálunk is történtek kísérletek a társadalom és gazdaság térbeliségének a kinyilvánított szándék szerinti marxista alapokon történő elemzésére. Például Sánta J. (1986) által tolmácsolt kutatások megállapításaival és következtetéseivel nemcsak hogy nem értek egyet, de sok tekintetben marxistának sem tartom. Pl. A "helyi társadalom" kategóriát csak polgári használatra tartja alkalmasnak. (Sánta J. 1986. 10. o.). A települések koncentrációját a termelők koncentrációjából fakadó szükségszerűségként értékeli, így a falvak elhalása számára magasabb szintű fejlettséget jelent.

ra fellendült regionális tervezés sem bővítette jelentősen az intézményi feltételeket. A tervezés rendjéről szóló 1963-as kormányhatározat is előírta, hogy például az OT-nek új területi tervező intézetet kell felállítania. Erre azonban nem került sor. A felsőfokú oktatásban sem kapott megfelelő helyet a regionális szakember képzés.

2. A regionális gazdaságtan

A polgári közgazdászok jó része vonakodik elismerni, hogy a gazdaság térbeli szervező(őd)ésének is megvannak a maga sajátos törvényszerűségei. A neoklasszikus közgazdaságtanba, a határelméletekbe is nehéz beilleszteni a térbeli dimenziót. Ha a tények ütköznek az elméleti feltételezésekkel, akkor az időtényező segítségével, dinamizálással kísérlik meg feloldani az ellentmondást. Amikor a klasszikus közgazdaságtan eszközeivel így sem lehet megmagyarázni a gazdasági történéseket, akkor azzal hátrítják el a további vizsgálódást, hogy nem gazdasági tényezők okozzák a devianciát, ennek vizsgálata nem a közgazdaságtan feladata.

A regionális gazdaságtan, mint önálló tudományterület nem a gazdaságtudomány önfejlődésének eredménye, hanem külső (gazdasági, politikai) tényezők játszottak ebben döntő szerepet. Az elvárásokkal szemben a termelési tényezők nem tudtak, vagy nem akartak elég mobilak lenni. A gazdaság kívánt fejlődését területi jelenségek nehezítették. A gazdasági sikerek ellenére egyes területeken felhalmozódtak hátrányok, ami jelentős politikai feszültséghez vezetett. Az erősödő központi irányítás-tervezés tovább erősítette a közgazdaságtan területi kérdésekkel foglalkozó részével szembeni követelményeket. E kihívásra alakult ki egy önálló tudományterület, amelynek megvannak a saját paradigmái, modelljei és eszközei. Kidolgozták a főbb közgazdasági elméletek "területi adaptációit" (területi árelmélet, területi növekedés, stb.) és saját "felfedezésekkel" is hozzájárultak a tudomány fejlődéséhez (növekedési pólus, terjedési modellek, stb.). Tehát a kérdés ebben az esetben nem a regionális gazdaság léte, hanem alkalmazhatósága a jelen valóságra, és az, hogy továbbfejlesztése a közgazdaságtanon belül vagy csak azon kívül lehetséges.

A regionális gazdaságtan a közgazdaságtudomány viszonylag új, 60-70 éves múlttal rendelkező része, mely a gazdaság általános törvényszerűségeinek térbeli jelenségeivel foglalkozik. Szoros a kapcsolata számos

társtudománnyal, elsősorban a gazdaságföldrajzzal.⁵ A gazdaságföldrajz a földrajzi környezetnek a gazdaságra ható törvényszerűségeit, a regionális gazdaságtan pedig a gazdaság térbeli dimenzióit, térbeni megvalósulását vizsgálja. A jelenségeket elsősorban mint gazdasági kérdést tekintti és csak másodsorban mint területi kérdést. Ez egyben a regionális gazdaságtan alkalmazhatóságának a korlátját is jelenti.

A regionális gazdaságtan a közgazdaságtudományhoz hasonlóan gyakran él az absztrakció eszközével. A közgazdaságtan általános tételeiből indul ki és keresi azok megvalósulását. Módszerei inkább deduktívak, mint induktívak. A gazdasági tér szereplői a klasszikus közgazdaságtani alapkategóriák: a munkaerő, a tőke, a vállalat, az árak, a jövedelem, stb. Az erre alapuló gazdaságpolitikák a gazdaság hatékony működésének területi vetületét keresik, illetve a térbeliségből eredő hatékonyságot rontó tényezők mérséklésére, kiküszöbölésére tesznek javaslatot.

A regionális gazdaságtan a közgazdaságtan mintájára két fő területre osztható: a területi mikrogazdaságtanra és a területi makrogazdaságtanra. A területi mikrogazdaságtan középpontjában a vállalatok telephelyválasztási döntései állnak. A különböző megközelítések főként abban térnek el egymástól, hogy milyen kritériumok alapján optimalizálják a választásukat. Ezek az elméletek, modellek általában a várható profitot vagy jövedelmet maximalizálják vagy minimalizálják a beruházás vagy a termelés primer költségeit. Többségük nem veszi figyelembe a társadalmi költségeket, vagy a vállalaton kívül jelentkező eredményeket. Újabb törekvések a vállalati szintű döntéseket is sokkal komplexebb módon modellezik. Figyelembe vesznek pénzben nem, vagy csak közvetett módon számba vehető eredményeket és ráfordításokat. Ezek már közelebb vannak az általunk igényelt gondolkodásmódhoz, ugyanakkor eltávolodást jelentenek a pozitív közgazdaságtantól.

A területi makrogazdaságtan a nemzetgazdaságot, mint pontszerű régiók összességét tételezi fel. A területi alapegységekre az egy pontgazda-

⁵ A különböző országokban az egyes tevékenységek, problématerületek tudományrendszertani besorolása eltérő. Pl. az angol nyelvterületeken a földrajz egyes ágai (pl. emberföldrajz) a szocialista országokhoz képest szélesebb körben művelt és átfogóbb területet ölel fel. Ezzel szemben pl. Lengyelországban a gazdaságföldrajz nem a földrajz, hanem a közgazdaságtudomány része. Magyarországon a földrajz német mintára természet-, gazdaság- és regionális földrajzra oszlik.

ság törvényeit tartja érvényesnek. A régiókon belüli területi differenciáltól eltekint. A sajátos megközelítés központi kérdése a régiók közötti tőke, munkaerő, technikai ismeretek, áruk, stb. mozgása és a regionális növekedés áll. Tehát a klasszikus makrogazdaságtani vizsgálatokat elsősorban a régiók közötti kapcsolatok feltárásával egészíti ki. A főbb nézetcsoportok szorosan kapcsolódnak a közgazdasági elmélethez, azok valamilyen "területi adaptációját" jelentik. Megkülönböztethetünk kínálati elméleteket, kereseti elméleteket (pl. exportelméletek, erőforráselméletek, stb., lásd: Richardson 1969, 1978., Faragó 1990.). A homogén, egyforma régiók nyilvánvalóan téves feltevését feladva születtek meg a "központi hely" a "centrum-periféria" és más hasonló elméletek. Ezek az újabb nézetek már több tudomány eredményeit felhasználva születtek.

3. A területi tudomány (Regional Science)

A II. világháború utáni fejlődés még a legfejlettebb ipari államokban is elmélyített számos területi problémát és újakat is szült. A metropoliszok robbanása soha nem tapasztalt problémák kezelését tette szükségessé. A politikusoktól, a területi tervezőktől a napi feladatok megoldása olyan konkrét kérdések megválaszolását igényelték, amelyekre a korábbi területi kutatások nem tudtak válaszolni. A helyi és a területi konfliktusokat a politika tudománya lebecsülte. A regionális gazdaságtan nem merészkedett még túl messze a közgazdaságtan alaptételeitől. A földrajz elsősorban csak adatokat gyűjtött, egyszerű területi vizsgálatokat végzett és kartográfiai kérdésekkel foglalkozott. Az empirikus szociológia is csak ekkor kezdett megerősödni. Szinte valamennyi tudományban a területi kérdésekkel foglalkozó kutatások, kutatók a diszciplína periferiájára sodródtak. Sok tudós, kutató és területi tervezéssel foglalkozó szakember ezért úgy érezte, hogy a szűk mozgásteret biztosító diszciplinákon kívül, együtt kell keresni a felmerülő új gondokra a választ. Össze kell gyűjteniük az eddig felhalmozott és hasznosítható tapasztalatokat, neki kell látniuk a specifikus problémák vizsgálatának és fel kell építeni egy új disz-

ciplinát, amelyet Regional Science-nek neveztek el.⁶ 1954-től mintegy egy évtized alatt kiépült a saját intézményrendszere.⁷

Walter Isard szerint a regionális tudomány a 60-as évek közepétől a társadalomtudományon belül létező új önálló interdiszciplína, amely merít a többi társadalomtudomány elméleteiből és közvetít a különböző tudományterületek között. Vizsgálatai középpontjában a gazdaság, a politika, a társadalom a kultúra térbeli kölcsönhatása áll. Társadalomtudomány, mert az embert, az emberek csoportjait és az általuk létrehozott területi funkciókat, a köztük kialakult területi viszonyokat és ezek intézményeit vizsgálja. Önálló társadalomtudomány, mert van kizárólagos megközelítési módja. Nem egyszerűen arról van szó, hogy a más tudományágak által feltárt jelenségeknek térbeli vetületet ad, mint pl. sokáig a regionális gazdaságtan tette, hanem azt vizsgálja, hogy a tér, a térbeliség, mint ab ovo létező hogyan hat aktívan ezekre a jelenségekre. A tér e megközelítésben nem egyszerűen egy passzív tartály, amely a törvényszerűségek keretétül szolgál, hanem a megvalósulás aktív eleme, azt befolyásoló, módosító tényező.

Nem tartom szükségesnek, hogy további érveket hozzak fel az önálló területi tudomány léte mellett vagy ellene. Az biztos, hogy különösen a hatvanas évek második felétől sok tudományág hasonló irányba fejlődött. Azt sem tartom fontosnak eldönteni, hogy a kialakult komplexebb területi vizsgálatok a földrajzból⁸ vagy éppen a regionális gazdaságtanból fejlődtek-e ki. Általában igaz, hogy a földrajzban és a regionális megközelítésekben a tér és a horizontális tagozódás jelentősebb szerepet

⁶ Az első kutatások irányai is szorosan kötődtek a gyakorlathoz. Ez a metropoliszok belső működésének feltárását, hatáselemzések elvégzését jelentette. A későbbiekben a súlypont a távolságra, a gyakorlatban a közlekedésre tevődött át.

⁷ 1954: Regional Science Association megalakulása. 1956: első Ph.D. program a pennsylvániai egyetemen. Első fokozatot szerzett kutató W. Alonso volt (Location and Land Use.), 1958: első önálló Regional Science tanszék. A 60-as évektől a témában sorozatban jelennek meg a jelentős publikációk. Új folyóiratok indulnak, pl. Journal of Regional Science.

kap, míg más esetekben gyakran eltekintenek a térbeliségtől és a vertikális tagozódás áll a vizsgálatok homlokterében. A területi tudomány az utóbbi másfél évtizedben túlzottan elmatematizálódott, kissé eltávolodott az őt életre hívó gyakorlati problémáktól. A különböző technikák, modellek kidolgozása mellett nem lenne szabad elfeledkezni a "kereszt-diszciplináris" szerepekről és a valósággal való szoros kapcsolatáról.

Illés Iván 1970 körül - valószínűleg a szabadság engelsi értelmének megfelelően - azt írta, hogy "A Regional Science a marxista tudományelmélet és tudományrendszertan számára elfogadhatatlan." (Illés I. 1975. 18.) Ez igaz lehet a szocialista tudományelmélet és tudományrendszertan tekintetében, de mi ma nem negligálhatjuk az ennek keretében folyó kutatásokat és ezek eredményeit.

4. A továbblépés szükségessége és lehetséges útja

Mint röviden utaltam rá, a regionális gazdaságtan - és amennyiben elismerjük önálló létét, a regionális tudomány - fejlődését és intézményesülését a bekövetkezett társadalmi-gazdasági változások által keltett társadalmi igény váltotta ki. Ha ez így van, és szerintem ez igazolható, akkor meg kell vizsgálni, hogy bekövetkeztek-e vagy folyamatban vannak-e olyan változások, amelyek elégtelenné teszik az eddigi regionális ismereteinket, illetve a jelenlegi társadalmi-gazdasági folyamatok megértéséhez, szükség szerinti vezérléséhez milyen új ismeretekre van szükségünk.

A II. világháborút követő időszakban a klasszikus keynesi válságellenes politika helyébe egyre inkább egy átfogó, hosszú távú stratégiára és szabályozásra épülő központi irányítás lépett (Franciaország, Hollandia, Japán, Norvégia, Svédország, stb.). Fokozatosan kiépült a modern, irányított típusú tőkés gazdasági rendszer. A jóléti állam megkísérelte a li-

⁸ Sokak szerint a regionális tudomány nem más, mint a földrajz újabb, korszerűbb, technikákkal is felszerelt törekvéseinek korszerűbb elnevezése (pl L. Rodwin) hívei viszont azt állítják, hogy azok a társadalomtudományi szegmensek, amelyek teoretikusak, az általános elmélethez kapcsolódóan széles körű statisztikai és matematikai apparátust és gyakran modellépítést igényelnek, a területi tudomány térénumbába tartoznak. Az is kétségtelen, hogy a középszintű statisztikai eszközök széles körű használatában már a földrajz is gyökeret vert.

berális kapitalizmust gazdaságilag hatékonyabbá tenni. Egyre növekvő réteget kellett ellátni a fogyasztási cikkek egyre bővülő körével. Ezt csak egy növekvő gazdaság tudta biztosítani, így a tervezés középpontjába a gazdasági növekedést állították. Uralkodó nézet volt, hogy a földrajzi elhelyezkedéstől, tradícióktól függetlenül, központi kormányzati segítséggel egy új ipari államot kell kiépíteni. A regionális elméletek is ezt célozták meg. A hagyományos piaci szféra mellett kialakult egy "tervező gazdasági szféra", melyet az állami tisztviselőkkel, politikusokkal szoros kapcsolatban lévő technokraták vezettek. Az irányított piac óriási termelő szervezeteket kívánt meg és ezekben vált lehetővé a hatékony tervezés. Az élet csaknem minden területén az egységesítés volt a jellemző. Az üzlethálózatok terjedtek a kiskereskedelemben, a vendéglátásban a szolgáltatásokban. A településfejlesztésben, az építészetben a helyi, nemzeti sajátosságoktól független trendek domináltak. Az állam és az óriásvállalatok "átvállalták" az egyénekről, a kis közösségekről való gondoskodást.

Az így kialakuló irányítási modell megkísérelte összehangolni a tulajdonviszonyokból fakadó vállalkozói szabadságot és a nemzetgazdaság versenyképességét biztosító központi beavatkozást. A tudományos alap a neoklasszikus közgazdaságtan volt. Piaci allokációs modellek alapján hozott ágazati döntések határozták meg az egyes területek fejlődését. A kormányprogramok középpontjában - a szocialista országokhoz hasonlóan - a nemzeti szintű gazdasági növekedés állt.

A gazdasági növekedés különböző mértékben érintette az eltérő adottságú területeket, a máshol élő embercsoportokat. A fejlettségbeli különbségek erősödésével a kormányzatok számára politikai kérdéssé vált a fejlődésben elmaradó térségek segítése. A gazdasági fellendülés megteremtette a szükséges anyagi feltételeket egy központi területi támogatási politika megteremtéséhez. Szinte minden fejlett országban felismerték a gazdaságilag elmaradott területek központi segítséggel való fejlesztésének a szükségességét.

A 70-es évektől a helyzet változott. A legtöbbször gazdasági válságként emlegetett ipari forradalom új helyzetet teremtett. Az állami redistribúció kiterjesztésében csak a szubvencióra szoruló válságágazatok és a rendszerből hasznot húzó bürokrácia érdekelt. A társadalom többségét

alkotó középrétegen belüli újraelosztás feleslegessé válik. Az új technológiák, iparágak megjelenése, régiek eltűnése, a dinamikus iparágak területi elhelyezkedésének megváltozása módosították a hatékony termelés feltételeit, újra felborították a területi egyensúlyt. A multinacionális cégek a piacok globális integrálásába kezdtek. A hatalmasok egymás felvásárlásával tovább növelték erejüket. Területi, sőt nemzeti ráhatás szinte lehetetlenné vált ezekre a nemzetközi gazdasági erőkre. Tőke kivonásuk pusztá fenyegetésével térdre kényszeríthetik akár a kormányokat is.

A másik fő tendencia a decentralizáltabb, kisebb szervezetek hatékonyságának növekedése, jobb alkalmazkodóképességükben rejlő lehetőségek kihasználása. A legfejlettebb országok kormányai neoliberais politikát kezdenek folytatni (USA, Anglia, stb.) a privatizáció, a kisvállalkozások újra reneszánszukat élik. A területi politika és a területi tervezés a kínálati közgazdaságtan áldozatává válik. A központi erőforrásallokáció, így a központi tervezés is fokozatosan veszít a jelentőségéből. A laissez-faire politikában a kissé elbürokratizálódott tervezés válságba került. A 70-es, 80-as évekre a szociáldemokrácia kifulladás, a jóléti állam eszménye veszít vonzerejéből. A regionális gazdaságtannak, amely első sorban a központi kormányzatok területi politikájának kialakítását segítette, ma új problémákkal találja szemben magát. A helyi problémák javára részére helyben kell megtalálni a megoldást, de a helyi közösségek az eddigi eredményekre nem tudják fejlesztési programjaikat építeni. Ehhez ki kell dolgozni a helyi gazdaságfejlesztés elméletét és gyakorlatát. Azokban az országokban, ahol e téren élen járnak, a helyi gazdaságöszönzés a nemzeti fejlődésnek is a lényeges motorjává vált.

A tőke logikáján alapuló gazdasági fejlődés a regionális arculatok elvesztését eredményezte. Többek között meg kell találni a módját, miként őrizheti meg vagy szerezheti vissza egy nemzet, egy közösség a regionális identitását, a társadalmi, a helyi közösségek céljai miként juthatnak érvényre a tőke céljai mellett. Lehet-e és kell-e területi szinten közben tartani a jelenlegi változásokat? Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása egy új területi irányítási-tervezési modell körvonalait vetíti előre, melynek kidolgozásában a megújult regionális gazdaságtannak, a politikatudományának, a szociológiának, stb. együttesen részt kell vállalnia.

Mik lehetnek egy ilyen modell alapelvei? A területi kérdés nemcsak nálunk és Közép-Európában politizálódik. A kulturális, regionális arculat elvesztésével szemben csak egy politikailag aktivizált regionális és kulturális identitástudattal rendelkező népesség veheti fel a harcot. A területek gazdasági jelentősége mellett hangsúlyt kap a területek politikai jelentősége. A gazdasági kérdések is ilyen vetületet kapnak. J. Fridmann és Y. Forest (1988) ezt politikai-gazdaságtani modellnek nevezi. Ebben a modellben a hangsúly a funkcionális régiókról, a történelmileg meghatározott régiókra kerül, illetve az állami és testületi döntésekről a közvetlen lakossági döntésekre helyeződik át. A tervezésben a "top-down" szemlélet helyébe a "bottom-up" kerül. A gazdasági növekedés szerepét egy komplexebb fejlődés fogalma veszi át. A területi egyensúly eszményét a területi konfliktusok feltárása és kezelése váltja fel. Az állam nem a "legfőbb determinátor". A különböző területi szinteknek önálló politikát kell kialakítaniuk és ebben a területi mozgalmak fontos szerepet kaphatnak. Megjelenik az "ellenzéki tervezés".

Az alternatív, vagy kiegészítő fejlesztési pályák a klasszikus gazdasági célok mellett egyre több politikai, társadalmi és kulturális célt vetnek fel. A helyi gazdaságfejlesztés nem azonosítja a fejlődést a gazdasági növekedéssel, hanem inkább emberi-társadalmi jelenségként értelmezi azt. Csak regionális vagy helyi szinten lehetünk képesek azokat a különbségeket fenntartani, esetleg létrehozni, amelyet az "új ipari forradalom" és a helyi közösségek fejlődése igényel. A hagyományos gazdasági megközelítésekkel szemben, amelyek csak a piaci tényezőkkel foglalkoznak, egyre nagyobb szükség van a "láthatatlan gazdasági tényezők" (specializáció, munkakultúra, életminőség, stb.) figyelembevételére.

Nem kétséges: a közeljövő társadalmi-gazdasági fejlődésében a kis- és középvállalkozások, a helyi kezdeményezések jelentős szerepet fognak játszani. Egyre többen emlegetik Schumacher (1973) könyvsikerének címét: A kicsi szép. A kis, korszerű vállalkozások jelentős szerepet játszanak a fejlett országokban a foglalkoztatási gondok enyhítésében (D.L. Birch, 1987), jelentőségüket hazánkban is bizonyították az elmúlt években. De mivel sokan csak ezektől várják gazdasági bajaink orvoslását, hadd utaljak Fridmann intelmére: "...a kicsi meglehet, hogy szép, de gyenge is." (J. Fridmann 1986, 211. o.). Egy nemzetgazdaságban a kicsik nem helyettesíthetik, csak kiegészítik és hatékonyabbá teszik a

nagyszervezeteket. A nagy, erős vállalatokkal való együttműködés biztonságosabbá teheti a kicsik létét, segítheti fejlődésüket. Az viszont kevés, ha elismerjük a kisvállalkozások létjogosultságát, segítséget is kell számukra nyújtani. Nyilvánvalóan nem járható út, hogy ezek nyereségéből finanszírozzuk az életpályájuk alkonyán lévő szervezetek veszteségeit. Amennyiben a kis- és középvállalatok átvállalják a nagyban hatékonyan nem teljesíthető funkciókat, akkor a nagyszervezetek hatékonyságnövekedéséből eredő többletjövedelemből jusson a kicsik támogatására.

Láttuk, az elmúlt 60-80 év a területi kérdésekkel foglalkozó tudományok részéről is a specializációt, az önálló tudomány vagy tudományterület felépítését jelentette. Nem kis energiát fordítottak az önállóság, a másság bizonyítására. Számunkra nem az a kérdés, hogy a regionális tudomány önálló diszciplína, vagy különböző tudományterületek együtt-dolgozása. Ma a felhalmozott tudás szintetizálása a feladat. A kérdés az, hogy az egyének, a különböző közösségek, a helyi társadalmak, (a nemzet érdekeit is figyelembe véve) hogyan fejlődhetnek kiegyensúlyozottan. Ezt pedig egy olyan megközelítés segítheti, amiben a térszemlélet ab ovo megvan. A területi vizsgálatokban - legyen az településszociológia, regionális gazdaságtan, politológia vagy bármi más - a kistérségi vizsgálatoknak a korábbiaknál nagyobb szerepet kell játszaniuk. Persze ez nem jelenti azt, hogy egyáltalán nincs szükség központi területi politikára, és el kell hanyagolnunk a regionális makrogazdaságtant és nincs szükség ennek intézményeire, pusztán az arányok változnak. Az új megközelítések új energiák feltárásával új lendületet adhatnak a fejlődésnek.

IRODALOM

- Birch, D.L. 1987.:** Job Creation in America. New York: The Free Press, London: Collier Macmillan Publishers.
- Faragó L. 1990.:** A helyi gazdaságfejlesztés elméletéhez. Tervgazdasági Fórum. (Megjelenés alatt.)
- Friedmann, J. 1986.:** Regional Development in Industrialized Countries: Endogenous or Self-Reliant. In: Bassand, M., Brugger, E.A. et al. eds. 1986. ch. 15. pp. 203-217.
- Friedmann, J. - Forest, Y. 1988.:** The politics of place : toward a political of territorial planning. In: Higgins, B. és Savoie, D.J. (szerk.) Regional Economic Development. Essayes in honour of Francois Perroux. Boston: Unwin Hyman.
- Illés I. 1975.:** Regionális gazdaságtan. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Isard, W. 1988.:** Regional Science: Some Retrospect, Remarks on its Scope and Nature, and Some Prospect. Előadás az RSA Európa Kongresszusán, Stockholm.
- Lukács Gy. 1971.:** Történelem és osztálytudat. Magvető, Budapest.
- Richardson, H.W. 1969.:** Elements of Regional Economics. Baltimore: Penguin.
- Richardson H.W. 1978.:** Regional and Urban Economics. Harmondsworth: Penguin.
- Sántha J. 1986.:** Település és társadalom. Budapest, BÉV. Műszaki Kiadó gondozásában.
- Schumacher, E.F. 1973.:** Small is Beautiful: Economics as if People Mattered. New York, Harper and Row.

Válaszút előtt a regionális politika

A keynesiánus eszmerendszer baloldali áramlatához tartozó Káldor Miklós 1970-ben a Skót Közgazdasági Társaság 5. közgyűlésén "The Case for Regional Policies" címmel tartott előadást. A brit konzervatív erők időleges előretörése idején a szigetország alulfejlett régiójában a regionális politika szükségességét magyarázta felszólalásában. Gondolatmenete a "komulációs elvre" épült. Eszerint egyes tevékenységek, régiók és országok mind jobb és jobb helyzetbe kerülnek, miközben mások pozíciói és lehetőségei egyre inkább romlanak. E folyamatok pedig - amelyek a feltételezett egyensúlyi helyzetektől való elsodródással jellemezhetők - gazdaságpolitikai reagálást, alkalmas eszközöket igényelnek.

A 70-es évek legelejének, majd a 80-as évtized tory kormánya - a jóléti állam horizontális újraelosztását biztosító intézményeinek korlátozását és leépítését szolgáló politikája részeként - szűkítette az állami regionális beavatkozások körét, újrafogalmazta az állami foglalkoztatási feladatokat a gazdaság piaci szerkezete erősítésének érdekében. A monetarista és szabadpiaci gazdaságpolitika - a neoliberais makroökonómia elvei alapján - a regionális fejlesztési kiadásokat drasztikusan megnyírbálta, közel felére csökkentette, a támogatandó térségek népességének aránya a korábbi 47%-ról 28%-ra csökkent. Hasonló regionális politikai fordulatok játszódtak le más liberális-konzervatív kormányzatok hatalomra jutása után is -. E kormányzatok gazdaságpolitikai orientációja, a követendő közgazdasági irányzatok, az állam szerepéről vallott felfogások módosították a regionális politikák formáját, tartalmát és intézményi rendszerét. (1. sz. táblázat.)

* Igazgató (MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézet, Pécs)

II.

A neokeynesianus és a liberális hatalmi-politikai küzdelmek mellett a regionális politikák módosulására, újrafogalmazására objektív gazdasági-szerkezeti változások is hatással voltak.

A fordista-taylorista tömegtermelésen nyugvó monopolista felhalmozás növekedési szakaszát a fejlett ipari államokban a differenciált piac húzóerejére építő, decentralizációs korszak váltotta fel. A monopolizálódás, a vállalati struktúra koncentrációs tendenciái megfordultak, gyarapodott a kisvállalkozások száma. A vállalati struktúra koncentrációjának megtorpanása mérsékelte az állami gazdaságpolitika közvetlen beavatkozási lehetőségét. Mivel a tőke mellett az információ vált a gazdaság elsődleges stratégiai erőforrásává - ez utóbbiak a gazdaság piaci rendjében kevésbé monopolizálhatók -, szélesebb út nyílik a gazdaságba való bekapcsolódásra. A gazdaság decentralizációs irányú szerkezetváltozása, a társadalmi és az ezzel összefüggő kulturális és életmódbeli differenciálódás a politikai szerkezetet is módosította. A politikai struktúra decentralizálása a politikai regionalizmusban és a helyi társadalmak szabad szerveződésében öntött testet.

A posztindusztriális szakasz gazdaság- és társadalompolitikája hatásos van a regionális politikákra is. A gazdasági növekedésre alapozott hagyományos területfejlesztési koncepciókat új programok kezdik felváltani. A regionális politika mind több eleme kapcsolódik a gazdasági szerkezet átalakításához. A hagyományos és a szerkezetátalakítás-orientált regionális stratégiák jellemzőit a 3. sz. táblázat illusztrálja. A szakmai és a politikai viták kereszttüzében álló vélemények a regionális politika jövőjéről három jól elkülöníthető csoportba sorolhatók. A regionális politika visszaszorítását valló nézeteken kívül a regionális politikát támogatók két köre rajzolódik meg. Az egyik koncepció hívei a regionális politika gyökeres reformja, pozícióinak megerősítése mellett érvelnek. A hangsúlyt a hagyományos regionális politika revíziójára és megerősítésére helyezik, annak érdekében, hogy az képessé váljon az akut területi válságok felszámolására, a regresszív folyamatok visszafordítására. A regionális politika újraértékelt törekvéseinek a homlokterében továbbra is azok a célok állnak, amelyek pénzügyi támogatások révén igyekeznek a vállalkozókat olyan tevékenység folytatására ösztönözni, amit enélkül

nem tennének meg az adott térségben. Kétségtelen annak a veszélye, hogy a regionális politika marginálissá válik. E veszély viszont elhárítható, ha vállalatoknak nyújtott ösztönzőkön kívül a gazdasági környezet komplex átalakítását is céljai között szerepelteti. Azaz a tartós kilábalás elengedhetetlen feltételei közé sorolja a magas színvonalú infrastruktúrát, az emberi erőforrásokat.

A regionális politika újrafogalmazásának harmadik irányzata az előbbinél is komplexebb megközelítést igényel. Olyan széles alapokon álló regionális fejlesztési programok kidolgozása mellett foglalt állást, amelyeket regionális beruházási programok is alátámasztanak. Mindezek szorosan integrálódnak a közkiadások megtervezésének a folyamatába. Ennek az elképzelésnek a hívei tulajdonképpen a regionális szintű koordináció erősítésében, a központi és a helyi kormányzatok összehangolt programjában látják az igazi megoldást. A kormányzat széttagolt szerveinek, a különböző minisztériumok és hatóságok, a területi társadalmi-gazdasági folyamataira befolyást gyakorló intézményeknek regionális értelemben vett széttagoltságát kívánják felszámolni. (4. sz. táblázat.)

E törekvések kiteljesedése két dimenzióban követel meg változásokat. Egyrészt a központi kormányzat szintjén az egész gépezet olyan átalakítása szükséges, amely a gazdaságpolitikába és az államháztartás tervezésébe teljes komplexitásban képes integrálni a regionális tényezőket. Másrészt a régiók szintjén is szükséges az alkalmas politikai-adminisztratív keretek kialakítása. Az erőforrásallokáció prioritásainak meghatározása, a politika végrehajtásának koordinálása, a feladatok komplexitását szervezetileg leképezni képes intézményrendszer kialakítása kardinális jelentőségű.

III.

A fejlett országok regionális politikáinak elemzéséből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az országok döntő többségében regionális alapon álló preferenciális segítségnyújtási rendszer alakult ki, amely a munkaerőtöbblettel rendelkező térségek akut gondjainak nem tüneti jellegű megoldására hivatott. Annak ellenére, hogy a gazdaságpolitikák a nem-

zeti méretű gazdasági regeneráció feladataiból építkeznek, nem hagyják figyelmen kívül az országok adaptációs gondjainak térbeli vetületeit.

A központi kormányzatok átgondolták az intervenció, a tervezés és a struktúraátalakítás menedzselésének minden pozitív lehetőségét.

Ma már nyilvánvaló, hogy a beavatkozások nélkül a növekedés vagy a foglalkoztatási mérleg régiók közötti diszparitásai nem tűntethetők el. A teljesen magára hagyott gazdaságról alkotott neoliberais elképzelés nemcsak a régi feszültségek enyhítését tenné lehetetlenné, hanem új, súlyos problémákat is okozna.

A gazdasági nehézségekkel küszködő területek fejlesztésére irányuló állami politika rendszerint a következő szempontokat veszi figyelembe.

a./ Az eddigieknél átfogóbb és komplexebb kritériumok alapján határozza meg a segítségre szoruló térségek körét. Az alkalmazott kritériumrendszer az alapvető munkaerőpiaci jelzőszámok és a munkaerőforrások adatain kívül magába foglalja a gazdasági szerkezet és a vállalati szervezetrendszer alapvető jellemzőit, az innováció hordozóinak jellegét és csomópontjait, valamint a környezeti-helyi adottságok és értékek indikátorait is. Igen fontos kritérium: ahhoz, hogy valamely terület segíyezhetővé váljék, fel kell tudni mutatnia valamiféle gazdasági potenciálban jelentkező előnyt.

b./ A regionális preferenciális támogatásoknak csak az lehet a célja, hogy elsődlegesen a munkahelyek növekedését, illetve a foglalkoztatási lehetőségek egyensúlyát teremtsék meg. A regionális fejlesztési segélyeket rendszerint alávetik egy olyan korlátozásnak, amely az álláshelyenkénti legmagasabb költségek meghatározásán alapul. Ha az álláshely egy meghatározott limitnél magasabb összeggel teremthető meg, nem folyósítják a támogatást. Általános tapasztalat, hogy nagymértékben növekedett a terciér szektor fejlesztésének segélyezése, valamint regionális technológiafejlesztési alapokat hoztak létre az innovációs lehetőségek kiterjesztésére, illetve az innovatív feltételekhez kapcsolódó munkaerő-képzésének támogatására.

c./ A regionális támogatások a szelektivitás elvén alapulnak. A világos és koherens értékelési rendszeren nyugvó átfogó szelekció a regionális és a kistérségi stratégiák összehangolását is elősegíti.

d./ A regionális stratégiák végrehajtásának meghatározó elemei (a helyi és a regionális kormányzati szervek mellett) a különböző fejlesztési ügynökségek és társaságok. E fejlesztési szervezetek állami vagy vegyes finanszírozású intézmények, feladatuk a problematikus térségek társadalmi-gazdasági fejlesztési programjainak kidolgozása, pénzügyi támogatása, tanácsadás és információszolgáltatás. (Belgiumban 7, az NSZK-ban 50, Hollandiában 5, Írországban szintén 5 fejlesztési társaság működik.)

A központi kormányok politikájának alárendelt vagy azoktól független regionális gazdaságszervező, tanácsadó-menedzselő intézmények a régiók belső erőforrásainak feltárására, koncentrálására, az ott működő vállalatok eszközeinek, létszámának jobb kihasználására, mobilitásuk fokozására irányuló feladatokat látnak el. E sok funkciójú (munkaerőkövetítés, átképzés, marketing piackutatás, információs szolgáltatások, stb.) intézmények - amelyek többsége kiterjedt külföldi fiókhálózattal is rendelkezik - fontos szerepet játszanak a strukturális átalakításhoz szükséges tőkejavak régióba áramlásának szervezésében.

e./ A regionális gazdasági szerkezetátalakítás állami költségvetésből finanszírozott tételeit parlamenti kontrollnak vetik alá, rendszerint állandó parlamenti bizottság készíti elő a döntéseket, s a törvényben rögzített támogatási formák hosszabb időtávra biztos kalkulációs alapot jelentenek a gazdálkodó-vállalkozó szervezetek számára.

Az állami regionális politika irányváltozása érzékelhetően átalakította a területfejlesztés pénzügyi-ösztönzési rendszerét is. A regionális ösztönzési politika változásának egyik kiváltó oka az Európai Közösség országaiban a költségvetési kiadások csökkenése volt. Ennek következtében a hatékony regionális ösztönzés súlypontjai a korábbi automatikus megoldásokról a kizárólagos (diszkrecionális) ösztönzési formákra helyeződnek át. Ez utóbbi ösztönzési forma, lévén, hogy a támogatások szigorú kritériumok alapján, nem "ajándékozási" jelleggel történnek - az állami eszközök takarékos és hatékony felhasználását kényszeríti ki.

A regionális ösztönzés változásának másik vonása - és a hatékony regionális politika fontos vitakérdése - a regionális támogatási mechanizmusok centralizálása és decentralizálása közötti viszony alakulása. A korábbi központosított ösztönzési alapokat ma már az országok többségében decentralizálták. Annak ellenére, hogy sokhelyütt erős a központi

szervek ellenállása - a helyi szervek intellektuális alkalmatlanságára hivatkozva - a decentralizálás további szélesítésére, Spanyolország és Olaszország kivételével ma már a decentralizált ösztönzési alapok vannak túlsúlyban.

Az ösztönzési rendszer működésének harmadik lényeges vonása a regionális politika gazdasági környezetében gyökerezik. A magas munkanélküliségi rátát mutató régiókban - s a regionális politikák legfontosabb terepét ez jelenti - az ösztönzés alapvetően a tőkeberuházásokra irányul. A tőkeorientált ösztönzés hatékonysága a munkaerőorientált támogatásokkal szemben ma már egyértelműen bizonyított tény. Az EGK-országokban alkalmazott közel negyven ösztönzési forma közül mindössze kilenc irányul a munkaerő speciális támogatására.

Az ösztönzésorientált regionális politika negyedik alapkérdése az, hogy miként válasszák ki a támogatandó tevékenységi formák körét. Általános tendencia, hogy fokozatosan növekszik a tercier szféra támogatása. Portugália kivételével valamennyi országban változatos regionális támogatási formákban részesülnek az idegenforgalmi, az üzleti és tanácsadó szolgáltatási, az információfeldolgozási, a fogyasztási szolgáltatási fejlesztések és a K+F tevékenység. Az ipari ágazatoknak nyújtott támogatások döntő része a feldolgozóiparba jut, a kitermelő- és alapanyaggyártó ipar részesedése elenyésző, s igen ritka az építőipari és a mezőgazdasági termelés regionális ösztönzőkkel való támogatása. (5. sz. táblázat.)

Az ösztönzési formák, a szelektív és decentralizált ágazati támogatások egyenes következménye, hogy a szerkezetátalakítások legfontosabb bázisa valamennyi országban a kis- és középvállalati szféra. Az általános gazdaságpolitika befolyásolási mechanizmusai és a regionális politika érdekeltégi szférájának a metszéspontjában álló eme vállalati forma a nyugat-európai gazdasági struktúra átalakításának motorja. A gazdasági szerkezet megváltoztatásának minőségi követelményei módosították az iparpolitikai elképzeléseket is. Az új ipari stratégiák homlokterébe két, egymással szoros kapcsolatban álló fejlesztési irányzat került: egyfelől az ún. deindusztrializációs folyamat (azaz a 19. században telepített "kérményes" ipar visszafejlesztése), másrészt a reindusztrializáció beindítása (csúcstechnológiát gyártó üzemek telepítése, a termelés komputerizálása,

a robottechnikák elterjesztése, stb.). A globális gazdaságpolitika a kis- és középüzemek fejlődéséhez kedvező általános társadalmi-gazdasági környezetet teremtett, deregulációs politikával igyekezett kiiktatni a működésüket gátló tényezőket.

Az országos struktúraátalakító programokkal párhuzamosan - sőt sokszor azoktól függetlenül vagy azokat megelőzve - alakították ki a helyi és a regionális kormányzatok saját iparpolitikájukat. Számtalan esetben központi anyagi segítség nélkül kényszerültek új iparpolitikai eszközök igénybevételére. A helyi megoldások jelentőségét a termelés újjászervezésének sürgető igénye (a hanyatló ipari tevékenységek miatt kialakuló munkanélküliség politikai destabilizálódást okozó veszélye) miatt ismerték fel, ez magyarázza kidolgozásuk szükségességét is. Az alkalmazott eszközök körét természetesen befolyásolta a helyi kormányzatok korlátozott hatalma. Olyan új koncepciókat kellett kidolgozni, amelyek figyelembe veszik ugyan az adott terület adottságait, gazdasági érdekeit és problémáit, de korlátozott anyagi támogatási forrásokkal rendelkeznek. A helyi kormányzatok vállalták azt a szerepet, hogy új vállalatok alapításának a szervezésével, új termelési körök meghonosításával hozzájáruljanak területük gazdaságának revitalizálásához. Gazdaságfejlesztő tevékenységükben fontos együttműködési partnereik a különböző üzleti csoportok, pénzügyi körök, ritkábban nagyvállalatok is.

Természetesen a központi kormányok ezeket a törekvéseket jogi garanciák, a gazdasági hatalom decentralizálását elősegítő törvények segítségével igyekeznek támogatni. Lehetővé vált - pl. Olaszországban - az, hogy a helyi kormányzatok fejlesztési pénzügyi intézeteket alapítsanak, amelyek a helyi ipart pénzügyi támogatásban részesítik, sok esetben közvetlenül is érdekeltek a vállalkozásokban. A helyi regionális szervek szinte valamennyi tartományban műszaki szolgáltatóközpontokat alapítottak, amelyek új technológiák terjesztésével és magas munkaigényességű egyéb szolgáltatásokkal állnak a kis- és középvállalatok rendelkezésére. Tartományonként 6-8 szolgáltató központot találunk.

Ezek a példák azt is bizonyítják, hogy mind a területi-gazdasági szerkezet átalakításában, mind pedig az ebben lényeges szerepet játszó kis- és középvállalati struktúra megteremtésében a hagyományos intézményrendszer mellett új speciális szervezetek kialakítására is szükség van. A

szerkezeti változások ösztönzése és szervezése több - önkormányzati, igazgatási, üzleti és pénzügyi - szervezet együttműködésével valósítható meg.

1. számú táblázat
Pártpolitikák és regionális politikák

	Konzervatív-liberális	Szocialista-szociáldemokrata
Politikai ideológia és gazdaságpolitika	Szabad piac, gazdasági liberalizmus, monetáris kontroll, állami feladatok újrafogalmazása	Új-keynesiánus gazdaságpolitika, széles körű programok
A regionális problémák felfogása	Mikrogazdasági: oka a helyi eredménytelenség és a társadalmi-gazdasági rugalmatlanság	Strukturális: oka: a tőkehiány
A szerkezet átalakítás megközelítése	Piacracionális alapok: a magánvállalkozások támogatása adó- és szabályozási eszközökkel, a munkaerőpiac deregulációja	Decentralizált beavatkozás, belső gazdasági megújulás, infrastruktúra-fejlesztés
A regionális politika formája	Minimális és szelektív támogatás, a szabadpiac helyi formáinak (vállalkozási övezetek, fejlesztési társaságok) fejlesztése, gazdasági kényszer-intézkedések lokális szinten, regionális magán-közösségi fejlesztés	Kiterjedt állami támogatások, regionális ügynökség, a helyi kormányzatok átfogó beavatkozási lehetőségei a helyi gazdaságba

2. számú táblázat

A hagyományos területfejlesztési politika jellemzői (W.B. STÖHR 1989. alapján)

1. A mennyiségi növekedés uniformizált modellje
2. A társadalmi-politikai és ökológiai minőségi tényezők hiánya
3. Mobilitás- és tőkeorientáció
4. A regionális források lefőlözése
5. A vállalati funkciók térbeli átrendeződése
6. Törekvés a régió kívüli tényezők megszerzésére
7. A térbeli problémák áttérése a periférikus területekre
8. A nagyméretű, energiaigényes rendszerek fejlesztése
9. A gazdasági és a politikai döntéshozás dimenzióinak elkülönülése
10. Regionális szabályozó képesség gyengülése, a helyi regionális közösségek felbomlása

3. számú táblázat

A szerkezetátalakítás-orientált regionális stratégia

A szerkezet átalakítás formája	A regionális politika elsődleges tárgya
Újraiparosítás (re-indusztrializáció)	Csúcstechnológiai ipar, innovatív tevékenységek K+F, technológia-transzferek, tudományos parkok (Új helyi gazdaságok)
Ipari átalakítás	A meglévő "érett" iparágak újraélesztése, piaci diverzifikáció
Tercierizálódás	A szolgáltatási szektor fejlesztése
Munkaerőát-képzés	Átképzőközpontok, felnőttoktatás, rugalmas foglalkoztatási rendszerek
Infrastrukturális megújulás	A műszaki, az üzleti (marketing, tanácsadó szolgáltatás, informá-tika) és a szociális infrastruktúra fejlesztése
Pénzügyi újjászervezés	Regionális és lokális pénzpiacok szervezése, kockázati tőke, vállal-kozáslélnkítő alapok

4. számú táblázat
A regionális politika jövője

Jellemzők	Hagyományos	Új
Problematikus régiók	Kétpólusú: fejlett/fejletlen	Soktényezőes (különböző regionális strukturális gyenségek)
Alapstratégia	Regionális növekedés	Regionális innováció
Szervezeti forma	Régióközi elosztás	Belső regionális erőforrások mozgósítása
A politika tárgya	Tőke, anyag Mennyiségi növekedés Gyáripar Tervek Kisszámú nagyvállalat	Információ, technológia Minőségi átalakulás Szolgáltatások, ágazatközi kapcsolatok Programok Sok kis- és középüzem
Dinamika	Térben állandó problematikus régiók A növekedési pólusok stabil hálózata	Térben változó problematikus térségek Spontán helyi erőforrás-mobilizáció

5. számú táblázat
Fontosabb regionális ösztönzők az EGK-országokban, 1984

Ország	Ösztönzési forma	Támogatott forma	Az odaítélt támogatások száma
Belgium	Kamatkedvezmény (Flandriában)	K, F, É, SZ, I	361
	Kamatkedvezmény (Vallóniában)	K, F, É, SZ, I	129
Dánia	Beruházási juttatás	F	96
	Kedvezményes hitel	F	8
Franciaország	Regionális politika alap	F, SZ, I	827
	Regionális foglalkoztatási alap	F, SZ, I	
	Helyi vállalkozási adókedvezmény	F, SZ, I	222
NSZK	Beruházási kedvezmény	K, F, I	2580
	Beruházási alap	F, I	923
	Különleges amortizáció	K, F, É, SZ, I	15901
	Kedvezményes hitel	É, SZ, I	10674
Írország	Iparfejlesztési alap	F	238
	Nemzetközi szolgáltatási program	SZ	26
Olaszország	Dél-Alap	F, SZ	2710
	Kedvezményes hitel	F, SZ	
	Társadalombiztosítási kedvezmény	F, SZ, I	
Hollandia	Beruházási prémium	F, SZ	206
	Termelőeszköz hitel	F, I	151

Jelmagyarázat: É= építőipar, F= feldolgozóipar, I= idegenforgalom, K= kitermelőipar, SZ= szolgáltatások

Forrás: Yuill, D.-Allen, K. 1988. alapján saját feldolgozás.

IRODALOM

- Armstrong, H. - Taylor J. 1985.:** Regional Economics and Policy - Philip Allen, Oxford
- Blchin, P.N. - Bull, G.H. 1987.:** Regional and Urban Economics - Harper and Row, London
- Dun. Ford, M.F. 1988.:** Capital, the State and Regional Development - Pion, London
- Frankel, B. 1987.:** The post-Industrial Utopians - Polity Press, London
- Hudson, R. 1989.:** Wrecking a Region. State Policies, Party Politics and Regional Change - Pion, London
- Káldor, M. 1989.:** Gazdaságelmélet-gazdaságpolitika. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Keating, M. 1989.:** Local Government and Economic Developing Western Europe - Entrepreneurship and Regional Development 1989. 3. pp. 301-312.
- Muegge, H. - Stöhr, W.B. (szerk.) 1987.:** International Economic Restructuring at the Regional Community - Gower, Hampshire
- Stöhr, W.B. 1989.:** Global Challenge and Local Response. Learning Experiences of Local Development Initiatives in Contemporary Europe - Cassell-Tycooly. London
- Yuill, D.- Allen, K. - Bachtler, J. - Wishlade, F. 1988.:** European Regional Incentives - University of Strathclyde, Glasgow

A településgazdálkodás helye és szerepe a regionális gazdaságban

A hazánkban kibontakozó és felerősödő társadalmi-gazdasági átalakulási folyamatok minden bizonnyal a települések életében okozzák a leglátványosabb változásokat. Ez természetes, hiszen a település az embercsoportok lakó- és munkahelyének kerete, a nemzeti méretű társadalmi és gazdasági változások hatását az állampolgárok itt érzékelik, mindezek itt hatnak társadalmi- és életviszonyaik alakulására. Az állam és a helyi társadalom viszonyainak tisztázása (újrendezése) eredményeként a települések lesznek a helyi autonómia és önkormányzat színterei. Ugyanakkor az ország globális társadalmi-gazdasági fejlődési karakterét alapvetően meghatározó elemi jogú politikai és gazdasági kezdeményezések színterei is a települések lesznek. Az államigazgatásilag (alkotmányosan), szervezetenként rendezett önkormányzat és autonómia egyik sarkalatos kérdése lesz a települések gazdálkodási tevékenysége. A municipális tulajdon megerősödése, a helyi közösségi tulajdonformák, általában a tulajdonviszonyok új rendje merőben új helyi gazdálkodási elveket és mechanizmusokat igényel.

Ebben az igényszituációban a településtudomány és a településfejlesztés kiemelt feladata, hogy a társadalmi-gazdasági folyamatok tendenciáit elemezve az átrendeződésből adódó problémák megoldásához hosszabb távon is követhető elméleti megalapozást adjon. A témakörben folytatott több éves kutatásaink során feltártuk a településgazdálkodás elméleti és gyakorlati problémáit és modell értékű javaslatot tettünk a településgazdálkodás terminológiai, gazdálkodási és finanszírozási rendszerére. Javaslatainknál a kiinduló hipotéziseket követve figyelembe vettük azt a tényt, hogy a településgazdálkodás elméletének és napi gyakorlatának válaszolnia kell olyan kérdésekre, és meg kell oldania olyan kérdé-

* Főiskolai tanár (Ybl Miklós Építőipari Műszaki Főiskola, Budapest)

seket, amelyek korábban nem tartoztak a kompetenciájába. Néhány ezek közül. Felgyorsult az emberek és az eszközök migrációja. Ez új minőségi és mennyiségi feladatokat ró a települések "gazdáira", a tanácsokra (idegenforgalom mint szolgáltatás, az ellátás bővülő szükségletei, új munkahelyek biztosítása, stb.). Új igény a lakosság kommunikációs szükséglete. Ez új várospolitikát, a lakosság információigényének kielégítését, szolgálatát tételezi fel. Ez eszköze az országos politikai célkitűzések megvalósításának (lakosság bevonása a döntésekbe, a települési élet szervezésének demokratizmusa, stb.). Meg kellett (és meg kell) keresni a mindezeknek megfelelő eszközöket, módszereket, technikai létesítményeket (új települési testületi formák, helyi TV-lánc, stb.). A településeknek a lakosságot és a településkörnyéket ellátó tevékenységében új feladat pl. a környezetvédelmi tevékenység (a környezetépítés, a környezetgazdálkodás, stb.). Településeink életéből az elmúlt idők számos példáját említhetnénk, amikor a helytelen döntés miatt (szennyező hulladékok elhelyezése, stb.) a lakossági konzultáció hiányában komoly feszültségek jelentkeztek.

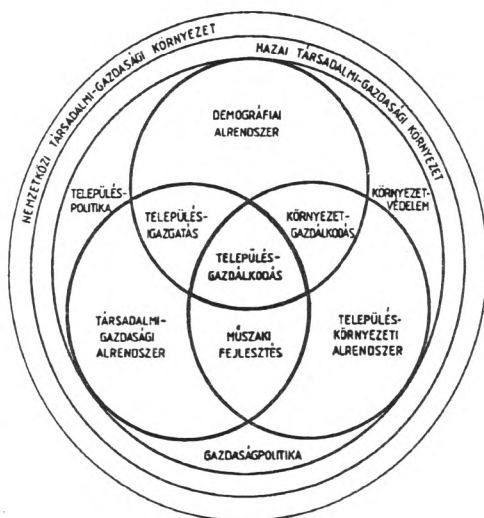
A településgazdálkodás modell-értékű kidolgozása szempontjából fontosnak tartottuk annak vizsgálatát, hogy a tudomány hogyan foglal állást olyan fogalmak tekintetében, mint a településtudomány, a település, a város. A feltáró munka során ezeket a kérdéseket is vizsgáltuk. A nemzetközileg is általában használt tagolás szerint a település funkciói minden esetben szükségszerűen:

- munkafunkciók,
- lakófunkciók,
- rekreációs funkciók, és mindezek együttes működéséhez szükséges,
- kommunikációs funkciók,

összességéből állnak, bármely nagyságrendű településről van szó és bármennyire egyszerűek vagy összetettek is legyenek az egyes funkciók. A településgazdálkodás definíciójánál abból a hipotézisből indultunk, hogy a terület- és településfejlődésben (fejlesztésben) meghatározó a regionális és helyi szinten rendelkezésre álló (rendelkezésre bocsátott) adottságok és erőforrások (demográfiai, gazdasági, természeti) fejlesztése és hatékony felhasználása. Az adottságok és erőforrások hatékony működtetésének (felhasználásának) és bővítésének alapvető célja a települések ellátási (szolgáltató) funkciójának gazdasági és szervezeti megalapozása, a településekben élő (vagy huzamosan ott tartózkodó) népesség számára a

munka, a kultúráródás és az élet más, sokrétű feltételeinek biztosítása a mindenkori műszaki-gazdasági fejlettség szintjén (1. sz. ábra).

1. számú ábra
A településgazdálkodás rendszerábrája

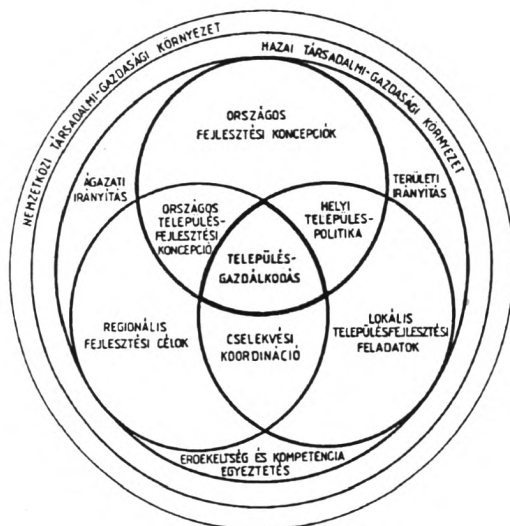
E célrendszer megvalósításának meghatározó eleme (eszközrendszer, szervezeti és realizálási szférája) a hatékonyan működő, jól szervezett településgazdálkodás. Fenti kiinduló hipotézisek igazságtartalmának nagy valószínűségét feltételezve, a településgazdálkodás fogalmát az alábbiak szerint értelmezzük.

Településgazdálkodás

- a település területén és vonzáskörzetében élő, vagy huzamosan tartózkodó embercsoport rendszeresen jelentkező, hosszú időre el nem halasztható szükségleteinek kielégítése (demográfiai alrendszer),
- a településben és vonzáskörzetében folyó társadalmi-gazdasági tevékenység feltételeinek biztosítása (társadalmi-gazdasági alrendszer),
- a lakosság, valamint a természeti és művi környezet kölcsönkapcsolatának harmonikus fejlesztése (településkörnyezeti alrendszer)

érdekében az adott helyen és az adott fejlettségi szinten kifejlesztett szervezett, közösségi és egyéni indíttatású tevékenység (2. sz. ábra).

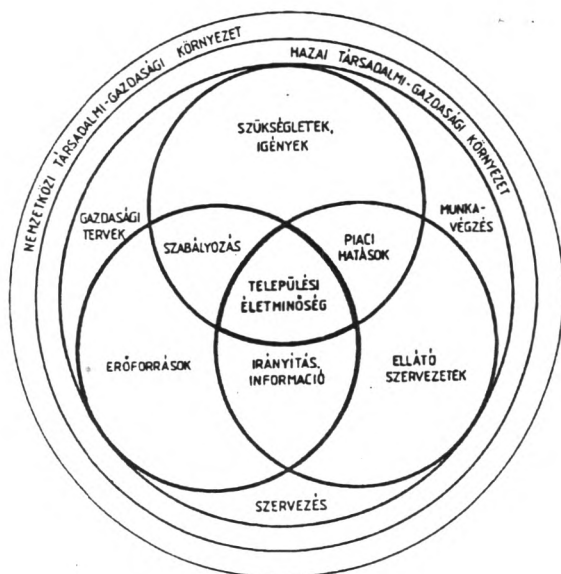
2. számú ábra
A településgazdálkodás célrendszere

A definíció három alrendszeréből adódó tevékenység-halmaz a kötelezettségek (ellátási feladatok) és a jogosultságok (döntési kompetencia) tekintetében két részhalmazra bontható.

Az országos és regionális (nagyterületi) feladatokra, valamint a lokális (településen belüli) ellátási kötelezettségekre és döntési jogosultságokra. Az első részhalmazból adódó feladatokat túlnyomó részben az országos hatáskörű szervek (minisztériumok, főhatóságok) látják el, a településen belül pedig az ellátási kötelezettség és a döntési jogosultság a helyi tanácsoké (3. sz. ábra).

3. számú ábra
A településgazdálkodás feltételrendszere

A két részhalmaz átfedéséből adódik egy olyan közös feladat- és jogosultsághalmaz, amely feltételezi és kötelezi mind a makroszint, mind a

mikroszint kompetenciáját (pl. a regionális és országos rendeltetésű vonalas műszaki infrastruktúra településen belüli elemeinek fejlesztése és működtetése). A tudomány, a szakirodalom és a gyakorlat nemcsak a településgazdálkodás fogalmát, hanem a településgazdálkodás szakágazatait is következtetlenül és más-más módon határozza meg és sorolja be. Definíciónk lényegéből eredően a városgazdasági szakágazatoknak tartjuk és idesoroljuk az alábbiakat:

- a település területével való gazdálkodás,
- a lakás- és helyiséggazdálkodás,
- a környezetgazdálkodás, zöldterület fenntartás,
- kommunális ellátás,
 - a. helyi energiaellátás,
 - b. helyi vízgazdálkodás,
 - c. településegészségügyi szolgáltatások,
- közlekedés, szállítás,
- hírközlés, telekommunikáció, információ-szolgáltatás,
- közellátás,
- szolgáltatóipari ellátás,
- marketing hálózat és szolgáltatás,
- vendéglátóipar,
- oktatás, kulturális ellátás,
- testnevelés, sport,
- üdülés, rekreáció, idegenforgalom.

Tágabb értelemben a települések ellátó-szolgáltató feladatai közé sorolható még:

- a közbiztonság, közrendészet, vagyonvédelem,
- a munka, a munkahely, a foglalkoztatás és a munkaerő iránti szükségletek kielégítése,
- kutatás-fejlesztés (negyedleges szektor),
- a szociális és egészségügyi ellátás egyes feladatai,
- humanitárius és felekezeti szolgáltatások,
- pénz- és hitelforgalmi szolgáltatások,
- jogszolgáltatás, lakossági és társadalmi szaktanácsadás.

A forgalmi rendszer kimunkálása során feltártuk azokat a sajátosságokat, amelyek különösen, vagy sajátosan csak erre a gazdálkodási szférára jellemzők. Így a településgazdálkodás alapvető és meghatározó sajátosságainak tartjuk, hogy:

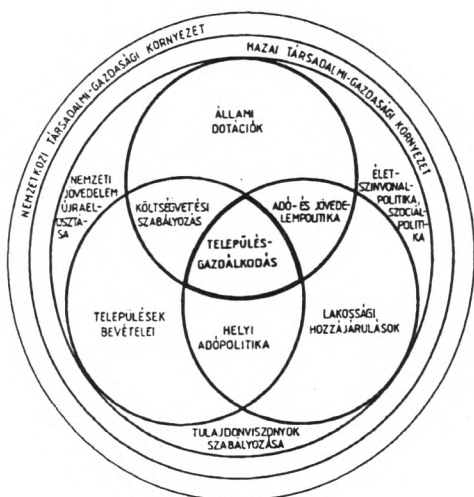
- közösségi az ellátás (szolgáltatás), de individuális a fogyasztás (pl. gáz, víz, villany),
- az előállított (szolgáltatott) javakból technikailag senki sem zárható ki (pl. közterülethasználat),

- a személyek kizárhatók a fogyasztásból (szolgáltatásból), de a közösség károsodik, ha valamely tagja nem részesül az ellátásból (pl. szemétszállítás, település-tisztasági szolgáltatás).

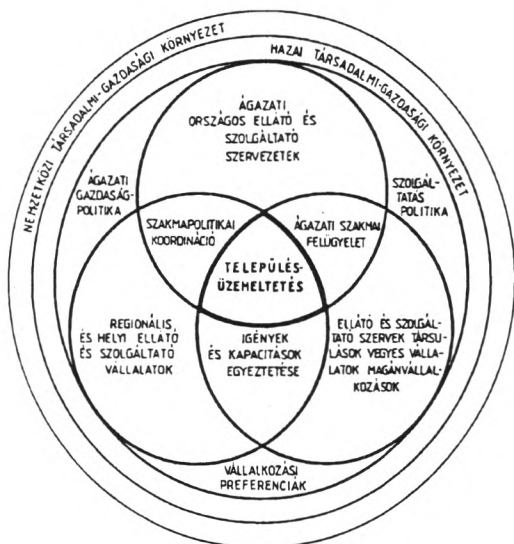
A jelenlegi és a további kutatómunka során vizsgáljuk és elemezzük a településgazdálkodást ellátó szervezeteket, az irányítás és finanszírozás mechanizmusát, a különböző nagyságú települések optimálisnak tekinthető vállalkozási formáit (4-5. sz. ábra).

4. számú ábra

A településgazdálkodás pénzügyi forrásai

5. számú ábra
A településgazdálkodást ellátó szervezetek
(településüzemeltetés) rendszerábrája

A háztartások megtakarításainak regionális jellemzői

Hozzászólásomban a hazai regionális gazdasági kutatások eddig mostohán kezelt mikroszervezetével, a háztartásokkal szeretnék foglalkozni, pontosabban a lakossági megtakarítások regionális sajátosságaival. A gazdaság másik két mikroszervezetére (a vállalatokra és a közületekre) nem térek ki. A jelzett téma vizsgálata egyre időszerűbb, mivel piaccgazdaságban minden megtakarítás előbb-utóbb tőkeként funkcionál és egy nemzetgazdaságon belül a tőkeáramlás területiségének ismerete lényeges kérdés.

Amennyiben regionális gazdaságtannak egy adott térségben autonóm gazdasági döntéshozók reakcióinak leírását és normatív elemzését, a területi folyamatok gazdasági törvényszerűségeinek feltárását nevezzük, akkor a magyar gazdaságban a háztartások azok, amelyek ezen tudományág vizsgálatának objektumaiként leginkább szóba jöhetnek. A kutatás eddigi eredményeinek bemutatásával indirekt módon szeretném erősíteni azon álláspontot, hogy a regionális gazdaságtan művelésére a piaccgazdaság kiépülésével párhuzamosan egyre nagyobb szükség lesz, annak ellenére, hogy a kialakulatlan piaci viszonyok és egy általánosan elfogadott regionalista paradigma hiánya miatt napjainkban sokan megkérdőjelezzik ezen tudományág létét és jövőjét.

Lakossági megtakarításon a pénzjövedelemnek a fogyasztáson felüli részét értjük. (Konkrét esetekben, pl. házépítéseknel néha nehéz eldönteni, hogy mit tartunk tartós fogyasztásnak és mit megtakarításnak.) Egy nemrég indított kutatás keretében vizsgáljuk az 1970 és 1989 közötti időszakra vonatkozóan a lakossági megtakarítások időbeni és térbeni alakulását (makrorégiók, megyék és kistérségek szerint). Az elsődleges statisztikai adafeltárások valószínűsítik azt a hipotézist, hogy a háztartások, mint gazdasági mikroszervezetek rendelkeznek regionális és lokális saját-

* Tudományos munkatárs (MTA RKK Alföldi Kutatócsoport, Békéscsaba)

tosságokkal is, a megtakarítási hajlandóság és a megtakarítási szokások jelentős területi jellemzőkkel bírnak.

A lakossági megtakarításokat likviditás szerint három csoportra szokás bontani: pénzmegtakarításokra, ingóságokra és ingatlanokra. Vizsgálatunkban elsősorban a pénzmegtakarításokkal (pénzbetétekkel és értékpapírokkal), valamint az ingatlan jellegű megtakarításokkal (főleg a hitelekkel, amik a következő évek kényszermegtakarításai) foglalkozunk.

Milyen eltérő regionális megtakarítási szokások emelhetők ki? Csak a legfontosabbakat említem: az agrártérségekben, így az Alföldön is, a magánérvös házépítés (ingatlan-megtakarítás) dominál, ott a legnagyobbak az egy lakásra jutó építési hitelek, és 1970 után ott volt a hitelállomány növekedési üteme is a legnagyobb. Az egy foglalkoztatottra jutó hitel az Alföldön kb. 90 ezer Ft, másfélszerese az országos átlagnak. Azaz az Alföldön az ingatlan-megtakarítás jóval meghaladja az országos átlagot (a hitel csak harmadát-egyedét teszi ki, az építkezés költségeinek, azaz nagyarányú a saját megtakarítás), míg a pénzmegtakarítás nagysága az országos átlagnak felel meg. Minek tudható be az, hogy a noha az országosnál jóval alacsonyabbak a jövedelmek, mégis kiugróan magas a megtakarítási hajlandóság? A betétállomány 1986-ig viszonylag egyenletesen nőtt, azóta viszont az Alföldön jóval több pénzt vesznek ki, mint amennyit betesznek, azaz csak kamatjövőáfrásnak tudható be a nominális értékben megfigyelhető növekedés. A többi régióban a visszaesés jóval mérsékeltebb ütemben történt az elmúlt 3-4 évben. Jellemző, hogy az agrártérségekben a lakossági hitelek jóval meghaladják a betéteket, ezen térségek lakossága fokozottan eladósodott (pl. 1989 elején a hitelbetét arány országosan 97%, az Alföldön 133%).

A példákat hosszan lehetne sorolni. A betétek és a hitelek alakulásának regionális különbségeire több leíró jellegű magyarázat is adható: a jövedelmek (főleg a második és árnyékgazdaságban) területileg eltérnek, a fogyasztási minták, szokások és építkezési tradíciók különbözőek, a népesség gazdasági aktivitása más és más, a tanácsi redisztribúció és az állami lakásépítés csak néhány kiemelt ipari térségnek, nagyvárosnak kedvezett, a területfejlesztési politika alárendelődött különböző részérdekeknek, a lakossági infrastruktúra fejlesztése állami forrásokból főleg

csak városokban valósult meg, falvakban magánérből lehetett csupán létrehozni, stb.

Úgy érzem, hogy ezek a leíró jellegű, egy-egy tényezőt kiemelő indoklások nem adnak elfogadható választ arra, hogy a háztartások, mint a gazdaság szereplőinek egy szervezetenként jól elkülönülő csoportja, miért viselkedik régióként is eltérő sajátosságok szerint?

Nemzetgazdasági szinten a lakossági megtakarítások alakulását elsősorban a rendelkezésre álló pénzjövödelmek (főleg a reáljövödelem), az inflációs várakozás, a befektetések jövödelmezőségi szempontjai és a bizalom befolyásolják. Ezeknek a tényezőknek szintén van területi vetülete, de véleményem szerint ezek sem adnak kielégítő magyarázatot a regionális összefüggéseket firtató alapkérdésünkre.

Rövid, kísérleti jellegű eszmefuttatásomat, amellyel megpróbálok normatív módon magyarázni a lakossági megtakarítások regionális alakulását, Franco Modigliani életciklus-elméletére alapozom. A magyar viszonyokra történő adaptáció szükségessé teszi bizonyos külső és belső korlátok csatolását, mivel az elmélet kiinduló feltételei csak korlátozottan teljesülnek.

Modigliani korlátlanul érvényesülő egyéni racionalitást és szabad, autonóm döntéshozókat alapul véve (tőkeletes áru- és tőkepiac mellett) megfogalmazza, hogy a lakosság költsége kevesebb a pillanatnyi jövödelmétől, inkább az életpálya becsült kilátásaitól függ. A háztartások arra törekszenek, hogy az egész életciklusra kiterjedő élelvagyont fogyasztásra (és örökségre) a lehető legkedvezőbb módon osszák be (az inaktív korszakokra is gondolva). Általában az életpálya elején hitelek segítségével az előrehozott fogyasztás, míg az életpálya végén a megtakarításokból fedezett fogyasztás a jellemző.

Modigliani fentiekben sarkítottan megfogalmazott alap gondolatai Magyarországon korlátozottan érvényesülnek. Az egyéni racionalitás helyett inkább a kollektív racionalitás a domináns, az áru- és a tőkepiac pedig az erőforráskorlátos hiánygazdaság tüneteivel figyelhető meg. A lakosság szabadon felhasználható jövödelmének aránya kicsi, az erős adminisztratív korlátozások (amelyek a döntéshozó szabadságát teszik kérdésessé) mellett jellemző, hogy a jövödelem újraelosztás során a vállalatok elszívják a forrásokat a háztartások (mint mikroszervezetek) fogyaszt-

tása és befektetése elől, az állami beruházások pedig területileg koncentráltan történnek. 1968 után bizonyos módosulások figyelhetők meg, a piaci viszonyok erősödésével az egyéni racionalitás is erősödik, a paternalizmusra pedig egyre inkább a pénzügyi elosztás a jellemző. Annak ellenére, hogy a lakossági jövedelmeknek továbbra is csak fogyasztói szerepet szánunk, a gyengülő kollektív racionalitás és a növekvő pénzjöveldelmek miatt a háztartások, ha igen erősen korlátozva is, de döntés előtt állnak, hogy milyen megtakarítási formát válasszanak. Előtérbe kerül az életpálya átgondolása, a háztartások arra törekuszenek, hogy az egész életciklusra kiterjedő életvagyonat a lehetőségekhez képest a legjobb beosszák. Azaz Kornai János modellje alapján, a kemény költségvetési korláttal rendelkező háztartásokra jutó jövedelmek felhasználását nemcsak adminisztratív úton korlátozzák (pl. ingatlanszerzési korlátozások, a magánbefektetések megnehezítése, stb.), hanem a vállalatok elszívták az anyagi javak és források jó részét. Felfogásom szerint az életpálya-modell hazai érvényesülésének az erőforráskorlátos hiánygazdaság egy külső korlátját alkotja.

A háztartásoknak, egyéni döntéshozóknak nemcsak a fentiekben vázolt, külsőnek minősíthető körülmények korlátozták mozgásterét, hanem a szubjektív, belső tényezők is. A háztartás megpróbál racionálisan viselkedni, de Herbert Simon eredményei alapján úgy tűnik, hogy erre csak korlátozottan képes. Nem ismeri az összes lehetséges alternatívát, az információszerzésnél sem törekszik a teljességre, a döntési alternatívák következményeit sem ismeri teljesskörűen, valamint az információfeldolgozó-képessége is hiányos. Azaz a döntéshozó korlátozott racionalitása miatt megelégszik egy kielégítő döntéssel, ami elfogadható költséggel és elfogadható idő alatt megfogható. A háztartás korlátozott racionalitása alkotja azt a belső korlátot ami a lakossági megtakarítások életciklusát nálunk jellemzi.

Az előbbi gondolatokra alapozva a lakosság megtakarításainak regionális sajátosságai abból adódnak, hogy mind a külső, mind a belső korlátok igen fontos területi sajátosságokkal rendelkeznek. A külső (a tervgazdaságból adódó) korlátozó tényezők jelentős területi különbségeket hoztak létre (illetve korlátoztak) a gazdaság szerkezetében és jövedelmzőségében, az infrastruktúra színvonalában, a munkaerő képzettségében, stb. Az Alföldön a lakosság rákényszerült magánérs házak építésére,

amit az állami lakásépítés szinte teljes hiánya mellett az is motivált, hogy a megtakarítások legbiztosabb módjának a házépítés tűnt. A keresi családi házak építését a hagyományokon túl elősegítette az agrárjellegű második gazdaság konjunktúrája a 80-as évek közepéig, mivel biztató életkilátásokkal kecsegtetett, a hitelek visszafizetése biztosnak látszott (főleg ilyen kedvező kamatok mellett). A kezdetleges biztosítások, a városokra koncentráló rugalmatlan lakossági bankrendszer és a magánbefektetések korlátozása miatt a lakosság korábban csak takarékbetétekbe helyezhette megtakarításait, avagy házépítésbe kezdett. Természetesen az Alföldön a házépítéseket motiválták még az ár- és belvizek, az elavult és korszerűtlen lakásállomány (a házak kétharmada vályogból épült, a vízvezeték, gázvezeték, csatornázás, stb. készítésekor ezeket nem érte meg felújítani), stb. is.

A háztartások döntéseinél a belső korlátozó tényezők regionalitása a lakosság képzettségével, iskolázottságával, azaz műveltségi szintjével van kapcsolatban. Az Alföldön a modern gazdálkodáshoz szükséges piaci-pénzügyi ismeretek hiányosak, az információkhoz nehezebb és költségesebb hozzájutni, mint pl. az ipari térségekben, az innovációs készség alacsonyabb szintű. Az idegenforgalom által érintett térségekben (a fővárosban vagy a Dunántúl nagy részén) vállalkozóbbak az egyének, a jövedelmező új szervezetek (korábban GMK-k, jelenleg KFT-k) zöme ott alakult. Összegezve, a lakosság nagy része felkészületlen a modern piac által támasztott igényekre és ez a felkészületlenség területileg is eltérő mértékű.

Hozzászólásomban arra szerettem volna felhívni a figyelmet, hogy a háztartások megtakarításainál meglevő jelentős területi különbségeket csak a regionális gazdaságtan eszközeivel lehet feltárni és az összefüggéseket értelmezni. A háztartások gazdálkodásában voltak legerősebbek a piaci tényezők (kemény költségvetési korlát, viszonylag autonóm döntések), ezért a modern gazdaságokra kidolgozott közgazdasági modellek bizonyos megszorításokkal érvényesülnek. További kutatásaimban szeretném igazolni az itt felvázolt gondolatmenetet, hogy a lakossági megtakarítások regionális törvényszerűségeit Magyarországon a korlátozott életciklus-elmélet elfogadhatóan megmagyarázza.

A hazai regionális gazdaságtan és társadalmi környezete

A regionális gazdaságtan határtudomány. Elméleti-szemléleti alapjait, fogalmait, eszközeit-módszereit alapvetően a nevében szereplő két diszciplínából meríti, egyben a duális jelleg esélyt teremt a visszahatásra is: a regionális (térbeli) nézőpont megjelenítésére a közgazdaságtanban, a közgazdasági szemlélet, problematika bevitelére a területi tudományokba. (Kár, hogy ezek szükségességéről, hasznáról leginkább csak a regionalisták vannak meggyőződve.) A határtudományi karakter következtében teljességében nem sorolható be az említett két nagyobb diszciplína egyikbe sem, ahhoz ugyanakkor, hogy saját lábán megállni képes, önálló tudományként műveljük, mindkét oldalról masszív alapokra van szükség. Vita tárgya lehet, hogy nálunk ezek az alapok mennyire szilárdak, illetve labilitásuk milyen következménnyel jár. A biztos, letisztult elméleti bázis, a törvényszerűségek (paradigmák) hiányát én inkább a regionális tudomány oldalán érzem, a közgazdaságtudományból több ilyen építőköve emelhető át. Erről az oldalról azonban - s ezt felerősíti a hazai regionális kutatások erőteljes alkalmazása (főként tervezési) orientáltsága - a konkrét társadalmi körülmények szélsőséges torzulásai tették alapjaiban kérdésessé a diszciplína "tudományosságát".

Miről van ez utóbbi esetben szó? Arról - az árnyalt kifejtésnél sarkítva inkább érthetőbben megfogalmazható rendszerspecifikus alapkérdésről -, hogy a "létező szocializmus" gazdasága nevezhető-e egyáltalában gazdaságnak? A hazai regionális gazdaságtan (s talán a közgazdaságtan más részei is) összes tehetségével, jószándékával, erőlködésével együtt az elmúlt évtizedekben abban a csapdában vergődött, hogy - mi más tehetett volna - alapvető közgazdasági fogalmakkal operálva próbálta leírni, magyarázni a társadalom gazdaságnak nevezett alrendszerét, miköz-

* Osztályvezetőhelyettes, (Pénzügyminisztérium Gazdaságelemzési és Informatikai Intézet, Budapest)

ben ezek a fogalmak (kategóriák) a valóságban nem, vagy csak "szimulálva", művi, torzított formában léteztek és mozgásfolyamataikat alig-alig irányították immanens gazdasági hatótényezők, törvények, sokkal inkább gazdaságon kívüli tényezők, az ideológia, a politika, a hatalmi, szervezeti szempontokat érvényesítő, titkos és szemérmetlen alkufolyamatok, lobbyzások. (A gazdaságnak bizonyos szegmensei - ugyancsak sok szempontból torzult formában, nem egyszer a jogi, törvényi legalitás keretein kívül - a múltban is felmutattak gazdasági jegyeket. Így mindezek előtt az ún. második gazdaság /a háztáji és kiegészítő tevékenységek, a magánszektor/. Az ezekről rendelkezésre álló - igaz kezdetleges és hézagos - vizsgálati eredmények ebből következően rejthetnek metodikai és prognosztikai elemeket, ötleteket a jövőre tekintve is.)

Az említett mechanizmusnak, apaddetermináltságnak jól megragadható a "területi" tükörképe, vetülete is: a gazdaság (de lényegében az egész társadalom) térbeli szerveződését, térfolyamatait e mechanizmusokon keresztül "területen kívüli" és "területek feletti" erők, szempontok orientálták, irányították. A gazdasági térszerkezet változásai látszólag ugyan "területi" folyamatok voltak, de a valóságban a tér (de mondhatnám az egyént, a települést, a térséget is) oldaláról alig befolyásolható, véletlen, területi hatásaiban át nem gondolt következmények. (Lásd a gyakran emlegetett ágazati szemléletet.)

A jövőben mindezért a társadalmi rendszerben bekövetkező - bizonyára ellentmondásokkal teli - változások hozhatják a regionális gazdaságtant, mint tudományt is olyan helyzetbe, hogy esélye legyen a valóságos magyarázó jellegű összefüggések feltárására oly módon, hogy saját tárgyát, fogalmait, a teret és a gazdaságot elemzi, vizsgálja. (A múlt területi gazdasági folyamatainak megértéséhez, magyarázatához elsődlegesen a politikai-hatalmi mechanizmus vizsgálatában van a kulcs.)

A változó társadalmi-gazdasági körülmények a regionális gazdaságtan jónéhány alapfogalmában, irányzatában hangsúlyeltolódást, esetenként éles fordulatot kényszerítenek ki. Ilyen fogalmi hangsúlyeltolódás példaként említhetem azt, hogy a regionális gazdaságtan, a regionális gazdaságpolitika olyan korábbi központi fogalma és problémaköre, mint a gazdaság (elsősorban az ipar) telepítése helyébe a település, terjedés fogalma kerül.

A gazdaság változó szervezeti tulajdoni, irányítási jegyei hatására a makroregionális közelítés dominanciája eltűnik (vagy legalábbis tartalmában alapvetően módosul), s a mikrogazdasági közelítés kerülhet előtérbe. A makro-mikro közelítés szembeállításakor érdemes azonban egy rövid kitérőt tenni, s felhívni a figyelmet egy sajátos paradoxonra. Ha a regionális gazdaságtant, mint tudományt vagy akár a gazdaságpolitika oldaláról tesszük mérlegre a mikrogazdaságtani problémák előtérbe kerülésének várható trendjét, egyértelmű az, hogy tudományos érdeklődésre nem elsősorban egy-egy gazdálkodó egység (új magángazdaság, kisvállalkozás) tarthat számot, hanem az ezekből felépülő új makroszerkezet, a sok kis egység térbeli szerveződése, viselkedése, mint tömegjelenség (sztochasztikus jellegű térfolyamat) tudományos elemzése. Ebből az is következik, hogy a tudomány eredményeire igényt tartó - s ezért azt finanszírozó - társadalmi szereplő a jövőben is elsődlegesen az állam (a központi és helyi államigazgatás, önkormányzat) lehet, valamint a kis-szervezeteket integráló intézmények (pl. érdekszövetségek), illetve a legnagyobb cégek, bankok (lásd: a világcégek kutatási, tervezési hátterét). Az egyes kisgazda, a vegyesbolt tulajdonosa sehol sem a regionális gazdaságtan eredménytelenségétől szenved, nem abból gazdagszik meg (vagy legalábbis nem tud róla).

Amint a fenti néhány gondolatból kitűnik, alapjaiban új körülmények ("talajviszonyok") látszanak alakulni tudományunk körül. Ezek befogadására, az új kérdések megválaszolására ma még csak egyes elemeiben alkalmas a hazai regionális gazdaságtan, illetve az azt (és környékét) művelők apró csapata. Magam azonban esélyt látok arra, hogy - erőfeszítésekkel, új közelítésekkel és a tudományág valóságos szellemi piacának megteremtésével, ahol az érték hasznot hoz, bővli az eladó nyakán marad - képesek leszünk a jövőben is értelmes és hasznos szellemi erőfeszítésekre, áruterelésre. E folyamat elindításához lökést adhat e szeminárium is, amelynek létrejöttéért a szervezőket köszönet illeti.

A területi szemlélet a közgazdaságtudományban, avagy van-e regionális gazdaságtan Magyarországon

Véleményem szerint a kérdés felvetése egy kicsit sugallja azt a választ, hogy Magyarországon a közgazdaságtudományban területi szemlélet igazából nincs és regionális gazdaságtanról sem beszélhetünk. A műhelybeszélgetésen azonban, véleményem szerint nemcsak, sőt nem elsősorban a múlt boncolgatásával kellene foglalkozni, hanem törekedni kellene arra, hogy a múlt tanulságaiból a jövőre vonatkozó következtetéseket vonjunk le. Magam is ezt az előre mutató irányt szeretném segíteni azzal, hogy összefoglalom a témával kapcsolatos tapasztalataimat. Mondanivalómat olyan értelemben csoportosítom, hogy először a külső, a szakmánkon kívüli, objektív feltételeket próbálom bemutatni, majd azokat a tényezőket, amelyek a szakma belső problémáit jelentik, legvégül pedig a továbblépés legfontosabb irányait és lehetőségeit szeretném összefoglalni.

I. Külső feltételek, avagy milyen pályán kellett mozognunk?

1. A közgazdaságtudományból nemcsak a területi szemlélet hiányzott, hanem a közgazdasági szemlélet is. Ezt alapvetően meghatározza az, hogy mi fért, illetve mi férhetett a közgazdaságtudományba. A piac hiánya, a törzsárrendszer, stb. miatt a tervezésben nem lehetett használni a gazdaságossági, hatékonysági kritériumokat, ez nehezítette a közgazdasági megfontolások megalapozását, a közgazdaságtudomány valódi tudománnyá válását. A közgazdaságtudomány egyoldalúan, leegyszerűsített sémákkal kezelte a valóságot és túl sok ideológiai töltetet cipelt. Ilyen feltételek mellett nem alakult ki a területi adottságokkal való érdemi gazdálkodás lehetősége sem. Hiányzott a földértékelés- és forgalmazás szá-

* Közgazdász

mos feltétele, a területi adottságok vagyónként való figyelembe vételének lehetősége. A települések nem érzékelték területük értékeit, nem lehettek gazdái a területnek.

2. A gazdaság és a társadalom irányításában eluralkodott a rövid távú, a költségvetési egyensúlyt abszolutizáló szemlélet. Ez nem kedvezett a területi tervezésnek, az interregionális és távlati gondolkodásnak.

3. Az irányításban túlságosan erős még ma is az ágazati szemlélet. Ez elsősorban abban nyilvánul meg, hogy a termelő ágazatok pozíciói, érdekérvényesítési lehetőségei évtizedekig messze meghaladták a többi ágazat és tevékenység lehetőségeit. A lobby-zás a területi szemléletet rendre háttérbe szorította, a területi lobby évtizedekig képtelen volt hadállásait kiépíteni. Az ágazati szemlélet miatt az ágazatközi érdekek (közük a területi szemlélet is) a maradékelv alapján az irányításban másodlagos szerepet kaptak.

4. Sajátos módon a területi szemlélet háttérbe szorulásához a primitív módon megvalósuló nemzetközi kapcsolatrendszerünk is hozzájárult. A kölcsönösen előnyös területfejlesztési megoldásokat a szomszédos országokkal nem kerestük, határaink elválasztottak bennünket szomszédainktól, a regionális betonfalakként funkcionáló országhatárok nemcsak a határmenti térségek fejlődése szempontjából jelentettek súlyos hátrányokat.

5. Nehezítette a területi szemlélet és a regionális gazdaságtan erősödését az irányítás túlcentralizálása, amely sok tekintetben 1968 után is fennmaradt. Ez a tekintetben volt hátrányos, hogy nagymértékben koncentrált a területeken keletkező jövedelmeket és a központ döntésétől tette függővé a visszajuttatás módját és mértékét. Így jött létre a centrum és a periféria kibékíthetetlen ellentéte, amely nemcsak a főváros és a vidék, hanem a megyeszékhely és a megye, illetve a város és városkörnyék tekintetében egyaránt érvényesült. A fentről jövő forrásokhoz való hozzájutás kialakult rendszere az egyes területeket nem a helyben keletkező jövedelmek növelésében, hanem a közpottól kapott források növelésében tette érdekeltté. Ez egy sajátos ellenérdekeltséget hozott létre: az alacsonyabb szinten levőket nem a gondok helyi erőből történő megoldásában, hanem azok növelésében, illetve a sebek mutogatásában tették érdekeltté. A forrásokhoz való hozzájutás a régiókat, a megyéket illetve a

településeket versenytárrsá, vetélytárrsá alacsonyította le, energiáikat al-kupozícióik akár egymás rovására történő növelése kötötte le.

II. Belső feltételek, avagy miért tehető felelőssé a területi szakma?

1. Gyenge a területi szemlélet az oktatásban, ezért a regionális gazdasággal nagyon kevesen foglalkoznak, maga az egész szakma szinte "hobbi" jellegű és értékű.

2. Kevés az átütő kutatási eredmény és sok időt és energiát fordítunk az évtizedekig tartó meddő szakmai vitákra. Ezt a meddőséget mutatják például a következő témák:

- A területi irányítás szervezeti kérdései évtizedek óta megoldatlanok. A területi tervek műfaji és tartalmi bizonytalanságai, a tervek kapcsolattrendszere, végrehajtásuk számos negatív tapasztalata mind azt mutatja, hogy e tekintetben sem sikerült elfogadható megoldásokra jutni.

- Nagyon bizonytalanul sikerült megfogalmazni a területi kiegyenlítőds és differenciálódás egymáshoz való viszonyát és azt, hogy a differenciálódás mennyiben tekinthető előremutatónak, hogyan tudja segíteni a területi célok elérését, stb.

3. A tanácsok elsősorban a központi akarat érvényesítését vállalták fel, ebből a funkciójukból csak az utóbbi években próbálnak kitörni, érdemi gazdálkodáshoz sem tudásuk, sem energiájuk nincs, kockázatvállalási készségük alacsony.

4. A szakmai publikációk túlnyomórészt érdektelenek, joggal terjedt el az a nézet szakmai körökben, hogy a megírt cikkeket csak a szerzőjük olvassa. Kevés lehetőség van a fejlettebb országok területfejlesztési tevékenységének megismerésére, az ott jól bevált módszerek és eszközök hazai adaptálása csak most kezdődik, ez legalább 20 éves késést jelent.

III. Miben hihetünk?

A legutóbbi 1-2 évben a területi szemlélet érvényesülését tekintve, ha lassan is, de elkezdődött egy kopernikuszi fordulat. Ez feljogosíthat ben-

nünket arra, hogy a regionális gazdaságtan művelésében is tudatos fordulatot hajtsunk végre és segítsük a kedvező jelenségek erősödését. Az új irány elsősorban arra vezethető vissza, hogy a gazdasági életben a piacgazdaság jelenségei erősödnek, a közgazdaságtudomány pedig a korábbinál lényegesen nyitottabbá válik a polgári nézetek befogadására. Mindezek jó feltételeket biztosítanak a fejlettebb országok tapasztalatainak gyors befogadására, a területtel és a területi adottságokkal való gazdálkodás megteremtésére, tehát a területi szemlélet piaci alapokon történő megerősítésére.

1. A kopernikuszi fordulat lényege az, hogy a tanácsi gazdálkodásban a kiadásorientált, pazarló gazdálkodási rendszer helyett áttérünk a forrásorientált rendszerre. Ezzel a tanácsok fokozatosan valóban gazdái lesznek a területüknek és hatékonyabban tudnak élni adottságaikkal.

2. A települések és a régiók (megyék) együttműködése elemi gazdasági érdekükké válik, az együttműködés ma meglevő néhány formális elemét a gazdasági egymásra utaltság kényszere váltja fel. Remélhetőleg néhány éven belül teljesen megváltozik az országok közötti együttműködés is a szomszédainkkal, amely a regionális gazdaságtan új szintjeinek kidolgozását és művelését igényli.

3. Részben kényszerből, részben pedig a lakossági akarat spontán megnyilvánulásaként sokkal nagyobb teret kapnak a lakossági önszerveződések, értékvédő és-teremtő társadalmi mozgalmak, alulról induló településfejlesztő kezdeményezések. Ezek várhatóan erősíteni fogják a külföldi kapcsolataikat, amely révén szintén új energiák és erőforrások szabadulhatnak fel a területi szemlélet javára.

4. A tanácsok és a területi irányítás összes résztvevője rá lesz kényszerítve arra, hogy segítse a helyi, lakossági kezdeményezéseket, a kisvállalkozásokat és minden olyan tevékenység kibontakozását, amely az adott régió, illetve település jövedelemtermelő képességét növeli. Ez szükségessé teszi, hogy a területi szemléletet hordozó intézmények és személyek nyitottabbak legyenek a közgazdaságtudomány irányába, kövessék és fejlesszék tovább a közgazdaságtudománynak azokat az eredményeit, amelyek a helyi jövedelemtermelő képesség növelése szempontjából fontosak.

E témakörbe tartozik egyrészt az, hogy a területi irányításnak gyakorlati, konkrét segítséget kell adnia ahhoz, hogy a lakosság hozzáállása lakóterülete fejlődési problémáihoz alapvetően megváltozzon és minden eddigénél jobban magukénak érezzék környezetük fejlődési gondjait, továbbá az is, hogy a tanácsoknak részt kell venniük a helyi jövedelmeket növelő vállalkozásokban, fel kell készülniük az üzleti kockázat vállalására és viselésére.

5. Ugyanakkor szükség van arra is, hogy az Országgyűlés területi problémák iránti érzékenysége növekedjen és áthelyeződjön a súlypont a pitiáner helyi ügyek országos táralásáról a makro szintű területi kérdések megvitatására.

6. A területi tervezésben erősíteni kell a társadalmi-gazdasági folyamatok modellezését, a tervezés számítástechnikai hátterének bővítésével és a tervezés nemzetközivé változtatásával fokozottan kell törekedni a több országot érintő kérdések kezelésére és a közös optimumok keresésére.

7. Véleményem szerint a területi szemlélet erősítését már meglevő bázisokon lehet folytatni, mivel a közelmúltban készültek olyan dokumentumok, amelyek számos előremutató, a jövőben is hasznosítható elemet tartalmaznak. E dokumentumokból maximálisan profitálni kell. E helyen nincs lehetőség e gondolat részletes kifejtésére, mindössze annyit kívánok megemlíteni, hogy az elmaradott térségek fejlesztésére kidolgozott kormányprogram, valamint az észak-magyarországi térség fejlesztési koncepciója mind a problémakezelés javasolt módját, mind a konkrét eszközrendszert tekintve sok szempontból hasznosíthatónak látszik a jövőbeni területi problémák (válságterületek fejlődési gondjainak megoldása, infrastruktúra fejlesztés, stb.) kezelésére.

Miklóssy Endre*

Államszocializmus és regionális gazdaságtan

Az alapkérdés, hogy lehet-e narancsot termelni az Északi Sarkon. Természetesen lehet. Meg kell építeni az üvegházat, odavinni a termőtalajt, a vizet, az energiát, el kell ültetni a magot, és 15 év múlva már ontja is a fa a narancsot.

De van egy másik alapkérdés is. Az, hogy érdemes-e?

Ha valaki felteszi ezt a kérdést, egyszerű rá a válasz. De ha nem tesz fel, akkor természetesen felesleges - egyebek mellett - a regionális gazdaságtan is, hiszen bármit, bárhol meg lehet csinálni, amit akarunk.

Az államszocializmus egészének a tárgyunkat illető legfontosabb sajátossága az, hogy érzéketlen a ráfordítások iránt. Ez az érzéketlenség azzal jár, hogy a redistribúciós elvű gazdaság ugyanazt az eredményt csak jóval nagyobb ráfordítás árán tudja elérni, mint a piacelvű.

Ha összehasonlítjuk a nemzetközi statisztikák alapján a GDP értékét az anyag-és energia-ráfordítással, a fajlagos munkáigénnyel, a környe-

* Kutató (VÁTI, Budapest)

zetterheléssel, akkor az államszocialista országok jellegzetes elkülönülését láthatjuk.

Valaha ezek az országok is rajta voltak az arányosságot kifejező alapgörbén, és onnan éppen a többletráfordítások hatására távolodtak el.

Ez a hatékonyságromlás olyan nagyfokú is lehet, midőn már semmiféle ráfordítástöbblettel nem érhető el többleteredmény.

Magyarország nemzeti össztermékének az értéke 1984-86 között 7 milliárd Ft-tal nőtt, és ehhez 7 milliárd hitelt kellett felvenni. Ennél a bécsi lottó is többet hozott volna...

Ennek a nemzetgazdasági alapténynek igen jelentősek a regionális következményei is. Mert ha igaz is az, hogy bárhol bármit lehet csinálni, még akkor is fennáll, hogy a tevékenységek ráfordításai közötti különbség - a tevékenység és a helyi adottságok függvényében - igen nagy lehet.

Kitalálhatunk teszem azt olyan szabályozórendszert, hogy még a Kékestetőn is érdemes legyen kukoricát termelni. De ha itt a baj, - ha már nem tudjuk tovább növelni a ráfordításokat, - akkor az így profilírozott hegycsúcs gazdasági válságterületté fog válni.

Így az államszocializmusnak van egy igen jellegzetes területi alapkövetelménye is, ami akkor válik láthatóvá, ha a gazdaság vizsgálatába bevonjuk a piacot, vagyis az eredményességet.

1989-ben kellett egy vizsgálatot készítenem az úgynevezett "gazdasági válságtérségek" lehatárolására. Ennek egyik fázisában városkörzeti bontásban megnéztem az ipari eszközállomány összefüggését a gazdasági eredménnyel. Csak az országos átlaghoz lehetett viszonyítani, de az eredmény így is rendkívül tanulságos.

Az egyik meghatározó ok a perifériák kvázi-gyarmati függésben tartása a "centrumtérségek" javára. A kettő viszonya mindenesetre nagyjából megfelel a nemzetközi eredmény/ráfordítás görbének

Másik fontos meghatározó a szocialista nagyipar "bázisának", az alapanyag és kitermelőiparnak a jelenléte, ami hatalmas ráfordítás /lekötött eszközérték/ mellett minimális eredményt produkál.

A harmadik meghatározó: vannak olyan területek, amelyeket a központi fejlesztéspolitika ugyan elhanyagolt, de nem szívta el teljes mértékben az erőforrásait. Ezek a piacra vannak kényszerítve, ráfordításait minimalizálniuk kell. A vállalkozók minden térséget kizáróan ebben a szektorban találhatók.

Eredmény		(magas)
	"polgárosodás"	"centrum"
	"periféria"	"államszocializmus"
(alacsony)		Eszközkészlet

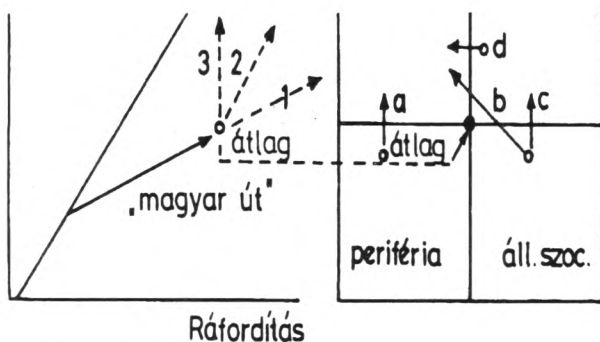
Bizonyos, hogy ilyen eredményeket kapnánk más gazdasági ágazatok-tevékenységek vizsgálatánál is.

Bizonyos továbbá, hogy ezek a területi különbségek komplexek is. Ahol például az ipari eszközték nagy, ott egyszersmind más fejlesztések is voltak, tehát az infrastruktúrának is fejlettebbnek kell lennie. Így ha az egész nemzetgazdaság területi eredményeit vizsgálnánk, még markánsabbak lennének a területi hatékonysági különbségek.

Ez az a pont, ahol a mai Magyarországon a regionális gazdaságtan pótolhatatlanul fontossá válik.

Van egy kritikai irányzat a nemzetközi szakirodalomban, amely a regionális gazdasági vizsgálatokat "bolhapatkolásnak", a rájuk alapozott akcióterveket pedig a zűrzavar fokozásának tartja. /Például Barras-Broadent: The analysis in English structure plans, in: Urban Studies, 1979/1./ De nálunk, ahol az eredmény és a ráfordítás közötti arányok ilyen mértékben eltorzulhattak, bizonytalannak nem ez a helyzet.

Nézzük meg a hazánk előtt álló fő társadalmi és gazdasági programot és az Európához való felzárkózást, az eredmény/ráfordítás görbék függvényében.

Ha folytatódna az eddigi ráfordításérzéketlen tendencia /1./, akkor gyorsuló ütemben távolodnának még tovább a világtól. De még ha a ráfordításnövekedés a továbbiakban arányos maradna is az eredménnyel /2./, láthatóan az sem csökkentené a lényegi különbséget. Csak ha sikerül a ráfordításokat is csökkenteni, reménykedhetünk a felzárkózásban /3./, ami sémánk szerint nem egyéb, mint visszatérés az "alapgörbére".

Regionális osztályozásunk szerint ez azt jelenti: a térségek fejlődését mindenképpen a "polgárosodás" típusú felé kell irányítani /a., b., d. irányok/.

Az államszocialistának nevezett alapanyagipari térségek számára - az ott kiépített jó infrastruktúra és egyéb adottságok bázisán - egy centrumirányú fejlődési pálya is lehetséges /c./. Ami eleve nem jöhet számításba, az az "államszocialista" irányú fejlődés, valamint a perifériatérség "centrumtérséggé" fejlesztése.

Ez utóbbinál arra kell gondolnunk, hogy az ilyen típusú fejlődés az elmúlt évtizedekben mindig a paternalista állam gyámkodás eredménye volt, a benne rejlő hatékonyságcsökkenési fő tendenciával.

Értelmezésünk szerint a regionális gazdaságtan sok segítséget nyújthat a területek helyzetének és szükséges fejlődési stratégiáinak a feltárásában. A kialakult egyenlőtlenégi rendszerek ugyanis akkorak, a latens szubvencionális rendszer pedig oly erős, hogy segítség nélkül aligha várható, hogy pusztán a fölszabaduló piac kompenzálni legyen képes ezeket.

*Klekner Péter**

A regionális tudomány, a regionális gazdaságtan hazai fejlődésének elősegítése érdekében az újjászerveződő Magyar Közgazdasági Társaságon belül új alapokra kívánjuk helyezni a területi kérdésekkel foglalkozó szakembereket tömörítő Területi Szekciót is. Elképzeléseink szerint a jelenlegi Szekció helyett egy országos hatáskörű Regionális Szakosztályt hívnánk életre, amely tág teret biztosítana a regionális gazdaságtan fejlesztését, hazai terjedését és rangjának emelését elősegítő tanácskozásoknak. Főlvállalná a tudományos és a gyakorlati tapasztalatok összegyűjtését és cseréjét, fórumot biztosítana a vélemények ütköztetéséhez, a magyar társadalom fejlődésének területi szempontú értékeléséhez, a regionális problémák széles körű megvitatásához.

A tanácskozás tárgyára rátérve, a legfontosabb kérdéssel kezdem. Van-e Magyarországon regionális gazdaságtan? Kialakult-e Magyarországon a regionális tudomány, elnyerte-e méltó rangját a többi tudományág között? A válaszom nemleges, de rögtön hozzáteszem, az elmúlt időszak körülményei között Magyarországon nem is alakulhatott ki valódi regionális gazdaságtan. Egy olyan gazdaságirányítási rendszerben, ahol a gazdaság fejlődésének fő vonalait központilag határozták meg, ahol a legfontosabb döntéseket kizárólagosan ágazati /és természetesen politikai/ alapokon hozták, ott a területi politikának, a területi szemléletnek háttérbe kellett szorulnia. Egy olyan rendszerben, ahol a gazdasági értékrendeket állandóan eltorzították, ahol a közgazdaságtudomány sem állt valós alapokon, ott nem fejlődhetett ki és erősödhetett meg önálló diszciplinaként a regionális tudomány.

A regionális gazdaságtan művelői azonban a számukra szűkre szabott keretek ellenére is értek el eredményeket, amint azt Bartke István előadásában is hallhattuk. Valóban nem született meg ezen - sokszor egymástól függetlenül végzett - kutatások ütköztetése, szintézise. Így amellett, hogy számtalan alaplolgót újra szükséges gondolni, feltétlenül hasznosnak tartanám a már felhalmozott tudásanyag átfogó értékelésének, egyfajta szintetizálásának elkészítését. A területi kutatások koordi-

* Főosztályvezető (Munkaügyi Minisztérium, Budapest)

nálásának igénye már a hetvenes évek második felében erőteljesen jelentkezett, amikor Kulcsár Viktor, akinek igen jelentős tudományfejlesztő szerepéről nem szabad megfeledkeznünk, megalapozta a nyolcvanas évek első felében működő "A területfejlesztést közvetlenül megalapozó kutatások" c. tárcaszintű kutatási főirányt. A több tárcát átfogó kutatási programban öt fő kutatási irányban /1. A gazdaság és a társadalom területi szerkezetének vizsgálata, 2. A területi tervezés rendszerének és módszerének továbbfejlesztése, 3. A társadalom és a gazdaság területi fejlődési folyamatainak szabályozása, 4. A vonzáskörzetek és komplex térségek vizsgálata, 5. A településrendszer vizsgálata/ folytak elemzések. A kutatási program titkársága az elkészült 82 tanulmány főbb gondolatait összegyűjtve, egyfajta szintetizálást elvégezve adta át a kutatási eredményeket a gyakorlati szakemberek - tervezők, irányítók - számára.

A nyolcvanas évek második felében pedig a bevezető előadásban is már említett Ts-2/2 "A terület- és a településfejlődés társadalmi-gazdasági folyamatai Magyarországon" c. középtávú kutatási program adott bizonyos kereteket a területi kutatások koordinációjához, összehangolt végzéséhez. Nem állítom, hogy nevezett országos kutatási programok abszolút sikeresek lettek volna, a programban résztvevő kutatók aktivitása, a nagy számú publikáció azonban mégis csak a regionális kutatási szféra fejlődését tanúsítja ezen válságos időperiódusban.

Befejezésül néhány gondolat a teljesség igénye nélkül a jövő kutatási irányairól. Úgy vélem különösen sok tennivalója van a hazai regionális kutatóknak a helyi, a települési szintű területfejlesztés mozgásterének, feladatainak, lehetőségeinek feltárásában. Gondolok itt elsősorban az önfelhasználásra való áttéréssel összefüggésben a jövedelemtermelés és felhasználás lokális szintű összhangjának megteremtésére, a helyi önkormányzatok új alapokon történő kialakítására, a helyi lakosság érdekeinek minél szélesebb körű kielégítésére, azaz a települési, illetve kistérségi szintű menedzselés feladataira. Hasonló fehér foltok találhatóak a nagy (határokon átnyúló) regionális integrációk kialakításának, hatásainak vizsgálatában. Végül sürgető feladatként hangsúlyoznám az ország gazdasági helyzetének rosszabbodásával, a gazdaság átstrukturálódásával együttjáró területi feszültségek, regionális krízisek kezelésének kérdéseit, a depressziós térségek vizsgálatát, a depressziós hatások enyhülését célzó lehetőségek feltárását.

Papp József*

A cím megduplázódása a téma kettős - egy általánosabb és egy konkrét - megközelítését sugallja.

Általában véve, azt mondhatjuk, hogy a területi szemlélet megjelenése a közgazdaságtudományban nagyon gyümölcsözőnek bizonyult. A területi szemlélet véleményem szerint nem jelent egyébként mást, mint gazdasági problémák térbeli vonatkozásainak, gazdasági kérdések területi metszeteinek a vizsgálatát. Mill és Hamilton híres - sok kiadást megért - *Urban Economics* könyvükben igen látványosan mutatják be azt, hogy a "tér" bekapcsolása a mikroökonómiába hogyan változtatta meg a klasszikus egyensúly optimum feltételeit, s hogyan alakult ki az az új tudomány, amit angolszász területen *Regional Economics*, *Urban Economics* névvel illetnek. Talán nem is új, önálló diszciplináról van szó, hanem olyan komplex területről, amely eredményesen csakis inter (vagy multi) diszciplináris módon művelhető. A gazdaság térbeli vetületének analízise kikerülhetetlenül együtt jár a problémák többoldalú megközelítésével, ezért nem véletlen, hogy az *Urban Economics* nem pusztán városgazdaságtan, hanem a gazdaságföldrajz a gazdaságtörténet, a szociológia, a politikatudomány, a jog, az ökológia és természetesen a közgazdaságtudomány igen jellegzetes egyvelege. Mint ilyennek az elsajátítása sem egyszerű, komplex - nálunk egyelőre csak csírájában létező - képzést igényel.

Figyelemre méltó, - és tanulságos is - hogy a különböző területi gazdaságtanok közül - noha a makroszintű megközelítésen alapulók is nagyon fejlettek, a mikroökonómiából kifejlesztett irányzatok a legnépszerűbbek, az ilyen végzettségű szakemberek a legkeresettebbek. Valamirevaló amerikai egyetem, amely "ad magára", nem mondhat le az *Urban Economics*-ban jártas diplomások képzéséről.

Jómagam ilyen képzettséggel sajnos nem rendelkezem, nem is tekintem magam olyan közgazdásznak, aki kifejezetten a regionális gazdaságtan kérdéseivel foglalkozik. Ugyanakkor kutatási sikereimet - ipargaz-

* (BKE Ipargazdasági Tanszék, Budapest)

dásként - leginkább annak köszönhetem, hogy a területi szempont vizsgálódásaim során a maga legtermészetesebb módján régóta érvényesül. A magyar ipar - amelynek vizsgálatával 8 éve foglalkozom - bizonyos térbeli metszeteinek ismerete a szerkezetváltás irányainak látványos értelmezését tette lehetővé. A regionalitás az összehasonlító elemzések kimeríthetetlen (persze csak a statisztikai lehetőségek függvényében) tárházát kínálja, szakterületemnél maradva, az ipar szerkezetét olyan megvilágításba helyezi, amely a hagyományos (csak az ipar ágazati és tulajdoni szerkezetére koncentráló) megközelítés esetén rendre árnyékban marad. Ma már közismertek iparunk strukturális torzulásai: az energiaigényes, környezetpusztító nehézipar túlsúlya, az állami tulajdonlású óriásvállalatok lehangoló dominanciája, stb.), ám az egész kérdéskör új dimenzióba helyeződik, ha tudjuk, hogy ezek a szerkezeti "abszurdítások" meglehetősen pontosan lokalizálhatók. Forrásvidékük elsősorban az elmúlt 40 évben folytatott gazdaságpolitika "szerelemgyerekeinek", az un. "szocialista városok"-nak a hihetetlen költségesen létrehozott, de mégis reménytelenül egyoldalúan hagyott gazdaságában keresendő. Ezzel persze nem azt akarom mondani, hogy a 11 szocialista város nélkül nem lenne elég probléma iparunkban, csupán azt, hogy a strukturális torzulások meghatározó része mélyen összefügg az évtizedeken keresztül érvényesülő voluntarista iparfejlesztéssel, amelynek tagadhatatlan letéteményesei a szóban forgó városok ipari üzemei (Ajkától Leninvárosig). Amikor 7 évvel ezelőtt hozzáfogtunk a magyar városok iparának és gazdaságának struktúra-analíziséhez, nem gondoltuk volna, hogy a "szocialista" jelzővel illetett 11 város lesz az, amely minden szempontból markánsan elkülönül a magyar városállományon belül. Természetesen azért - elsősorban a szociológiai és főleg szociográfiai irodalomból - voltak információink némi szocialista város gazdasági-társadalmi anomáliáiról, mégis hallatlanul izgalmas, borzongató tudományos felismerés volt, hogy a 11 város éles elkülönülése és fantasztikus belső kohéziója az ökonometria egzakt eszközeivel lefegyverző bizonyossággal igazolható. (Persze az efféle magabiztos verifikálási eljárás azért abban az időben nem volt teljesen politikai kockázatoktól mentes, de kellően "tudományoskodó" interpretálása zöld utat kapott).

A szocialista városokban működő ipar sajátos természetének megértéséből (hogy ti. ez az ipar teljes egészében a "legnehezebb" nehézipar,

amelynek legmagasabb a tőke- anyag- és energiaigényessége) szükség-szerűen fakadt olyan további kutatások elvégzésének az igénye, amelyek a város csoport ökológiai és szociológiai jellegzetességeinek a feltárását célozták meg. E vizsgálatok alapján kiderült, hogy az egyoldalú nehézi-par nem csupán az érintett városok gazdaságát sodorta válságos helyzet-be, hanem természeti és társadalmi környezetüket is megmérgezte. Ezek a - ma már evidensnek tűnő - jellegzetességek nem rajzolódhattak volna olyan markáns kontúrokkal ki, ha az iparszerkezeti vizsgálódásaink nem a regionális összehasonlítás módszerén alapultak volna. A területi szempont bevetése tehát számomra roppant gyümölcsözőnek bizonyult.

Befejezésül a címben felsorolt kérdés második részére válaszolva én úgy látom, hogy természetesen létezik magyar területi gazdaságtan, olyan kiváló műhelyekben, mint a Regionális Kutatások Központja, a Tervgazdasági Intézet, saját egyetemem Gazdaságföldrajz Tanszéke. Ám a hazai regionális gazdaságtanban véleményem szerint, dominál a makroszintű megközelítés. Ami nem is lehet másként, hiszen gazdaságunk eddig a redistributív tervgazdálkodás meghatározó jegyeit viselte, s azok bizony a totális "rálátás" követelményeit preferálták. A hozzászólá-som elején az "Urban Economics" kapcsán kifejtett komplexitás a hazai településszintű vizsgálódásokban nem mindig kap elég teret. A regiona-lítás szempontjának mikroszintű érvényesülése akkor lesz Magyarorszá-gon is teljes, amikor a piacgazdaság a demokrácia és ezen belül a helyi önkormányzatok rendszere olajozottan működik majd. Az esély megvan rá, hogy ez az idő hamarosan elérkezik.

